Dinler Atlası

İnançlar, ibadetler ve ülkeler

BRIGITTE DUMORTIER

Dinler Atlası

NTV Yayınları: 9

ATLAS DES RELIGIONS
Croyances, pratiques et territories
Brigitte Dumortier

1. Baskı: Temmuz 2007

YAYINA HAZIRLAYAN
Emre Ergüven

FRANSIZCADAN ÇEVİREN
Özgür Adadağ

GRAFİK UYARLAMA
Halili Budak Akalın

BASKI
Mas Matbaacılık A.Ş.
Dereboyu Cad. Zagra İş Merkezi B Blok No:1 Maslak 34398 İstanbul
Tel: (212) 285 11 96

ISBN: 978-975-6690-70-3

NTV Yayınları
Doğuş Grubu İletişim Yayıncılık ve Ticaret A.Ş.
Eski Büyükdere Cad. USO Center No:61 Kat:2 Maslak 34398 İstanbul
Tel: (212) 335 00 00 Faks: (212) 330 03 23
http://kitap.ntvmsnbc.com
info@ntvyayinlari.com

Sertifika No: 0607-34-008724

Dinler Atlası

İnançlar, ibadetler ve ülkeler

Brigitte Dumortier

Madeleine Rouvillois'nın katkıları ve
Jean Baubérot'nun önsözüyle

ÇEVİRİ Özgür Adadağ

TEŞEKKÜR
İş arkadaşlarım Philippe Cadène (Paris VII Üniversitesi), Frédéric Landy (Paris X), François Mancebo (Paris IV), Jean-Robert Pitte (Paris IV), Rachid Ragala (Paris IV) ve Olivier Sevin'e (Paris IV) samimi destekleri ve somut yardımları için teşekkür ederim. Ayrıca, bana çok değerli katkılarda bulunan araştırmacılar Baudoin Dupret (İktisadi, Hukuki ve Toplumsal Çalışmalar Merkezi–CEDEJ), Anne Fournier (Tarikatlarla Mücadele Bakanlıklararası Çalışma Grubu–MILS), Yves Lambert (Bilimsel Araştırmalar Ulusal Merkezi/Yüksek İncelemeler Uygulamalı Okulu–CNRS/EPHE), Colette Muller (Coğrafi Alanlar ve Toplumlar/Alanlar ve Toplumlar Üzerine Araştırmalar Merkezi–ESO/CRESO) ve Éric Verdeil'e (Günümüz Ortadoğusu Üzerine Araştırmalar ve Çalışmalar Merkezi–CERMOC) teşekkürlerimi sunarım. Bir büyük teşekkürü de sabırlı dayanışmaları için Paris IV–Sorbonne Üniversitesi Harita Bölümünden Florence Bonnaud ile Véronique Lahaye'e ve gerektiğinde yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen Açlığa Karşı ve Kalkınma İçin Katolik Komitesi (CCFD) ve Dünya Yahudi Kongresi kütüphane görevlilerine borçluyum. Christine Cabasset, Mike Kamel, Alexis Chrysostalis, Maria Prevelakis ve Gérard Wybo'nun isimlerini saymazsam liste eksik kalır.

NTV Yayınları "Kudüs" haritasıyla ilgili (s. 48) katkılarından dolayı Kerim Balcı'ya teşekkür eder.

YAZARLAR
École normole supérieure mezunu olan Brigitte Dumortier Paris IV-Sorbonne Üniversitesi'nde Coğrafya Bölümü öğretim üyesi ve "Mekan ve Kültür" Araştırma Merkezi'nde (Paris IV-CNRS) araştırmacıdır. *Géographie de l' Orient arabe* [Arap Doğu'nun Coğrafyası] (Armand Colin, 1997) gibi birçok kitabın ve İrlanda ile Ortadoğu üzerine birçok makalenin yazarıdır.

Madeleine Rouvillois Paris IV-Sorbonne Üniversitesi'nde 2001 yılına kadar Dinler Coğrafyası dersleri vermiştir. *Encyclopédie des religions* [Dinler Ansiklopedisi] (Bayard, 1997) adlı esere katkıda bulunmuştur.

HARİTA ve GRAFİKLER
Cécile Marin

TASARIM ve YAPIM
EDIRE

DÜNYADAKİ DİNLERE GENEL BİR BAKIŞ

KARMAŞIK DİNSEL COĞRAFYALAR

TOPRAK, DİN VE SİYASET

GELENEKSEL TEMELLER VE YENİ İBADETLER

"

OKUYUCUNUN DİKKATİNE

Siyah dairelerdeki alıntıların kaynakları kitabın sonunda yer alıyor.

"

Din, çok uzun zamandır tartışma, hatta anlaşmazlık konusudur. 19. yüzyılda bilimin ve sosyalizm gibi dünyevi ütopyaların gelişmesi, bazılarının dinin önemli bir gerileme yaşadığını düşünmesine yol açtı. Bu yaklaşım 1960'lı yıllarda ilahiyatçılar tarafından da benimsendi. "Tanrı öldü" diyen Amerikan Protestanlığı, modernliğin yeryüzünde gittikçe yayılması ile aşkınlığın tüm alanlarda değer kaybetmesi sürecinde kiliselerin kendi konumunu belirlemesi gerektiğini savunuyordu. Böylece, bugün artık unutulmuş olan Thomas Altizer (1927 doğumlu) "modern insanın radikal doğuşu"ndan tüm Hıristiyan düşüncesinin başlangıç noktası olarak bahsediyor ve bu din-sonrası insana ilahiyat vasıtasıyla yön göstermeyi öneriyordu. Bu, kiliseler için ahlaki bir görev, hakikatin gerekliliği ve hayatta kalabilmak için bir zorunluluktu.

ABD'de moda olan herşeyin, 15-20 yıl sonra her yerde hâkim olduğu iddia edilir. II. Vatikan Konsilini [1962-1965] takip eden ortamda, gerçekten de aynı yol izlenecek gibiydi. Oysa, 30-40 yıl sonra, 21. yüzyılın başında, özellikle "dinsel olanın dönüşü", hatta köktenci veya yobaz "tehlike"sinden bahsedildiğini duyuyoruz. Kısa bir süre önce sosyolog Peter Berger çağımızın kendisinden önceki dönemler kadar, hatta onlardan daha "korkutucu derecede dinsel" olduğunu yazıyordu.[1] Daha sonrasında gerçekleşen 11 Eylül, bu analizi çok büyük oranda doğrulamışa benziyor. Böylesine bir ters yüz olma hakkında ne düşünebiliriz ?

Ayrıntılar geneli görmemizi engellememeli. Din, birkaç on yıl önce yok olmaya hazır değildi. Bugün ise din, varlıkları çok açık olsa bile, onu siyasal olarak kullanan şiddet hareketlerine indirgenemez. Aslında, bu hareketler devasa din buzdağının su yüzeyindeki ve gerçekten "korkutucu" kısmını oluşturuyor. Su altındaki kısmı ise, ne mutlu ki, genel olarak daha dingin. Güncel gelişmeler genellikle söylenti ve öfke ile belirleniyor. Toplumsal gerçeklik ise çok daha çeşitli. Toplumsal gerçeklik binbir tane "olmayan-olay", yani dramatik hiçbir şeyin gerçekleşmediği dolayısıyla medya için çekici olmayan insan eylemleri ve davranışları ile şekilleniyor. Fakat tüm bunlar toplumsal bağların örüldüğü ve varolma nedenlerini bulmaya çalışan veya bulduğuna ve yaşayabileceğine inanan kadın ve erkeklerin yollarının çizildiği yeri oluşturuyor. Her hafta, dünyanın her tarafında yüz milyonlarca insan "kutsal" ile randevularının olduğu pagodalara, camilere, kiliselere veya tapınaklara, Şinto kutsal mekanlarına, sinagoglara ve birçok başka yere gidiyor.

Bu dikkat çekici *Dinler Atlası*, hâlâ şüphesi olanlara, olayları harita ile açıklamanın din evreninin farklı yüzlerini anlamak için çok değerli ve çok "konuşkan" bir araç olduğunu gösteriyor. Elbette, olayları harita ile anlatmak açık olmayı ve yetenek gerektirir. Bu kitap tartışmasız bunu başarmış. Coğrafya, hem tarihin hem bugünün daha iyi anlaşılmasını sağlar, ikisini birbirine bağlamak kadar güncellik ile gerçekliği ilişkilendirmeye de yardımcı olur.

"Vahhabiliği, Kuran'ın farklı yorumlarını, tektanrıcılığın dönüşümlerini bilmeden 11 Eylül 2001 nasıl anlaşılır? Balkanlardaki Katolikler ile Ortodokslar arasındaki "oğula dair bölünme"yi ve mezhep bölünmelerini bilmeden Yugoslavya'daki çatışmalar nasıl anlaşılır? Protestanlıktan bahsetmeden cazı ve peder Luther King'i anlamak mümkün mü?" diye soruyor Régis Debray ve "din olgusunun laik okulda" öğretildiği bir "akıl laikleşmesi" ümidini dile getiriyor.[2] Fakat bugün "sürekli" bir eğitim var ve bu eğitim, bilginin ilerlemesini geniş kitleler için ulaşılabilir kılan yayınlar sayesinde –Hergé'den aktarmak gerekirse 7'den 77'ye ve daha ötesine– yapılıyor.

Brigitte Dumortier –Madeleine Rouvillois'nın katkıları ile– amacına tamamen ulaşmış, çünkü konuya dair tüm zorluklarla baş edebilmeyi bilmiş (ve bunu çok açık bir şekilde giriş yazısında açıklıyor). Geniş bir açıdan bakabilmiş ve ayrıntılardan iyi yararlanmış. Geniş açıyı, tarihi ve bugünü ile din olgusunun önemli noktalarını bize sunmak için, ayrıntıları ise inançların ve ibadetlerin olağanüstü çeşitliliğini açıklamak için kullanmış. Buna, işin özünün anlatıldığı ve iyi bir şekilde anlatıldığı, metni anlaşılır kılan kilit noktaların verildiği açıklamaları eklemiş. İnsanoğlunun en yoğun anlam arayışı macerasını ve onun sayısız biçimini daha iyi anlayabilmek için bakılması ve okunması gereken iyi bir eser.

Jean Baubérot
Yüksek İncelemeler Uygulamalı Okulu Başkanı

1 Peter L. Berger, Facing up to modernity; Excursions in Society, Politics and Religion [Modernlikle Yüzleşmek; Toplum, Siyaset ve Dindeki Ayrılıklar], Basic Book, New York, 1977.

2 Régis Debray, Dieu, un itinéraire [Tanrı: Bir Gezgin], Odile Jacob, Paris, 2001.

GÜNÜMÜZ DİNLERİNİN COĞRAFİ ATLASI

Din, bir temsiller sistemini (inançlar, mitler, dogmalar, vs.), bir örgütü (kiliseler, tarikatlar, mezhepler, vs.) ve ritüelleri biraraya getirir. Başka bir deyişle, din, aşkın veya kozmik bir düzene ait inançları, yaşam kurallarını ve ibadet biçimlerini içinde toplayan örgütlenme olarak tanımlanır. Onlarca tanım içinden Fransa'da sosyolojinin kurucusu Émile Durkheim'ınki kullanılabilir: "Din, kutsal –yani ayrılmış, yasaklanmış olan– şeylere ilişkin inanç ve pratiklerden oluşan bir dayanışma sistemidir; bu inanç ve pratikler ona bağlanan herkesi ahlaki bir cemaat şeklinde biraraya getirir."[1] İnsanlığın büyük kaygılarına ve sorularına verilen cevaplar ile dini ifade biçimlerindeki çeşitliliğin ötesinde, "dini söylem, kutsal bir makam (Tanrı, Tanrılar, doğaüstülük ilkesi) tarafından yetkili kılınmış ortak hafıza ile meşruluk kazanmış (*religare*: hatırlamak, toplamak, anımsamak) bir geleneğe gönderme yapar."[2]

Din olgusu tanımlanabilir, açıklanabilir, yorumlanabilir, ama nicelik olarak belirlemeye pek uygun değildir. Rakamlar, kendi inancını yayma amacına hizmet eden iktidar oyunlarını, bir azınlığın korunması veya baskıya maruz kalmasını, hatta para yardımı elde etme hesaplarını temsil eder. Dolayısıyla, rakamlara ilişkin kaynaklar sorunu çok önemlidir. Dini örgütlerin verdiği sayılar genelde çok güvenilir değildir. Tahminlerde önemli çarpıtmalar vardır. Bütün ülkeler, vatandaşlarının dini aidiyetinin sayımını yapmaz ve yaptıklarında da birtakım yöntemler sonuçları değiştirir. Verileri düzeltmek, birleştirmek, en yeni çalışmalardan yararlanmak, toplanan bilgilerin sınırlarını kabul etmek gerekir. Örneğin, çok sayıda belgenin karşılaştırılması, incelenen sahanın bilinmesi, Lübnanlı şehircilik uzmanlarının incelemeleri, Fransız araştırmacıların düzeltmeleri Beyrut'ta savaştan önceki ve sonraki mezhep dağılımını göstermeye imkan verdi. Ancak, tehlikeli olduğu kadar yersiz de olan bir çalışma ile bölgelere göre Hıristiyan ve Müslümanların oranını sayısal olarak tam tamına belirlemek mümkün değildi. Çin'de resmi istatistikler etnik azınlıkları titizlikle hesaplıyor ve bazılarının kendilerine has dinleri olduğu biliniyor. Fakat, sayımlar güvenilirlikten ziyade siyasete önem verdiği için, çok genel bir haritadan başka birşey önermek gerçekleştirmesi imkansız bir görev halini alıyor.

Dinler Atlası'nın ilk hedefi sadece dinlerin yerlerini göstermek. Coğrafyanın yöntemleri –biraraya getirme, sayısal değerlendirme ve eleştiri, verilerin grafikleri ve haritaları– olayların dağılımını göstermeyi sağlıyor. Fakat, dinsel aidiyetin hangi seviyesini haritalarla gösterebiliriz? Bilincin en gizli yerlerinde bulunan inancı mı? Fırsat buldukça ya da düzenli olarak yapılan çok farklı şekillerdeki ibadeti mi? İddia edilen bağlılığı mı? Tüm dinler bir dünya algılamasına bağlı olduğuna göre, kültürel aidiyeti mi? Kimi hesaplamalı? Katolik vaftiz belgesi Ka-

toliklik belgesine eşdeğer midir? Yahudi olmak nedir? Anglikanları Protestan olarak mı saymak lazım? Kitaptaki metinler tanımları netleştirmeye yarıyor, haritaları yorumlamaya yardım ediyor. Tüm bunlar, çok mezhepli alanları göz ardı etmeden, bir inancın kalesi olarak kabul edilen yerlerden kuşatılmış topraklara ya da gettolara, homojen alanlardan diasporaya dinin coğrafyası üzerine düşünmeye davet ediyor. Dinlerarası ilişkinin biçimleri, birarada sorunsuz yaşamaktan silahlı çatışmaya, bir dinin diğeri üzerinde kültürel hakimiyetinden her iki dinin birbirine karışmasına kadar geniş bir yelpaze sunuyor.

Dinsel gerçekliklerin algılanma şekli ölçeğe göre değişir. Örneğin, dünya haritası üzerinde sadece Müslüman ve Hıristiyan Afrika karşı karşıya gelirken, Afrika kıtası haritası daha ayrıntılı bir bakış sağlar ve geleneksel dinleri de gösterir. Dinsel çeşitliliği ile belirginleşen yerlerde coğrafya, hâlemsi (Endonezya), mozaik (Balkanlar) ve iç içe geçmiş (İrlanda) biçimlerde örgütlenmiş toprakları açığa çıkarır. Bu, mezhep aritmetiğinin ötesinde, çatışmaların anlaşılmasını da sağlar. Coğrafya aynı zamanda dinlerin yayılma veya çekilme dinamikleri, diasporalar ve cemaat ağları, misyonerlerin ve hacıların güzergahları ile ilgilenir... Din herkesin kendi inancının ötesinde, kurumsal bir boyut düşler ve din ile devlet arasındaki ilişkiler sorununu ortaya koyan da budur. Hoşgörü güvence altına alınmalıdır, fakat bu hoşgörü bireyi de topluluğu da tehlikeye sokmamalıdır.

Elinizdeki Atlas, günümüz dünyasında din olgusunun dünya genelinden bölgesel ölçeğe kadar kıtaların, kültürel alanların veya ülkelerin haritaları, şehir planları ve grafiklerle anlaşılmasını amaçlıyor. Bu kitap dünyadaki dinlerin bir panoramasını vermeye çalışıyor, dinsel ifade çeşitliliğini görmeyi sağlıyor, çatışmaların dinsel boyutunu daha iyi kavramaya yardımcı oluyor. Kitabın kolay ve kullanışlı formatı tüm konuları derinleştirmeye, tüm temalara değinmeye imkan vermedi. Örneğin, bir dinden diğerine değişen ve yaşanılan yerin görünümünü, çevre düzenlemelerini ve hatta cennet tasvirlerini etkileyen dinin çevreyle ilişkisi ele alınamadı.

Samimi özverisi, bulunması güç bilgileri ortaya çıkarmaktaki becerisi ve din konusundaki kültürüyle Madeleine Rouvillois'nın aktif katılımı, bilgilerinden ve dahası ileriki sayfalarda değinilen bölgeler ve kültürler hakkındaki deneyimlerinden yararlandığım coğrafyacı arkadaşların öneri ve eleştirileri olmaksızın bu atlas ortaya çıkamazdı. Bu kitabı, kitap nedeniyle daha az zaman ayırabildiğim çocuklarıma adıyorum.

BRIGITTE DUMORTIER

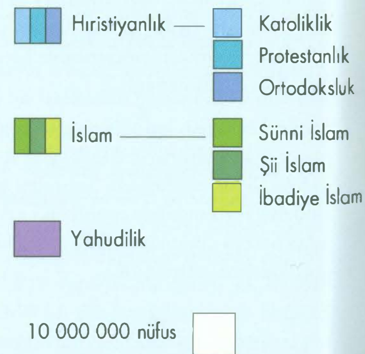
1 E.Durkheim, *Les Fondements élémentaires de la vie religieuse* [Dinsel Hayatın İlk Temelleri], PUF, "Quadrige" koleksiyonu, 1998 (1. Basım: 1912), s.65.

2 A. Julliard, "Cartes et paroles, ethnologie et géographie sur le terrain de la religion [Din Alanı Üzerine Haritalar ve Sözler, Etnoloji ve Coğrafya]", *Annales de géographie*, Mart-Nisan 1996, s. 174.

DÜNYADA ÇOĞUNLUKTA OLAN DİNLER

İRLANDA CUM.
BİRLEŞİK KRALLIK
NORVEÇ
İSVEÇ
FİNLANDİYA
HOL.
DANİMARKA
BELÇİKA
BELARUS
KANADA
FRANSA
ALMANYA
POLONYA
UKRAYNA
ABD
ERMENİSTAN
AZERBAYCAN
GÜRCİSTAN
İRAN
İSPANYA
İSVİÇRE
ROMANYA
PORTEKİZ
İTALYA
YUGOSLAVYA
TÜRKİYE
YUNANİSTAN
IRAK
MEKSİKA
KÜBA
HAİTİ
DOMİNİK CUM.
KIBRIS
LÜBNAN
SURİYE
SUUDİ ARABİSTAN
İSRAİL
FAS
CEZAYİR
JAMAİKA
TUNUS
FİLİSTİN
ÜRDÜN
YEMEN
SENEGAL
MALİ
GUATEMALA
MISIR
GİNE
BURKİNA FASO
NİJER
NİJERYA
ETYOPYA
SİERRA LEONE
ÇAD
SOMALİ
VENEZÜELLA
GANA
SUDAN
LİBERYA
FİLDİŞİ KIYISI
KAMERUN
KONGO DEM. CUM.
UGANDA
KENYA
KOLOMBİYA
BREZİLYA
RUANDA
KOMOR ADL.
EKVADOR
ANGOLA
BURUNDİ
TANZANYA
MAURİTİUS
PERU
ZAMBİYA
MADAGASKAR
MOZAMBİK
ZİMBABVE
MALAVİ
ŞİLİ
ARJANTİN
GÜNEY AFRİKA CUM.

HARİTAYI OKUMAK İÇİN. Biçim değişikliğine uğramış yukarıdaki haritada ülkeler, yüzölçümleri nüfuslarına orantılanarak geometrik bir şekil ile temsil edildi. Buradaki amaç, evrensel yayılmacı dinlere (Hıristiyanlık, İslam) oranla yerel dinlerin (Hinduizm, Çin ve Japonya'nın yerel dinleri) önemini azaltmamak. Her din başka bir renkle gösteriliyor, gerekli durumlarda rengin farklı tonları o dinin baskın olan kollarını belirtiyor. Sayısal olarak iki dinin hâkim olduğu yerlerde her iki dine ait renkler çizgili olarak gösterildi. Bu harita ulusal konumları basitleştiriyor ve azınlıkların varlığını yok sayıyor, fakat büyük dinsel alanların belirginleşmesini sağlıyor.

ÇİN
KUZEY KORE
GÜNEY KORE
JAPONYA
RUSYA
KAZAKİSTAN
TACİKİSTAN
ÖZBEKİSTAN
NEPAL
AFGANİSTAN
TAYVAN
PAKİSTAN
BAHREYN
UMMAN
HİNDİSTAN
BANGLADEŞ
BİRMANYA
VİETNAM
TAYLAND
FİLİPİNLER
MALEZYA
SİNGAPUR
ENDONEZYA
SRİ LANKA
PAPUA YENİ GİNE
SOLOMON ADL.
FİJİ ADL.
AVUSTRALYA
YENİ ZELANDA

Budizm

Hinduizm

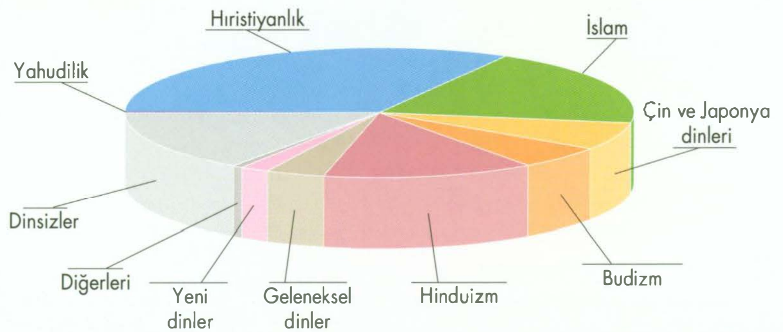
Taoizm ve Konfüçyüsçülük

Şintoizm

150.000'den az nüfusu olan ülkeler temsil edilmedi.

Kaynak: INED, 1999.

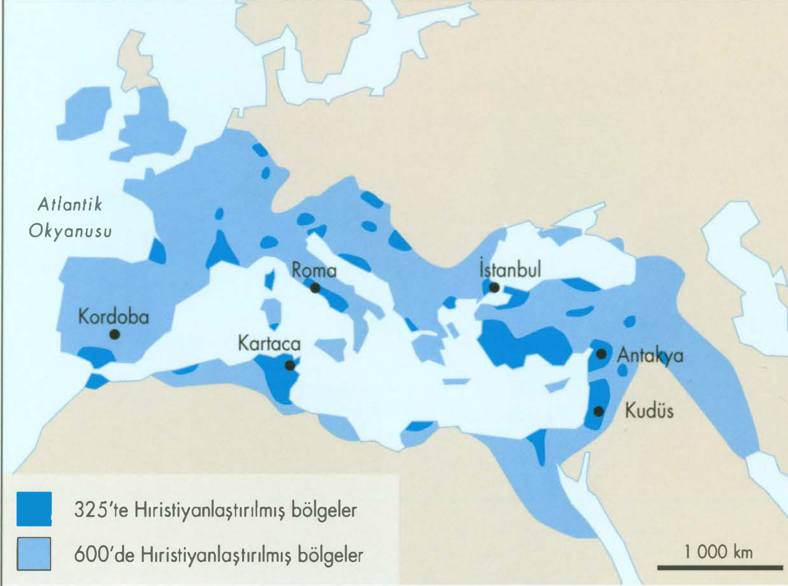
Büyük Dinlerin Dağılımı

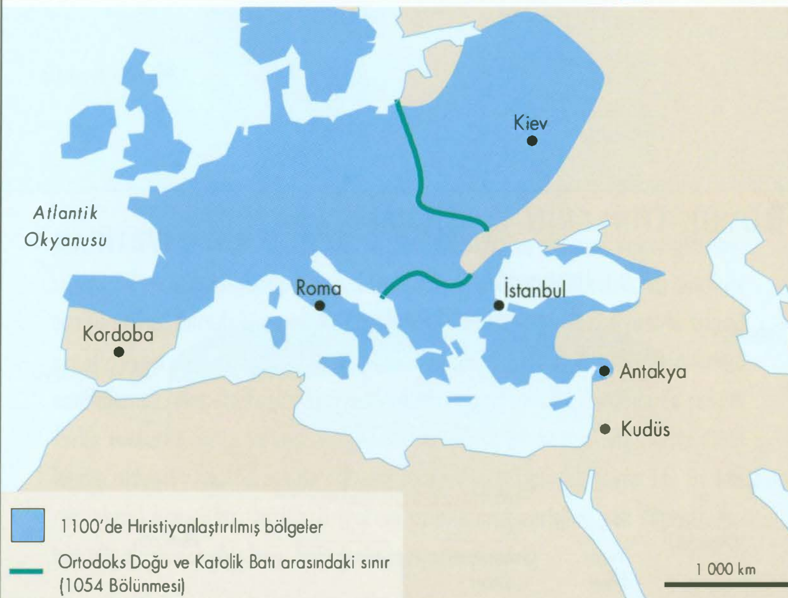

HIRİSTİYANLIK VE YAYILMASI

Hıristiyanlar, Filistinli bir Yahudi olan, çarmıha gerilerek ölen ve gömüldükten üç gün sonra dirilen, dinin yayıcısı ve peygamber Nasıralı İsa'nın müritleridir. Hıristiyanlar Yahudilikten, yaratıcı ve kadiri mutlak tek Tanrıya iman fikrini almıştır. Fakat, Hıristiyanlar için İsa Mesihtir, Tanrının insanlaşmış oğludur, insanları günahtan ve ölümden kurtarmak için geleceği vadedilen Kurtarıcı Mesihtir. İsa'nın havarilerinden dördü (Matta, Yuhanna, Luka, Markos) onun hayatını anlatmış ve öğretilerini İncillerde aktarmıştır.

İLKÇAĞ VE ORTAÇAĞ'DA HIRİSTİYANLIK

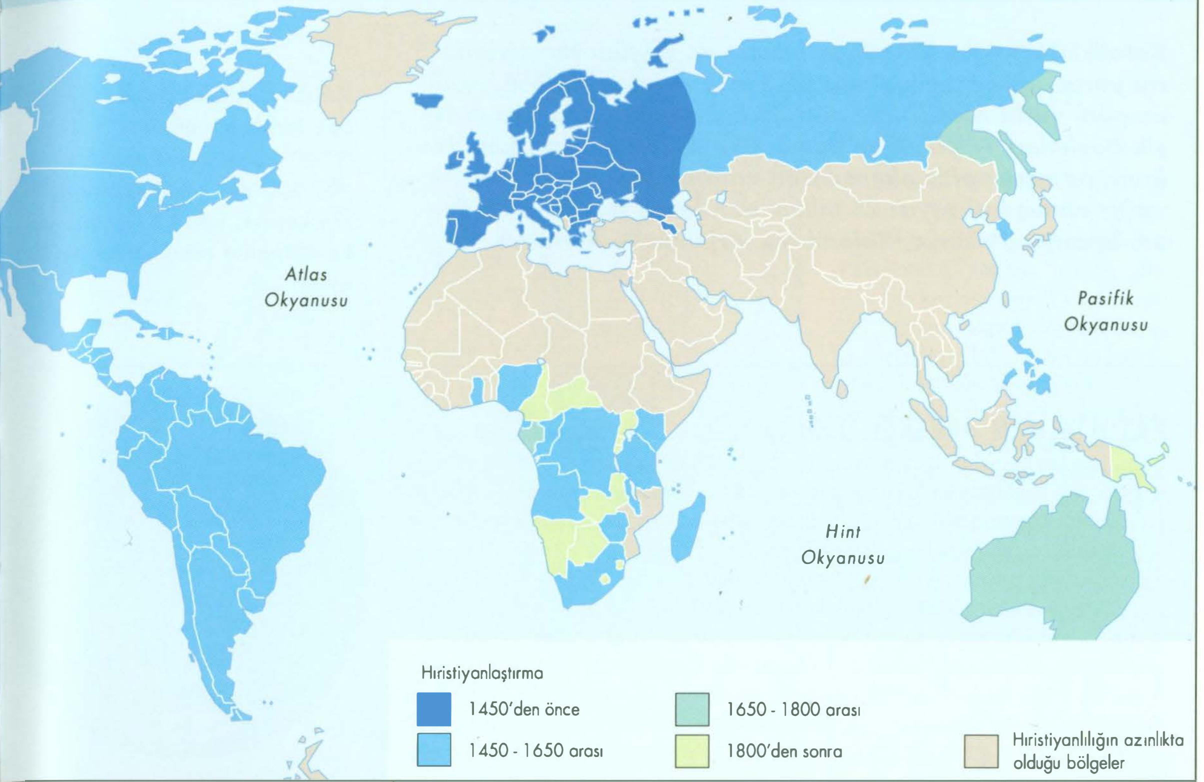

HIRİSTİYANLIĞIN YAYILMASI

İsa'nın yetiştirdiği havariler selamet müjdesini önce Anadolu, Mısır ve tüm Roma İmparatorluğu'nda, daha sonra doğuya doğru Hindistan ve Orta Asya'da yaydı. Önceleri baskıya maruz kalan, daha sonra, 4. yüzyılda İmparatorluğun resmi dini haline gelen Hıristiyanlık, Roma idari yapısını izleyerek şehirlerde yayıldı. İsa tarafından kurulan ve onun ölümünden sonra havarileri tarafından yapılanan kilise gelişti ve 5. yüzyılın sonundan itibaren Batı'yı vuran barbar akınları sırasında direnebilen tek kurum olarak kaldı. Hıristiyanlaştırma, önce Germen daha sonra Slav kabileleri arasında gerçekleşti ve 10. yüzyılda Avrupa'nın tüm şehirleri bu dini kabul etti. Kırsal bölgeler ve Kuzey ülkeleri ise daha sonra etkilenecekti.

11. yüzyılda İslam ile ilişki halindeki Yunan Doğu ve barbar akınları ile sarsılan Latin Batı arasında yavaş yavaş yerleşmeye başlamış olan farklılaşma belirgin bir hal aldı. Katolik Roma dünyası ile Ortodoks Bizans dünyası arasındaki bu ilk ayrım öğretisel olmaktan çok kültürel ve siyasaldı. Bu ayrıma, 16. yüzyılın başında Luther ile başlayıp Calvin ile devam eden ve derin dini etkileri olan bölünme, yani Reform eklendi. Reform, Protestan kiliselerinin çoğalmasına yol açtı. 19. yüzyılda bu din tüm dünyada yayılınca Hıristiyan kiliseleri arasındaki rekabet şiddetlendi. İsa'nın "Herkes bir olsun" mesajına ters düşen bu bölünme günümüzde gittikçe daha fazla hissediliyor. Ekümenik hareket başlangıçtaki birliği yeniden bulma arayışında.

EVRENSEL BİR DİN

"Onları kutsal Katolik imanına aşkla, barışçıl şekilde ve hıristiyanca, yani Tanrı sevgisiyle, bağışlayıcı olarak, tatlılıkla, alçakgönüllülükle, yani İncil'e uygun vaazla çekmeliyiz."

HIRİSTİYANLAŞTIRMA ve SÖMÜRGELEŞTİRME

Hıristiyanlık, büyük keşiflerden sonra (16. yüzyıl), sömürgeleştirme süreciyle kıyılardan iç bölgelere doğru yayıldı. Hıristiyanlaştırma ve sömürgeleştirme iki yanlı bir ilişkiye sahiptir. Yerlilerin din değiştirmeye zorlanması, Kızılderililerin Portekiz ve İspanyol işgalciler tarafından baskıya maruz kaldığını ilk olarak Dominik misyoner Bartolome de Las Casas'ın (1474-1566) ortaya koyduğunu unutturmamalı. Fetihleri ve yağmalamaları meşrulaştırmak için kullanılan iddialar, Lutherci papaz Doktor Albert Schweitzer (1875-1965) gibi Hıristiyan ideallerinden esinlenen bazı misyonerlerin veya kişilerin sağlık, eğitim ve hizmet alanında gerçekleştirdikleri çalışmalara gölge düşürmemeli.

Günümüzde, gelişmekte olan ülkelerin kiliseleri büyük bir canlılık yaşıyor ve Avrupa modelinden ayrılıyor. Japon ve Hint cizvitler kültürsüzleştirme teolojisini geliştirdiler ve Afrikalı papazlar "Tanrının kelamına Afrikalı bir anlam vermek" istediler. Kurtuluş teolojisi Latin Amerika'da ortaya çıktı. Burada, Brezilyalı yüksek rütbeli din adamı Don Helder Camara (1909-1999) ve 1917'de doğup 1980'de ülkesindeki yoksulluğa ve insan hakları ihlallerine karşı çıkmasından dolayı öldürülen Salvadorlu din adamı Oscar Romero y Galdamez gibi simgeleşmiş kişiler "fakirler için tercihli seçeneği" savundular. Güney Afrika'daki ırk ayrımcılığına karşı verilen savaşta önemli bir isim olan Anglikan piskopos Desmond Tutu (1931'de doğdu, 1984'te Nobel Barış ödülünü aldı) gibi Hıristiyanlar demokrasi mücadelesinde yer aldı. Fakat Hıristiyanlar, bazı ülkelerde, örneğin Çin'de, ayrımcılığa, kötü muameleye veya işkenceye maruz kaldılar.

Katolikliğe inanan bir milyar insan var. Bu tüm Hıristiyanların yarısı eder. Brezilya'da 128,3 milyon insan Katolik usulüne göre vaftiz oldu. Diğer dört ülke, Meksika, Amerika Birleşik Devletleri, Filipinler ve İtalya 50 milyondan fazla katolik inancına göre vaftiz olmuş insan barındırıyor. Altı ülkede ise vaftiz olmuş kişi sayısı 25 milyondan fazla. Bu ülkeler Fransa, İspanya, Polonya, Kolombiya, Arjantin ve Almanya.

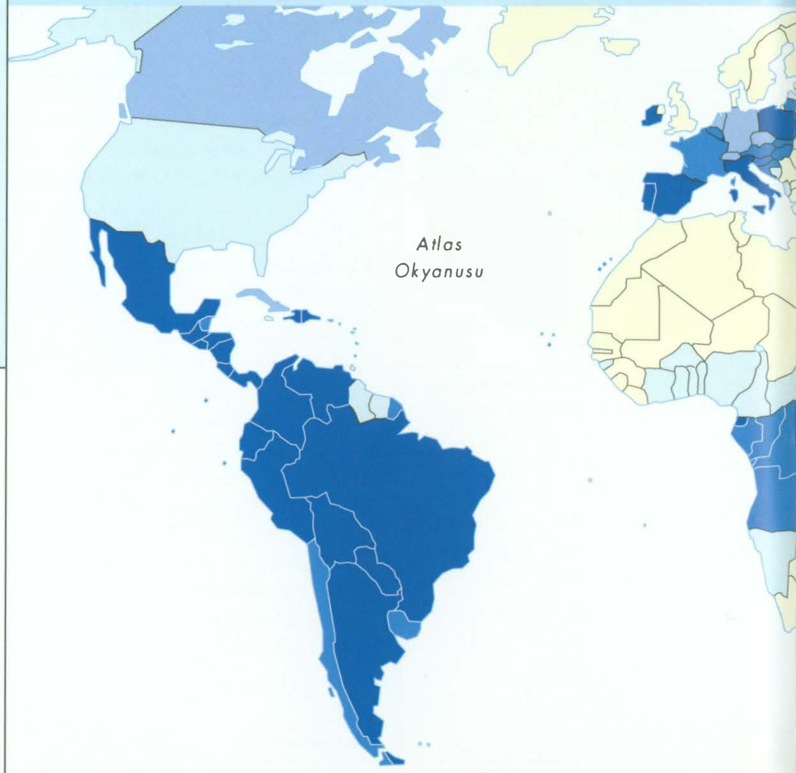
BAZI RAKAMLAR

Çok farklı büyüklükte 3.000'e yakın piskoposluk, 400.000'den fazla papazlık merkezine, kilise bölgelerine ve misyoner merkezlerine ayrılır.

KATOLİKLİĞİN HAREKETLİLİĞİ kıtalara göre aşırı derecede değişkendir. Katolik geleneğe sahip Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinde ibadetlerde azalma, dini bağlılıkta bir kriz ve toplumun sekülerleşmesi gözlenmekte. Toplumsal sorunlar konusunda üst kademelerle her zaman aynı görüşleri paylaşmayan laiklerin gittikçe daha açık bir şekilde kilise hayatında yer alması gelenekçilerle modernlerin bir arada bulunduğu kilisenin görünümünü değiştiriyor. Doğu Avrupa'ya gelince, Polonya'da Katoliklik komünizme direnebildi, Litvanya'da baskıya maruz kalmış Katolikler, siyasal değişimler sayesinde ibadet özgürlüklerini yeniden kazandı. Çoğunluğu Ortodoks olan ülkelerde, özellikle Ukrayna ve Belarus'ta Roma'ya bağlı ama kendi ritüellerini korumuş Katolik kiliseleri gizlilikten kurtuldular ve şimdi zor durumdalar. Latin Amerika'da Katoliklik, bağdaştırmacı ve yeni dinlerin (bkz. s. 54-55) güçlü yükselişlerine ve Brezilya'da Protestanlığa geçenlere rağmen çok büyük oranda çoğunlukta. Oysa Hıristiyanlığın, Filipinler dışında genel olarak çok büyük oranda azınlıkta kaldığı Asya'da Katolik inancı yayılıyor. Katolikliğin en dinamik olduğu yer ise Afrika. Katoliklik bu kıtada yerel dinsel pratiklere hoşgörülü davranarak güçlü bir şekilde geleneksel dinlerin yerini alıyor. Tüm nüfusun üçte birinden daha azının Katolik olduğu ülkeler, ya Hıristiyanlığın başka bir mezhebinin hâkim olduğu ya da çok az sayıda Hıristiyan bulunan yerlerdir.

> *Kilise hem gözle görünür hem de manevidir, hem hiyerarşik bir yapıdır hem de İsa'nın mistik bedenidir. Kilise tektir, insani ve tanrısal ikili bir unsurdan oluşmuştur. İşte, sadece imanın kabul edebileceği gizemi buradadır.*

DÜNYADA KATOLİKLER

Kaynak: Kilise'nin İstatistik Yıllığı Vatikan Kitaplığı, 2000.

VATİKAN ŞEHRİ

Harita vaftiz kayıtlarına dayanmaktadır. Elbette, vaftiz olmuş bir kişi Katolikliği bırakabilir, hatta başka bir dine geçebilir.

KATOLİK KİLİSESİ PAPANIN OTORİTESİ ALTINDADIR

Bu otoriteye piskoposlar kurulu da dahildir. Papa ve piskoposlar, en son Vatikan II'de gerçekleşmiş olan (1962-1965), yüksek rütbeli din adamları kurulu (sinod) ya da konsilde toplanır. Katolikler için Papa, İsa-Mesih'in vekili, Petrus'un halefi, evrensel kilisenin papasıdır. Papa, Katolikler tarafından yanılmaz kabul edilir, ama bu yanılmazlık sadece Vahiyin içeriğini aydınlatmak için doktrindeki bir konuyu törenle açıkladığında geçerlidir. Bu olay ise 20. yüzyılda sadece bir kere gerçekleşmiştir. Papa, kilisenin toplumsal rolünden bahseden XXIII. Jean'ın *Mater ve Magister*'inde (1961) ya da kalkınma üzerine VI. Paul'ün *Popularum Progressio*'sunda (1967) olduğu gibi papalık genelgeleri ile kilisenin bir konu hakkındaki fikirlerini ayrıntılı bir biçimde açıklar.

Orta İtalya'da Papa'nın hâkim olduğu topraklar yüzyıllar boyunca, I. yüzyılda Roma'da kurulan Papalık Devletinin siyasal bağımsızlığını güvence altına almıştır. Bu topraklar, 1870'de yeni doğmakta olan ve Roma'yı kendisine başkent seçen İtalya krallığına dahil edildi. Bu nedenle Papa IX. Pius kendisini Vatikan şehrinde hapis olarak gördü. 1929'da Laterano Antlaşmaları, Katolik Kilisesi liderine Vatikan devleti üzerinde dünyevi bir hükümdarın sahip olduğu ayrıcalıkları tanıdı. İtalyan toprakları ile kuşatılmış olan Vatikan devleti, sur içindeki kentin kendisini (44 hektar) ve sur dışında kalan Santa Maria Magiore, San Giovanni Laterano, San Paolo-Fuari les-Mura Bazilikaları, Cancelleria Sarayı ve Castel Gondolfo yazlık sarayını kapsar.

Ortodoks Hıristiyanlık

451 yılında bazı kiliseler Kalkedon (bugünkü Kadıköy) Konsili'nin kararlarını kabul etmedi ve bu durum Doğu Ortodoksluk ayrımının temelini oluşturdu. Roma ile Konstantinopolis'i karşı karşıya getiren ve Latin ile Yunan Hıristiyanlıkları arasındaki kültürel farklılıkları yansıtan iktidar mücadelelerinin belirlediği uzun bir dönemden sonra, 1054'te, Büyük Doğu Bölünmesi Roma Katolikliği (Yunanca katholikos, "evrensel") ile Bizans Ortodoksluğu (kelimenin kökü açısından "doğru öğreti") arasındaki kopuşu onayladı. Ortodoksluk, Arap İslamının, Batı Hıristiyanlığının, Türk İslamının ve komünizmin saldırılarına rağmen ayakta kaldı.

Ortodoksluk Toprakları

Ortodoksların oranı (Doğu ve Bizans)

- % 0 - 1 arası
- % 1 - 9 arası
- % 13 - 23 arası
- % 45 - 60 arası
- % 65 - 94 arası

Bizans Ortodoksluğu merkezleri

- Eski Patriklikler (Otosefal Kiliseler)
- Diğer Kiliseler
- Özerk Kiliseler

Kaynak: *Dünya Hıristiyanlık Ansiklopedisi*, D. Barett, 2001; Ortodoks Basın Servisi.

Kilisenin Coğrafi Örgütlenmesi

Ortodoksluğun temel ilkelerindendir ve bu farklı yerlerdeki örgütlenme dikkat çekici bir öğretisel birliğin sağlanmasını engellemez. Bağımsız kiliseler Patrik ünvanını taşıyan, kilise hiyerarşisi içinde en yüksek rütbeli papazını seçer. Özerk kiliselerde Başpiskopos ya da Metropolit ünvanını taşıyan yüksek rütbeli papazın seçimi, bağlı olduğu patriklik tarafından onaylanmalıdır. Benzerleri içinde birinci olduğu için İstanbul'daki ekümenik patriğin tüm Bizans Ortodoksluğu içinde üstünlüğü vardır. Helen ve Slav dünyasının geleneksel olarak Ortodoks olan topraklarından diasporalara çok insan gitti ve bu da kilisenin örgütlenmesinde sorun yaratmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nde bir patriklik kendi kendine varlığını ilan etti. Daha önceden Moskova, Kiev, vs. Patrikliğine dahil olan Ortodoksların bir kısmı ABD'de kurulan bu kiliseye bağlanmayı tercih etti.

AYNAROZ DAĞI MANASTIRLARI

DOĞU'DA DİNSEL DUYARLILIK.

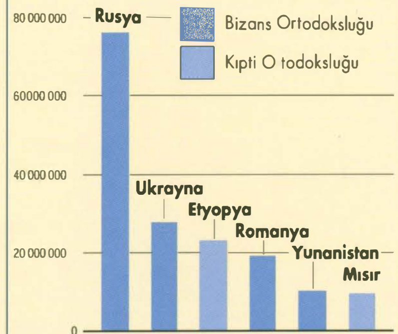
Kalkedon'da (bugünkü Kadıköy) İsa'nın doğası üzerine yapılan tartışmalar, iktidar merkezlerinden coğrafi olarak uzakta kalan Etyopya, Ermenistan, Mısır, Suriye (bkz. s. 38) ve Hindistan Kiliselerine farklılıklarını ortaya koyma fırsatı verdi. Kutsal ruhun niteliği hakkında Katolikler ve Bizanslılar arasındaki tanımlama farklılıklarına indirgenebilecek tartışmalar, iki kültürel dünya arasındaki zıtlığı (veya tamamlayıcılığı?) gizledi. Aslında Katolikler ve Ortodokslar aynı temel öğretileri ve aynı dinsel eylemleri paylaşırlar, fakat farklı dinsel duyarlılıklara sahiplerdir. Batı geleneği azap ve günaha önem verirken, öğretiden çok mistik yanı ağır basan Doğu geleneği yeniden doğuşa ve insanlığın kurtuluşuna önem verir. Doğu dinsel törenlerinde sadelik geçerli değildir çünkü güzellik, Tanrıya ulaşmak için bir araçtır. Tasvirden ziyade simgesel olan ikonlar, tapınma ile karıştırılmaması gereken Tanrıyı yüceltme araçlarıdır.

> *Kiliseyi seviyorum, bayraklarını, kutsal kaselerinin gümüşünü, büyük şamdanlarını, ışıklarını, ikonlarını ve kürsüsünü seviyorum.*

Aynaroz Dağı Özerk Manastırlar Cumhuriyeti, Yunan devletinin korumasında, ilki 10. yüzyılda kurulmuş büyük bir manastırlar federasyonudur. Bu sarp ve girintili çıkıntılı kıyılara sahip yarımada 15. yüzyılda 15.000'e varan keşişe ev sahipliği yaptı. Bugün 1.500 civarında keşiş yaşıyor ve Ortodoks dünyası üzerindeki büyük ruhani etkisini koruyor.

KIPTİ ORTODOKS KİLİSESİ. Mısır Kıpti Ortodoks Kilisesi, Aziz Markos tarafından 43'te kurulmuş olan İskenderiye Kilisesi'nin uzantısıdır. Bu kilise, Nil'in yükselmesine bağlı olan takviminden, Yaşam hiyeroglifinin yeniden yorumu olan haç işaretine kadar Hıristiyanlık öncesi mirasın izlerini taşır. Kahire ve Yukarı Mısır'da çok sayıda bulunan Kıptiler, ulusal kaderle özdeşleşmiş dini bir azınlık oluştururlar. 1970'ten beri durumları kötüleşti ve bazen güvenlikleri İslamcı parlamalarla tehdit ediliyor. Mısır Kıpti Ortodoks Kilisesi'ne bağlı olan Etyopya Ortodoks kilisesi yavaş yavaş ondan ayrılmaya başladı. Marksist rejimin (1974-1991) kötü davrandığı bu kilise, bugün, Hıristiyan bir merkez kutbun Müslümanlar tarafından çevrelendiği bir ülkede sosyal açıdan çok aktif durumda.

BAŞLICA ORTODOKS ÜLKELER

Kaynak: *Dünya Hıristiyanlık Ansiklopedisi*, D. Barett, 2001.

14. yüzyıldan itibaren İngiltere'de Lollardlar ve Bohemya'da Husçular Reform'un habercisi oldular. Papa, günahların dünyevi cezasının bir bölümünün para karşılığında bağışlanması anlamına gelen endüljansları satmaya başlayınca keşiş Martin Luther bu uygulamayı 95 Tez adlı bildirisinde eleştirdi (1517). 1520'de yayınlanan ve matbaa sayesinde hızlıca yayılan dört kitabında Tanrının lütfu ile kurtuluş öğretisini ortaya attı. Calvin, Cenevre'de kader öğretisini geliştirdi. Bu öğretiye göre kurtuluş ve iman insana değil, sadece Tanrıya bağlıdır. 1534'te VIII. Henri kendisini İngiltere Kilisesi lideri ilan etti. Elizabeth döneminde 39 Madde, Anglikanizmi Kalvenizme doğru yaklaştırdı (1563). Daha sonra ise Protestanlık bölündü.

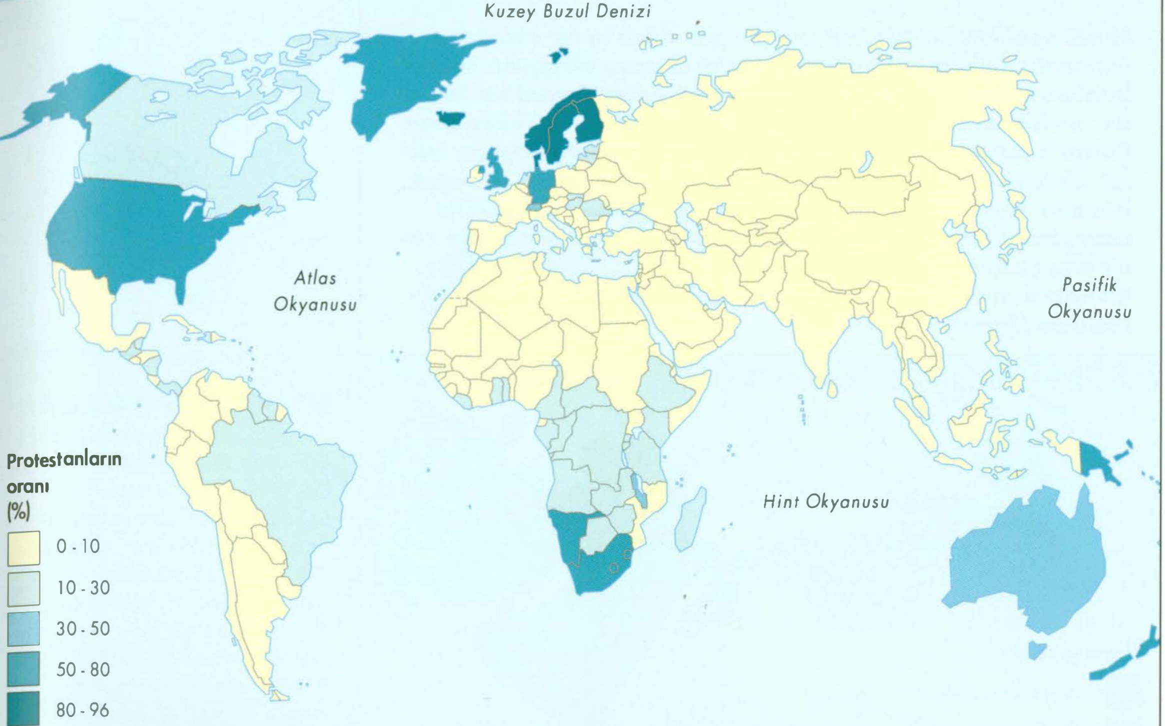
PROTESTAN AİLELERİ VE BAĞLANTILI GRUPLAR

		Kuruluş Tarihi	Ortaya çıktığı ülke	Temel özellikleri
Lutherciler		1517	Almanya	• Kader öğretisi • Hiyerarşiyi korurlar • Ekümeniklik
Kalvenistler	**Reformcular**		İsviçre	• Daha radikal bir kader öğretisi • Sinod örgütlenmesi • Katı tutum
	Presbiteryenler	1560	İskoçya	
Anglikanlar		1534	İngiltere	• Kalvenist öğretiden esinlenme • Katolikliğe yakın örgütlenme ve ritüeller
Baptistler		1605	Hollanda	• Yetişkinlerin suya batırılarak vaftiz edilmesi • Kongregasyonalizm
Anabaptistler	**Mennonitler**	1525	İsviçre	• Yetişkinlerin vaftiz edilmesi • Modern hayatın reddi • Ev ve aile kültü
	Amişler	1693	İsviçre	
	Quakerlar	1647	İngiltere	• Barışseverlik • Kongregasyonalizm
Metodistler		1738	İngiltere	• Kader ile kutsallığın katolik ahlakı arasında sentez • Ekümeniklik
Pentekostalistler		1900	ABD	• Metodist ve Baptist temel • Kutsal Ruh tarafından vaftiz • Kendinden geçiren söylevler
Adventistler	**Yedinci Gün Adventistleri**	1860	ABD	• İsa'nın yakında geri geleceğine inanç (binyılcılık) • Tanrı'nın günü Cumartesi
	Mormonlar	1830	ABD	• Binyılcılık • Moroni adlı melek tarafından indirilen Mormon Kitabı ve İncil'e eklenmiş diğer yazılar
	Yehova Şahitleri	1871	ABD	• Binyılcılık, 1914 yılında, sonra 1925'te ve sonra 1972'de kıyamet öngörüsü • Melekler tarafından sadece şahitlere iletilen İncil yorumu

PROTESTANLIK, PROTESTANLIKLAR. Protestanlığın sınırlarını belirlemek zordur. Bu belirsizliğin ilki Anglikanizmi kapsar. Anglikanizm, Protestanlığın Ada'ya has bir kolu mu yoksa, toplumsal bir bölünmeye göre Katoliklikten esinlenmiş Üst Kilise ile Protestan eğilimleri ağır basan Alt Kiliseyi birleştiren kendine has bir sentez mi? Protestanlığın sınırlarını belirleme açısından en büyük zorluk ise Reformla ortaya çıkmış kiliseler etrafında dönen bağımsız parçacıklar konusundadır. Pentekostalizm ve Adventizm tartışılmaz bir şekilde Protestanlığın kollarıdır, fakat İncil'i tanıdığını belirten tartışmalı grupları da (bkz. s. 54-55) buna dahil etmek gerekir mi? Ya da, ne Katolik ne de Ortodoks olan ve tanım gereği Protestan olan kiliseleri nereye yerleştirmeli? Bütünü görebilmek için Anglikanları dahil ettik ve Protestanları, tartışmalı grupları çıkararak ama Adventistleri katarak geniş anlamıyla aldık.

Her biri kendi özelliği, kendi kimliği olan sayısız Protestan kilisesi vardır ve bunları sınıflamak zordur. Bu kiliseler teolojik kriterlere, vaftiz şekillerine, piskoposluk, sinod veya kongregasyonalist örgütlenmelerine, Katoliklerle yakınlaşma konusundaki konumlarına, en sert köktencilikten en geniş liberalizme varan ahlak ve toplum sorunlarına yaklaşımlarına göre gruplandırılabilir. Hiç bir sınıflama tam anlamı ile tatmin edici değildir...

DÜNYADA PROTESTANLAR

Dünya Hıristiyanlık Ansiklopedisi, D. Barrett, 2001, verilerine göre. Bu veriler ulusal kaynaklar ve uluslararası tahminlerle dengelenmiştir.

> *Çok çeşitli kiliselerin olması, yok edilmesi gereken bir engel gibi algılanmayıp paylaşılması gereken bir zenginlik gibi yaşandı.*

PROTESTAN AHLAKI. Max Weber 1905 tarihinde *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* adlı eserini yayınladı. Kitapta savunulan fikirler eleştirildi, yumuşatıldı, geliştirildi ama asla tamamen geçersiz kılınamadı. Kitabın tezi şu şekilde özetlenebilir: Önce, Luther kurtuluşun "dünya dışında" (manastırdaki keşişler) değil "bu dünyada" değerli olduğunu belirtir. Sonra, kader öğretisi kaygılı bir şekilde seçilmişlik belirtilerini arayışa yol açar. Maddi zenginlik, toplumsal statüde yükselme veya mesleki başarı bu belirtilerden biri olarak algılanır. Başarının temel anahtarı olan çalışma kaygıların merkezinde yer alır. Püriten ahlak anlayışına göre ne zenginlikten haz alınmalı (insanlara değer verme geleneği) ne de sahip olunan zenginliğin üzerine yatmalı (daha fazla zenginleşmek ayıp bir şey değil).

BAZI FARKLAR

	Protestanlık	Katoliklik
Kurtuluş öğretisi	Kader. Kurtuluş ne kazanılır ne de kaybedilir	İman ve bu dünyada yapılan işlerle Kurtuluş kusur sonucu kaybedilip pişmanlık ile geri kazanılabilir
Hakikat	Kutsal metinlerin bireysel yorumu İncil ve Mezmurlar ile yakınlık	Kutsal metinlerin ve kilisenin geleneği Kilise azizlerinin önemi, örneğin Aziz Augustinus
Evharist (ekmek ve şarapla yapılan kutsama ayini)	Son Akşam Yemeği'ni anma amaçlı sembolik olarak mevcut	İsa'nın bedeni ve kanının gerçek varlığı (ekmek ve şarabın İsa'nın bedeni ve kanına dönüşmesi mucizesi)
Dua	Aracısız sadece Tanrı'ya	Tanrı'ya, Meryem'e ve Azizlere
Kilise örgütlenmesi	Ademi merkeziyetçi	Hiyerarşik
Din görevlileri	Kadınlar papaz olabilir Papazlar evlenebilir	Erkek din adamları Papazlar bekar

Müslümanlıkta imanın beş şartı vardır: Allah'ın bir olduğuna inanmak; Muhammed'in onun kelamına aracı olduğuna inanç; İbrahim'in Kitabından, Musa'nın Tevrat'ından, Davud'un Zebur'undan ve İsa'nın İncil'inden sonra en son kutsal kitap olan Kuran'a inanç; meleklere iman; ve öldükten sonra hayata, tekrar dirilmeye, kıyamet gününe, cennet ve cehenneme inanmak. İslamda ibadet beş temel şarta dayanır: Kelime-i şehadet ile imanı kanıtlamak, belli bir biçime sadık kalarak günde beş vakit namaz kılmak, Mekke'de Hacca gitmek, zekât vermek ve Ramazan ayında oruç tutmak. Müslüman olmak, müminler cemaatine (ümmet) ait olmaktır.

BAŞ DÖNDÜRÜCÜ BİR YAYILMA

16. YÜZYIL SONUNDA İSLAM

Allah'tan başka Tanrı yoktur ve Muhammed Onun Peygamberidir.

SAVAŞÇILARDAN TÜCCARLARA.

610 yılında Mekke'nin saygıdeğer kervancısı Muhammed bin Abdullah çölde ilk ilahi mesajları aldı. 622'de kendisine inanan birkaç kişi ile beraber Mekke'yi terk edip Medine'ye gitti. Hicret olarak adlandırılan bu olay, ay hareketini esas alan takvimi uygulayan Müslüman çağının başlangıcını oluşturur. Dini lider olan Muhammed aynı zamanda siyasal ve askeri liderdi. 632'de öldüğünde, Kuran'a inananlar Arap yarımadasının büyük bölümünü kontrol ediyordu. İlk halifeler İslam topraklarını güçlendirdi ve genişletti. Emeviler döneminde (661-750) halifelik merkezi Şam'a taşındı ve yeni bir fetih evresi başlatıldı. Kuzeyde Bizans İmparatorluğu bulunduğundan İslamın yayılması batıya doğru gerçekleşti ve Poitiers Savaşı (732) bu yayılmanın sonu oldu. Doğuda ise Talas Savaşı (751) ile Çin'deki Tang hanedanının sınırına vardılar. Halkların hızlı bir şekilde müslümanlaştırılması bazen zorlama bazen de vergilendirme ile gerçekleşti. "Ehli Kitap" olanlar için din değiştirme zorunlu değildi, oysa paganların ilke olarak din değiştirme ile ölüm arasında seçim yapmaları gerekiyordu. Başkenti Bağdat olan Abbasiler (750-1258) Hıristiyan saldırıları ile karşılaştılar (11. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar Reconquista, 11. yüzyıldan 13. yüzyıla dek Haçlı seferleri). 12. yüzyıldan itibaren tüccarlar, kara ve deniz yolları üzerindeki durak yerleri ve ticaret merkezleri aracılığı ile İslamın en önemli yayıcıları oldu.

KUZEY BUZUL DENİZİ

ATLAS OKYANUSU

PASİFİK OKYANUSU

HİNT OKYANUSU

TÜRKİYE

İRAN

PAKİSTAN

MISIR

BANGLADEŞ

HİNDİSTAN

ENDONEZYA

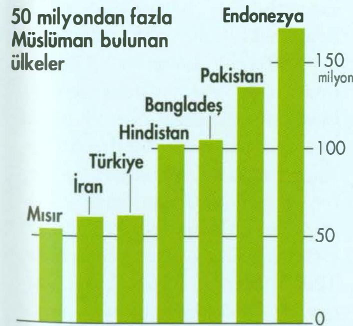
Müslümanların oranı (%)

- 1'den az
- 1 - 5
- 5 - 30
- 30 - 50
- 50 - 80
- 80 ve daha fazla

Kaynak: R. Delval, *Carte des Musulmans dans le monde* [Dünyadaki Müslümanların Haritası], E.J. Brill, 1984, ulusal istatistikler ve uluslararası değerlendirmelerden hareketle güncelleştirildi.

DÜNYADA MÜSLÜMANLAR

BUGÜNKÜ İSLAM. İslamın Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da yerleşmesi ve Sahara'nın güneyinde yayılması devam ediyor. Asya'daki Müslüman sayısı, yukarıdaki harita ve yandaki grafikte Hindistan ile ilgili verileri karşılaştırınca da görülebileceği gibi, görece zayıf bir ağırlığı olmakla birlikte oldukça büyük miktardadır. Göçler, İslamın geleneksel olarak yerleştiği alanlar dışında önemli bir Müslüman cemaatinin varlığını açıklıyor. İslamın Amerika Birleşik Devletleri'nde yayılması bu ülkede Müslümanların dörtte birini temsil eden siyah Amerikalıların (*black muslims*) varlığına ve Batı Avrupadakine göre daha yeni olan Müslüman ülkelerden gelen göçlerin artışına bağlı. Batı Avrupa'da ise, iki veya üç kuşaktır Mağripliler Fransa'da, Türkler Almanya'da ve Pakistanlılar İngiltere'de yaşıyor. İslam, birliği sağlayan bir etken mi yoksa, çoğul olarak islamlardan söz etmek mümkün mü sorularını kendi kendimize sormamıza yol açan bir takım nedenler var. Bunlar, İslamın dayandığı kültürel temellerin çeşitliliği, farklı yerel geleneklerle bileşimi, bölge ve siyasal rejimlere göre değişen bireysel ve toplumsal etkisi, bunlara ek olarak ritüellerin ve inancın kaynağı, aynı zamanda toplumsal ve ahlaki kurallar bütünü olan Kuran'ın farklı yorumlara elverişli olmasıdır. Her halükarda, İslamın ruhani ve dünyevi olanı iç içe geçirme geleneğine rağmen iki şeyi karıştırmamak gerekir. Bunlardan ilki en hoşgörülüsünden en yobazına, en moderninden en köktencisine kadar farklı akımları barındıran İslam, ikincisi ise tarihsel gerçekliğe uymayan ideal bir Müslüman şehri yeniden kurmayı amaçlayan ve Müslüman hukukunu (Şeriat) katı şekilde uygulamak isteyen ideoloji, yani İslamcılıktır.

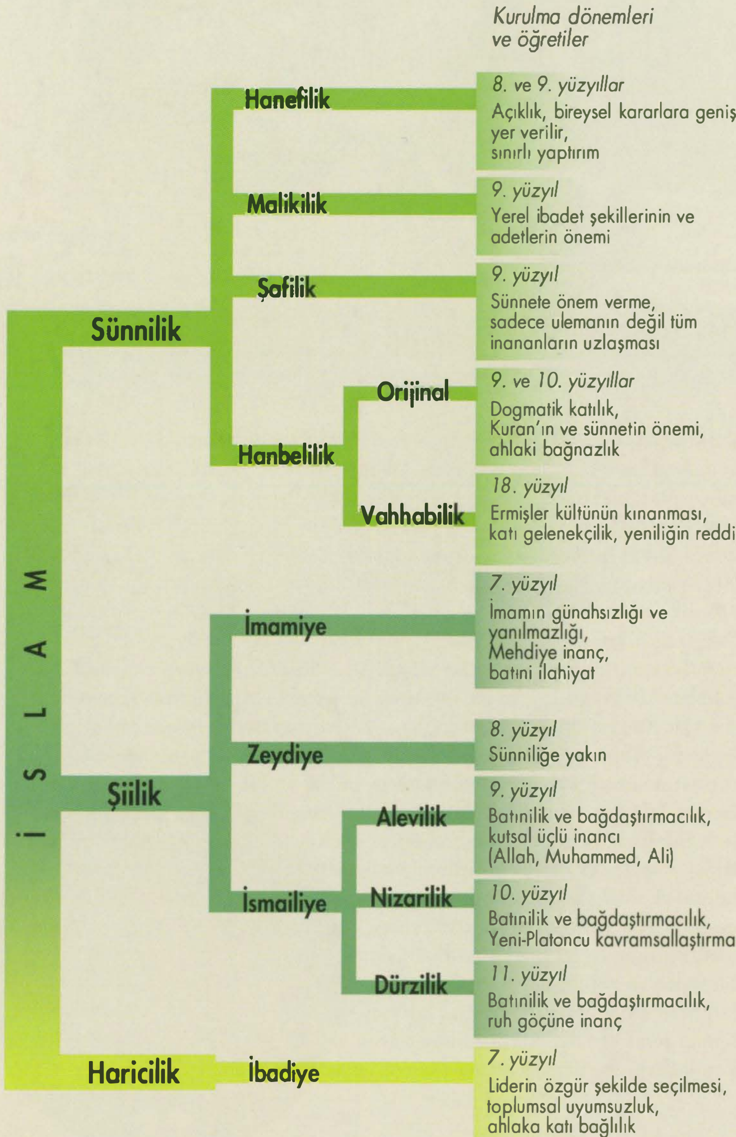

Kaynak: Russell Ash, *The Top 10 of Everything* [Herşeyin İlk 10'u] DK Publishing, New York, 1997.

İSLAMIN ÇEŞİTLİLİĞİ

İslam, ilk dönemlerinden itibaren daha sonra dinsel bir nitelik alan siyasal bölünmeler yaşadı. Peygamberin halefleri hem müminler cemaatinin rehberi hem de fetihlerin başlatıcısı oldular. Ruhani olanla dünyevi olanın bu şekilde iç içe geçmesi İslam tarihini önemli şekilde etkiledi ve bu durumdan iki bölünme doğdu. İslam üç daldan ve on küsur küçük koldan oluşan bir ağaca benzetilebilir. Bu müslüman akımlar ya da düşünce aileleri öğreti, Kuran'ı yorumlama ve iktidarı algılama şekilleri açısından birbirlerinden farklılaşır.

İSLAMIN DALLARI VE UFAK KOLLARI

Kaynak: B. Dumortier, *Géographie de l'Orient arabe* [Doğu Arap Coğrafyası] A. Colin, 1997.

İSLAMIN ÜÇ KOLU ilk dönemdeki halifelik savaşlarına dayanır. Peygamberin ölümünden (632) sonra damadı Ali, birkaç kez dışlandıktan sonra, 656 yılında dördüncü halife olarak seçildi. Fakat meşruiyeti tartışıldı ve bir anlaşmazlık başladı. Ali, kendisi ve Emevilerin lideri Muaviye arasında alınacak karar için hakeme başvurulmasını kabul etti. Ali taraftarlarının yani Şiilerin (*Şia*'dan gelir, "yandaşlar") çoğu liderlerini takip etti; diğerleri, Hariciler ("gidenler") hakemlik ilkesini kabul etmediler. 661'de Ali ve oğlu Hüseyin öldürüldü. Bu iki ölüm her yıl Aşure ayında Şiiler tarafından anılır (siyah elbiseler, kendini kırbaçlama); Mezopotamya'da bulunan Ali ve Hüseyin'in mezarları hac yerleridir (bkz. s. 48-49). Zaman içinde Emevi halifesinin otoritesini benimseyen herkes Sünniliğin (Sünnet'ten gelir, "gelenek") temelini oluşturur. Böylece, Şiiliğin imam (ruhani rehber) anlayışı ile Sünnilerin halife (dünyevi egemen) anlayışı birbirinden farklılaştı. Hariciler ise liderin özgür bir seçimle belirlenmesi gerektiğini savundu.

Sünnilikte, Kuran'ın ve hadislerde toplanan Peygamberin yaptıkları ve söylediklerinden oluşan Sünnetin dinsel, ahlaki ve toplumsal yorumu okumuş ileri gelenlere (ulema) aittir. İslam içinde çoğunlukta olan Sünnilik dört fıkıh okuluna ayrılırken, Haricilikte sadece İbadiye kolu vardır. Uzun süre baskıya maruz kalan Şiilik ise, 16. yüzyılda, çok erken dönemlerde kök saldığı İran'ın resmi dini olarak ilan edilene kadar gizlilik içinde yaşayabildi. İsmaililer (Yedi İmamcılık) yedinci İmamdan sonra Şiilikteki İmamiye (On İki İmamcılık) anlayışından ayrılır. İmamiye mezhebine göre ilk on iki İmam, Peygamber tarafından birinci İmama (Ali) söylenen Kuran'ın gizli anlamını açığa çıkarmıştır ve gizlenmiş on ikinci İmam kıyametten önce ortaya çıkacaktır. Tüm bunlardan başka, kutsal olanın kişisel deneyimini salık veren bir Müslüman mistisizmi, yani Sufilik vardır.

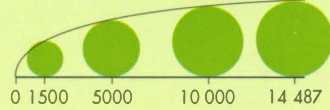
20. YÜZYILIN BAŞINDA VEZZAN ZAVİYESİ

Ana Zaviye'nin merkezi

Çok sayıda tarikat üyesinin bulunduğu yerler

Tuhama (Fas) ve Taybiya (Cezayir) tarikat üyelerinin sayısı

Koynok: R. Ragala'nın yayınlanmamış eserinden.

> *Kuran'ın bir zahiri (dışsal, eksoterik) bir de batıni (içrek, ezoterik) anlamı vardır. Batıni anlamın da batıni anlamı vardır ve bu şekilde yedi derin batıni anlama kadar gider.*

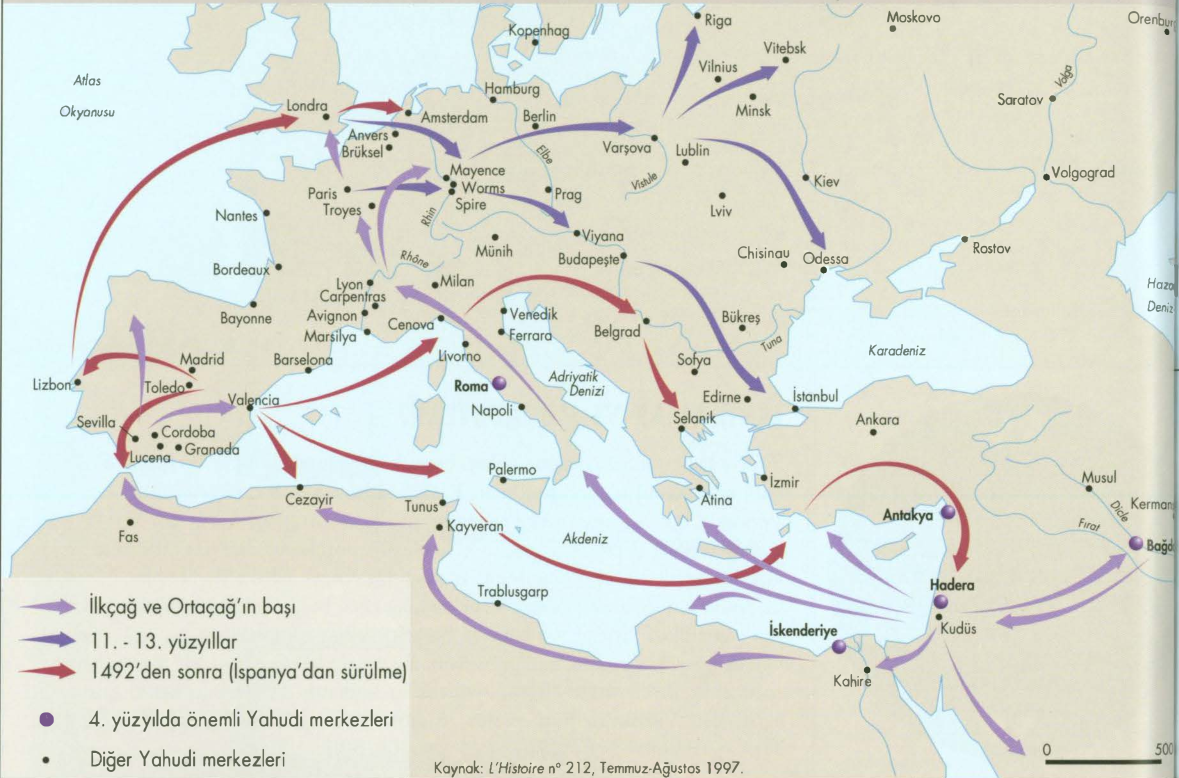
TARİKATLAR VE MURABUTLAR.

Zaviye kelimesi hem dinsel tarikatı hem de bir Murabut'un (aziz) gömülü olduğu kubbeyle örtülü türbeyi tanımlar. Fas'ın en büyük sufi tarikatlarından biri olan Vezzan Zaviyesi, başarısını Peygamberin soyundan gelen kurucusu Mevlay Abdullah Şerif'in (1596-1678) soylu kökenlerine borçludur. Mevlay Abdullah'ın takipçileri tarikatın örgütlenmesini ve özellikle Kuzey Afrika'da (Tunus, Libya, ve Cezayir'i kapsayarak Fas'tan Mısır'a kadar olan bölge) etkili bir şekilde yayılmasını sağladılar. Siyasal iktidar kısa bir süre sonra bu tarikatın gücünü, özellikle hassas bölgelerde kullanmaya başladı. Bunun karşılığı olarak da Zaviye'ye inananları ile ilişkilerinde birçok ayrıcalıklar sağlandı. Herbirinin kendi koruyucu azizi olan Vezzan'ın tüm mesleki örgütlenmeleri Zaviye'ye bağlıdır. Örneğin Mevlay Abdullah Şerif cüppe terzilerinin lideridir.

Arka planda kalmış Vezzan kenti, Zaviye sayesinde *Dar Dmana* (Garanti Evi) ismini almıştır. Zira, Vezzan tüm dilenci dervişlere (*fukara*) ve tarikatın tüm üyelerine çekinmeden cenneti garantilemektedir. Bu mistik kesinlik, Vezzan'da tüm yoksullara sadece cennet vaadini değil, aynı zamanda, Zaviye evinde derhal ona yardım elinin uzatılmasını sağlıyor. Aslında, Vezzan teorik olarak dokunulamaz bir sığınak (*horm*) sunmaktadır. Tarikatın üyeleri Vezzan azizlerine, çilelerine nihai çare olarak görülen farklı simgeler atfederler. Bu kente bugün hâlâ akıl hastalıkları ve kısırlığın tedavisi için, kuraklık sonrası yağmur dilemek için vs. geliniyor.

Yahudilik, Tanrı ile onun Yasa'sına (Tevrat) uyması gereken halkı arasında İbrahim tarafından gerçekleştirilmiş, İshak ve Yakup tarafından yenilenmiş ve Musa tarafından onaylanmış bir ahite dayanan tektanrılı bir dindir. Tevrat ve diğer Kitaplardan oluşan Kutsal Kitap (Tanah), hahamların açıklamalarının (Talmud) derlemesi ve buna eklenebilecek batıni yorum olan Kabbala ile tamamlanır.

ESKİ DÜNYADA YAHUDİLERİN YER DEĞİŞTİRMELERİ

Kaynak: *L'Histoire* n° 212, Temmuz-Ağustos 1997.

> *Sizi bütün milletlerden alacağım, tüm diyarlardan toplayacağım ve sizi kendi topraklarınıza götüreceğim. Atalarınıza verdiğim ülkede yaşayacaksınız.*

DİASPORA Yunan-Roma dünyasında dağılmış olan Yahudi topluluklarını tanımlar. İslamın yayılması Doğu Yahudilerinin batıya doğru göç etmesine yol açınca diaspora Batı Avrupa'ya dağılır. Bazı haçlıların zulümleri Orta Avrupa Yahudilerini (Aşkenaz) doğuya yönlendirir. Diğer taraftan İspanya Yahudilerinin kovulması, onların Osmanlı İmparatorluğu'na ve Kuzey Avrupa'ya gitmelerine yol açar. 18. yüzyıldan itibaren Yahudiler Amerika Birleşik Devletleri'ne göç eder ve bu göç hareketi 19. yüzyılın sonundan itibaren artış gösterir. Yahudiliğin tüm dünyada, özellikle şehirlerde yayılması sürgün ve göçebelikle belirlenmiş bir tarihi yansıtır, dini inancı yayma amacıyla bir ilgisi yoktur.

DÜNYADA YAHUDİ NÜFUSU

KANADA
ABD
MEKSİKA
GUATEMALA
KOSTA RİKA
PANAMA
PORTO RİKO
VENEZÜELLA
KOLOMBİYA
EKVATOR
PERU
BREZİLYA
URUGUAY
ŞİLİ
ARJANTİN
İRLANDA CUM.
BİRLEŞİK KRALLIK
İSPANYA
BELÇİKA
HOLLANDA
DANİMARKA
NORVEÇ
İSVEÇ
FİNLANDİYA
POLONYA
BEIARUS
ESTONYA
LETONYA
LITVANYA
ALMANYA
FRANSA
İSVİÇRE
İTALYA
UKRAYNA
RUSYA
MOLDOVA
YUNANİSTAN
HIRVATİSTAN
BULGARİSTAN
YUGOSLAVYA
TÜRKİYE
GÜRCİSTAN
AZERBAYCAN
KAZAKİSTAN
ÖZBEKİSTAN
TACİKİSTAN
KIRGIZİSTAN
TÜRKMENİSTAN
1: AVUSTURYA
2: ÇEK CUMHURİYETİ
3: SLOVAKYA
4: MACARİSTAN
5: ROMANYA
JAPONYA
HONGKONG
İRAN
HİNDİSTAN
FAS
TUNUS
GÜNEY AFRİKA CUM.
İSRAİL
AVUSTRALYA
YENİ ZELANDA

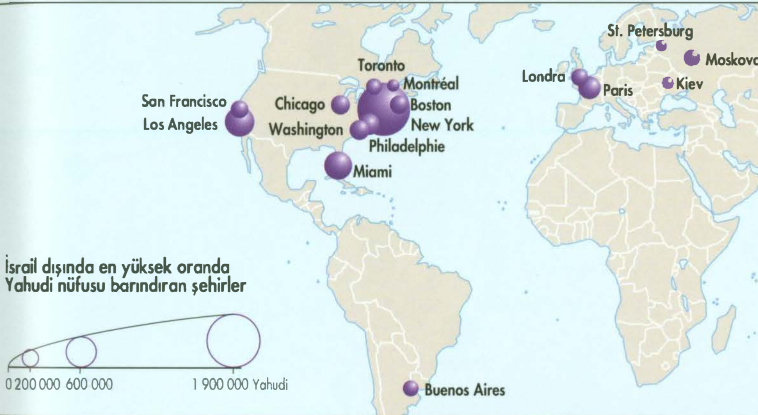
Diğer ülkeler

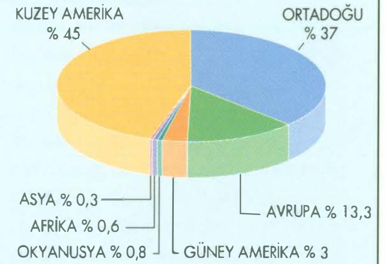
Ülkelere göre Yahudi nüfusu

100 000 ☐ 10 000 ☐

1000 kişiden az Yahudi nüfusu bulunan devletler ayrı olarak belirtilmedi.

Kaynak: Dünya Yahudi Kongresi, 2001.

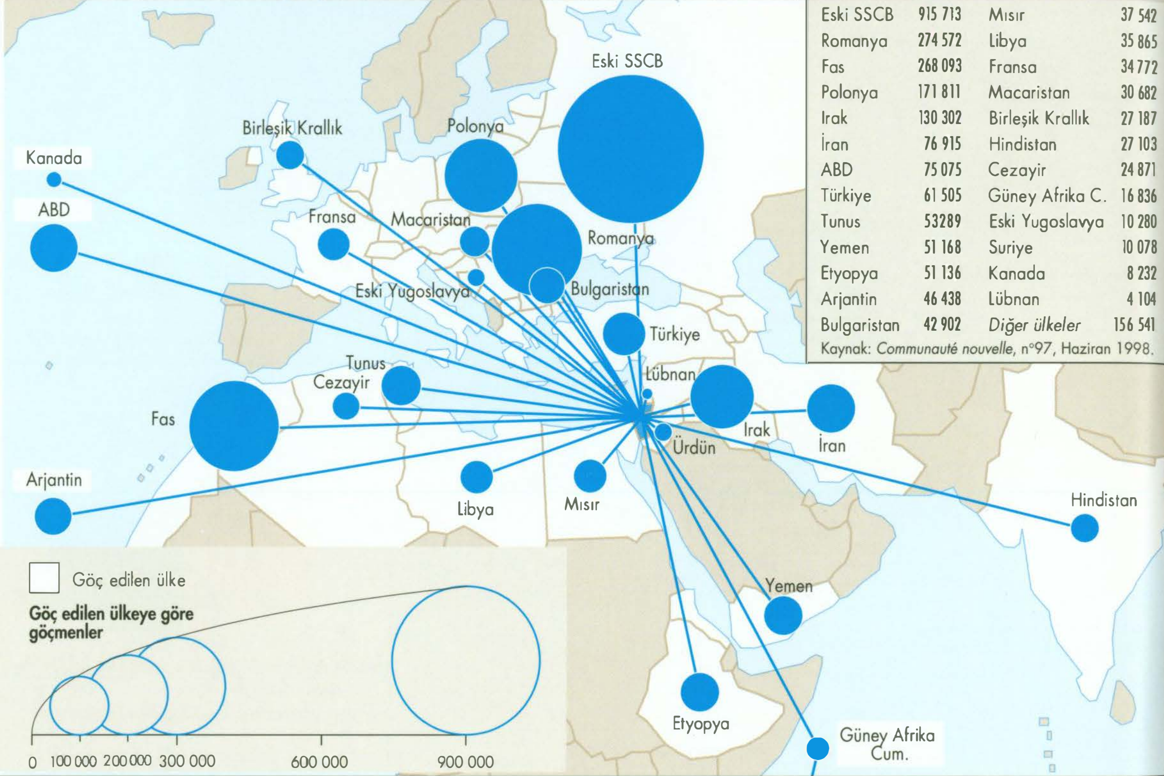

YAHUDİ KİMLİĞİ. Ortodoks Yahudiler Yasa'ya harfi harfine bağlı ve helal ürünlerle (kaşer) beslenmek gibi buyruklara katı şekilde uyarken, liberaller Yahudilikle modernliği birleştirmek istiyorlar. Dini tetkik üzerine kurulu cemaatçi haham Yahudiliğinin karşısında hasidiliğin duygu ve mistik deneyime yoğunlaşmış Yahudilik anlayışı bulunur. Dini akımların çeşitliliği farklı cemaatlerin tarihini anlamamıza yardımcı olur. Ama bundan daha önemlisi Yahudilerin yüzyıllar boyunca farklı yerlere dağılması ve ulus ile dinin birbirine karışmasıyla karmaşıklaşan Yahudi halkı tanımı üzerine ortaya çıkan tartışmadır. Bir diğer sorun da bireysel kimlikle ilgilidir: Bir Yahudi, Yahudiliğin gereklerini yerine getirmeden veya Tanrıya inanmadan da kendini Yahudi olarak tanımlayabilir; fakat, başka bir kültüre dahil olmak için kütürel aidiyetini reddettikten sonra bile, başkalarına göre hâlâ Yahudi kalabilir.

YAHUDİ HALKININ HAFIZASI VE TOPRAĞI

ALİYA (yükselme) göçmenlerin başka topraklardan İsrail'e yükselmesini simgeler ve dinsel içeriği vardır. İsrail'e göç siyasal ve ekonomik nedenlerle de açıklanabilir. İsrail devletinin kurulma sürecindeki birinci dalga göç daha çok Avrupa aşkenazlarını, ama aynı zamanda Arap ülkelerinde yoğunluğu azalan doğu Yahudilerini kapsar. Sonraki on yılda Kuzey Afrika ülkelerinin bağımsızlıklarını ilan etmesi, buralardaki Yahudilerin Fransa'ya ve İsrail'e gitmesine yol açtı. 1990'dan sonra ise Rusya Yahudilerinin İsrail'e doğru büyük göçüne tanık olundu. Buna, hem dağınık hem de 1984'te Falaşalar (Etyopya Yahudileri) gibi belirli bir merkezden gerçekleşen göç dalgaları eklendi. Göç yolları karmaşıktır: Kuzey Afrika'dan gelen Yahudi aileleri İsrail'e gitmeden önce bir dönem Fransa'da kalmış ya da ilk önce İsrail'de kalmayı deneyip daha sonra Fransa'ya yerleşmişlerdir. İsrail aynı zamanda Amerika'ya doğru gerçekleşen en son göç öncesi transit ülke olmuştur.

1948'DEN BERİ İSRAİL'E GERÇEKLEŞEN GÖÇ

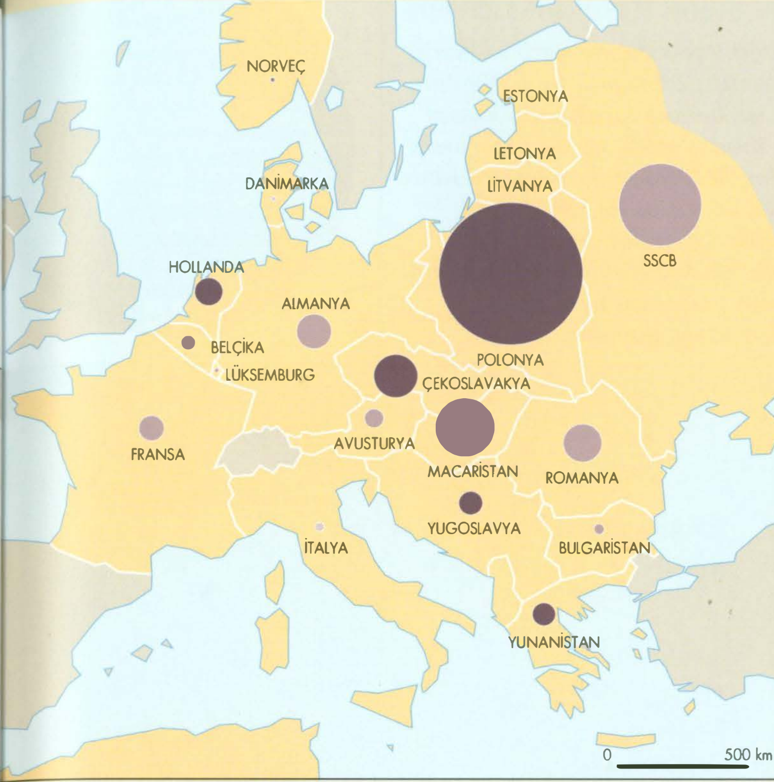

Eski SSCB	915 713	Mısır	37 542
Romanya	274 572	Libya	35 865
Fas	268 093	Fransa	34 772
Polonya	171 811	Macaristan	30 682
Irak	130 302	Birleşik Krallık	27 187
İran	76 915	Hindistan	27 103
ABD	75 075	Cezayir	24 871
Türkiye	61 505	Güney Afrika C.	16 836
Tunus	53289	Eski Yugoslavya	10 280
Yemen	51 168	Suriye	10 078
Etyopya	51 136	Kanada	8 232
Arjantin	46 438	Lübnan	4 104
Bulgaristan	42 902	*Diğer ülkeler*	156 541

Kaynak: *Communauté nouvelle*, n°97, Haziran 1998.

VADEDİLMİŞ TOPRAKLAR. 4.000 yıl kadar önce Mezopotamya'da Tanrı, İbrahim'e "Ülkeni bırak ve sana göstereceğim ülkeye git. Senden büyük bir ulus yapacağım" dedi. Bunun üzerine İbrahim, Şeria (Ürdün) nehrinin batısındaki Kenan Ülkesine gitti. İbrahim'in torunu ve İshak'ın oğlu Yakup'un on iki oğlu Mısır'a yerleşti. Köle konumuna indirgenmiş İbraniler, Musa'nın liderliğinde Kızıldeniz'den mucizevi bir şekilde geçtikten sonra Kenan Ülkesine geri döndüler. On iki İsrail kabilesi, toprağı ve dili Tanrı tarafından belirlenmiş bir halk oluşturdular. İlkçağ'da İsrail'in siyasal birliği kaybolduktan sonra diasporadakiler vadedilmiş toprakların anısını korudular. Vadedilmiş topraklar soyut bir öbür dünyayı değil, eskiden İbranilerin kontrolünde olan, İsrailoğullarının birçok kez terk ettiği ve dinsel nedenlerle geri geldiği mitsel yeri, Akdeniz ve Şeria ırmakları arasında coğrafi bir alanı temsil eder. Siyonizm, laik siyaset idealine rağmen, Siyon'a (Kudüs'un planına bkz. s. 48) geri dönüş temasını antisemitizme maruz kaldıkları için içinde yaşadığı toplumla kaynaşması zorlaşan diasporadaki Yahudiler arasında sürekli olarak gündemde tutan bir kültürden doğar. Theodor Herzl 1896'da *Yahudi Devleti* adlı kitabını yayınladı. Bundan bir yıl sonra 1. Siyonist kongresi toplandı. 1948'de İsrail devleti kuruldu. Bugün bu ülkenin %80'i Yahudi ve %18'i Müslümandır.

ŞOAH'IN BİLANÇOSU

Nazi kontrolü altındaki topraklar

Sınırlar 1978 yılına aittir.

Şoah'ta ölenlerin bin üzerinden oranları

SSCB'deki rakam üç Baltık ülkesini kapsamaktadır.

Yahudi kökenli nüfusa kıyasla ölenlerin oranı

- % 6'dan % 20'ye
- % 20'den % 40'a
- % 40'tan % 70'e
- % 70'ten % 90'a

Kaynak: G. Bensoussan, *Histoire de la Shoah*, Que Sais-je? , PUF, 1996.

“

Olanları unutmayın,
Hayır, unutmayın:
Bu kelimeleri kalbinize kazıyın.
Onları düşünün
yuvanızda, sokakta,
Yatarken kalkarken;
Yineleyin onları çocuklarınıza.

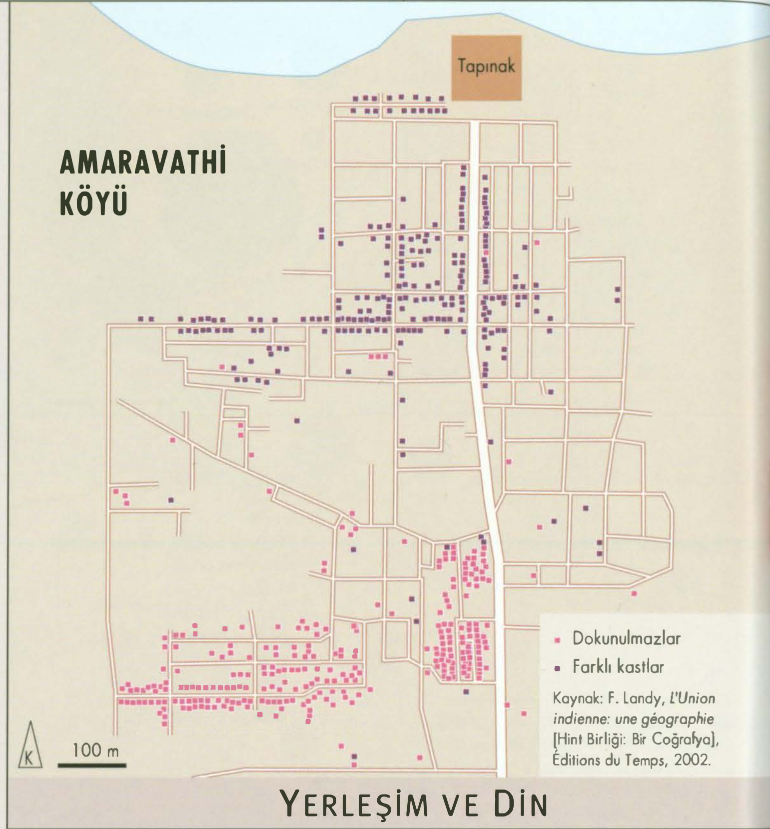
”

ANTİSEMİTİZM, aslında Araplar da sami (semit) olduğu halde Yahudilere karşı düşmanlığı tanımlamak için kullanılan terimdir. Bu terim İlkçağ'a kadar giden çokbiçimli bir gerçekliği gizler. Ortaçağda kâh hoşgörülen kâh kovulan Yahudiler ayrımcılığa maruz kalmışlar (Avrupa'da gettolar, Müslüman dünyasında *millahlar*), ama aşağı konumlarına rağmen ekonomik ilişkilerden dışlanmamışlardır. İslam topraklarında, Hıristiyanlarla birlikte zımmi (korunan) statüsünü paylaşıyorlardı ve yaşam koşulları Batı'da yaşayan Hıristiyan dindaşlarından daha iyi durumdaydı. Batı Hıristiyan dünyasında ise tefeci Yahudi klişesi ve İsa'nın ölümünden sorumlu tutuldukları için Tanrı katili Yahudi fikri gelişti. Yahudilerin Fransız Devrimi ile hukuki olarak özgürlüklerine kavuşması ve bunun Avrupa'ya yayılması Almanya ve Rusya'daki pogromların (katliamlar) veya Fransa'da Dreyfus davasının gösterdiği gibi "Yahudi sorunu"nu çözmedi. Hitler'in iktidara gelmesi (1933), ilk ayrımcı uygulamalar, Yahudi binalarının yağmalanması (9-10 Kasım 1938'deki Kristal Gece) "nihai çözüm" olan (1941 yılının ilkbahar ve sonbaharı arasında gerçekleştirilen) toptan yok etme sürecinin yolunu hazırladı. Şoah'ın ("felaket") –soykırıma tuhaf bir kurban anlamı veren "holokost" yerine tercih edilen kelime– korkunçluğuna rağmen antisemitizm yok olmadı.

Hinduizm, Arilerin getirmiş olduğu Veda dinine yerli kültlerin eklenmesi ile oluşmuş bağdaştırmacı, çoktanrılı ve bölümlere ayrılmış bir dindir. Hinduizmde ne herkes tarafından kutsal kabul edilen bir tanrı, ne ortak ibadet şekli, ne de hiyerarşik bir örgütlenme vardır. Farklı isim ve biçimlerde yüzlerce tanrı bulunur. İki temel tanrı olan Şiva ve Vişnu bu tanrılar alemini düzenler. Alimler tarafından uygulanan Brahman hinduizminden farklı olarak halk hinduizminde her cemaatin kendi gözde tanrısı vardır ve hem koruyucu hem de korkutucu olan bu yerel tanrılara saygı duyulur.

HİNDUİZM, DİN Mİ TOPLUM MU?

Canlıların tümü saflık derecelerine göre konumlandırılmıştır. İnsanlar, M.Ö. 10. ve 4. yüzyıllarda ortaya çıkan kutsal Veda metinlerinde tanımlanan *varna*larda (sınıf) gruplanır. Üstün olarak kabul edilen üç *varna* "iki kez doğmuş" olanları biraraya getirir. Bu üç *varna*dan birincisi dini işleri gören Brahmanlar, ikincisi askeri ve idari işleri yapan *Kshatriya*lar, üçüncüsü ticaretten sorumlu *Vaişya*lardır. En geniş sınıf olan *Şudra*yı ise üretenler oluşturur. En son olarak *varna* dışında "dokunulmazlar" grubu vardır. Bu son gruba bu isim verilmiştir çünkü onlarla ilişkinin kirliliğe yol açtığı kabul edilmiştir. Bu hiyerarşik yapı, sınırları çizilmiş ve içevlilik uygulanan, bugün hâlâ belirli bir meslek grubu ile ilişkisi devam eden sayısız kalıtsal gruptan veya *jati*den (kast) oluşan kast sistemi ile uyumludur. Kozmik düzeni sürekli olarak yeniden üretmeyi amaçlayan bu toplumsal örgütlenme belirgin bir coğrafi ayrıma eşlik eder. *Vastu Vidya*'ya (mimarlık bilimi) göre *varna*lar dört ana yöne göre dağılır ve Brahmanlar en gözde yön olan kuzeyde, tapınağın yakınında yaşar. Bugünkü Hindistan'ın köy ve şehirlerinde toprağın toplumsal düzenlemesi bu kurallara uymaya devam etmektedir, fakat bir kasta aidiyet, bireye, herşeyden önce diğerleri ile ilişkilerini düzenleyen bir kimlik sunmaktadır. Anayasaya göre Hindistan devleti tüm dinlere aynı şekilde davranmalı, dinsel rekabeti ortadan kaldırmalı, ve en aşağı olarak kabul edilen gruplar için pozitif ayrımcılık uygulayarak farklı kastlara aidiyetten kaynaklanacak her türlü ayrımcılıkla mücadele etmelidir.

YERLEŞİM VE DİN

> *Hinduizmin merkezinde, İslam ve Budizmin sınırlarında olan bir Hindistan'da günlük hayatta, iktisadi yapıda ve ülkenin coğrafi örgütlenmesinde dinin sahip olduğu önem dikkate alındığında dinsel ve cemaatsel sorunların ülkenin geleceğini belirleme riski var.*

HİNTLİLERİN %18'İ HİNDU DEĞİLDİR. Hinduizm neredeyse her yerde hâkim olan dindir, fakat kuzeydoğu Himalayalarda, Keşmir'de ve Pencap'ta, Hinduların %20'den daha az olduğu yerleşim bölgeleri bulunur. Böyle bir dağılımın jeopolitik sonuçları vardır, zira Hinduizmin etkisinin az olduğu yerler sınır bölgeleridir.

%90'ından fazlası Sünni olan Müslümanlar 1991 yılında Hindistan nüfusunun %12,1'ini oluşturuyordu. Müslümanların coğrafi olarak dağılmış olması tercih edilen bölgeler olduğu gerçeğini değiştirmez. Büyük çoğunluğu din değiştirmiş Hinduların torunları olan Müslümanların Hinduizm ile ilişkisi sonucu Hint İslamı kast sistemine (*zat*) uyum sağladı. Üçte ikisi Katolik olan Hıristiyanlar ise 1991 yılında nüfusun %2,3'ünü oluşturuyordu. Hıristiyanların bölgedeki yerleşimi havari Thomas tarafından kurulduğu söylenen Malabar Süryani Kilisesi ve modern zamanlardaki misyoner çalışmaları ile bağlantılıdır. Bu yerleşim bölgeleri 19. yüzyılın sonundan itibaren Şamanist yerli nüfusun din değiştirmesini de yansıtmaktadır. Sihler (1991'de nüfusun %1,9'u), 15. yüzyılın sonunda Guru Nanak tarafından kurulan İslam ve Hinduizm karışımı bir dine inanırlar. Hindistan'da doğmuş olmasına rağmen Budizmi (%0,8) sadece Himalayalarda, Çin dünyasının sınırında ve dokunulmazların kastlar hiyerarşisini protesto etmek için 1956'da kitlesel olarak din değiştirdikleri Maharashtra'da görebiliriz. Vardhamana Mahavir tarafından M.Ö. 6. yüzyılda kurulan Jainizm (%0,4) şiddet karşıtlığını savunur ve canlılara bir kutsallık atfeder. Jainizm, doğduğu doğu bölgesinde önemini yitirdi ve şimdi sadece Gucerat veya Marwar'daki şehirli tüccar topluluklar arasında varlığını sürdürüyor. Son olarak, ücra bölgelerde yaşayan kabilelerin geleneksel dinleri yerlerini çoğunlukla Hıristiyanlığa bırakmıştır.

Hint Birliğinin Dinsel Coğrafyası

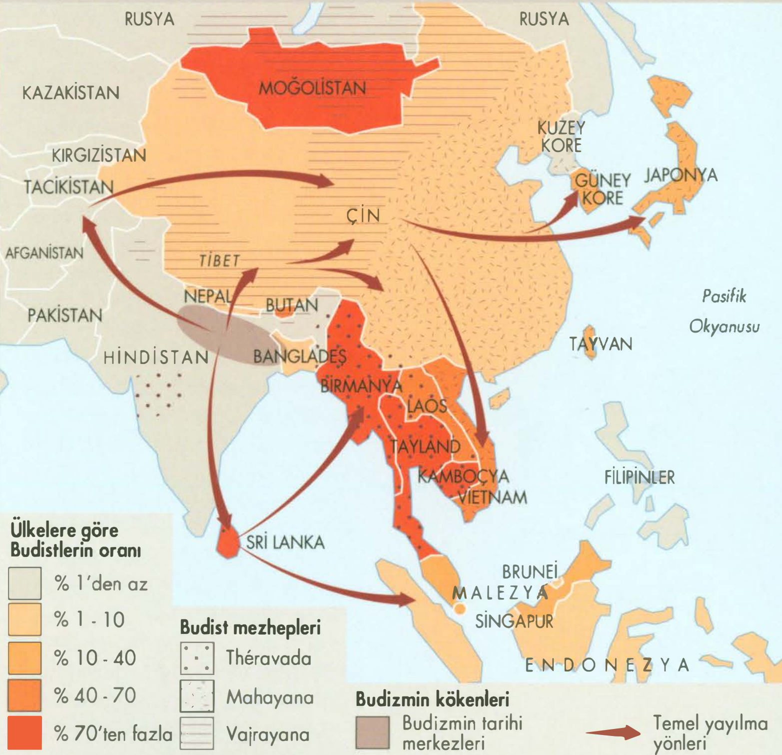
Kaynak: Nüfus sayımı, 1991 (Keşmir için 1981).

Tüm Hindular Hintli değildir. Dünyada resmi dini Hinduizm olan tek ülke Nepal'dir. Resmi olarak Budist olan Sri Lanka'da büyük miktarda Hindu yaşar ve eskiden Hinduizmden etkilenmiş olan bölgelerden arta kalanlar arasında Kamboçya'daki Angkor tapınakları harabeleri ve Bali'nin dininin Hindu olması yer alır (bkz. s. 44).

BUDİZM

Brahmanların iktidarına karşı bir tepki olarak Hintli şehirli krallık kastlarında şekillenen Budizm, ruhani yolun belirli kişilere özel olduğunu savunan Brahmanizmden farklı olarak, herkese açık bir yol sunar. Bununla beraber, Buda'nın müridleri ile beraber 80 yaşında ölümüne dek devam ettiği manastır hayatı (shanga, keşişler topluluğu) ayrıcalıklı bir yoldur.

BİR ASYA DİNİ

Kaynak: *Uluslararası Din Özgürlüğü Üzerine Yıllık Rapor*, ABD Dışişleri Bakanlığı, Aralık 2001.

Budizm 1 ila 8. yüzyıllar arasında etkili oldu.

ÖZBEKİSTAN · KIRGIZİSTAN · TACİKİSTAN · Kholan · Gilgit · AFGANİSTAN · Keşmir · Gandhara · PAKİSTAN · Indus · HİNDİSTAN

Sakyamuni M.Ö. 6-5. yüzyıllarda Magadha bölgesinde yaşadı.

Bombay · *Umman Denizi*

Budizm M.S. 7. yüzyıldan itibaren düşüşe geçti, 1200 civarında etkisini yitirdi.

SRİ LANKA · *Hint Okyanusu*

0 · 500 · 1000 · 1500Km

> *Size acının ne olduğunu bildirdim. Size acının kaynağını bildirdim. Size acıyı yok etmeyi bildirdim. Ey müridler, size oraya varmak için yolu bildirdim.*

BUDA VE DÖRT SOYLU HAKİKAT. M.Ö. 563'e doğru Hindistan'da doğan Siddharta Gautama zenginlik içinde büyüdü ve sonra dört gezinti sırasında ani bir şekilde hastalığı, yaşlılığı, ölümü, ama aynı zamanda zevkten "el çekme"yi, gezgin bir keşişin mutluluktan aydınlanmış yüzünü keşfetti. Bunun üzerine herşeyi terk edip Hakikati aramaya koyuldu. Arayışı, ilk önce hayatını tehlikeye atan sıkı bir çilecilikten, daha sonra onu aydınlanmaya (*bodhi*) ulaştıran çok uzun bir meditasyondan geçti. Böylece, Buda, yani "uyanmış" oldu ve dört soylu Hakikati açıkladı. Herşey acıdır. Acının kökeni, şeylerin geçici karakterinin bilinmemesinde, yani arzu ve yaşama tutkusunda yatar. Bu yüzden, bilgisizlikle bilgi yoluyla, tutkuyla da ondan uzaklaşarak mücadele edilmelidir. Bunun için Buda'nın öğrettiği Yol izlenmelidir. Bu yol, *Nirvana*'ya ("sönme") ulaşmayı ve sonsuz yeniden doğma anlamındaki *samsara* çarkından kurtulmayı sağlayacak *dharma*'dır.

BUDİZMİN YAYILMASI

BUDİZMİN KOLLARI. Budizm yüzyıllar boyunca yayılmasını sürdürdü ve bir yandan da çeşitli kollara ayrıldı. "Eskilerin yolu" veya *Theravada* ya da *Hinayana* (Küçük araç) Buda'nın sözlü öğretilerine ve kişiliğine en sadık kalandır. *Mahayana* (Büyük araç) felsefe ile ilahiyatın karışımı ve sofu kültlerin başvurduğu birçok aziz kişinin (*bodhisattva*lar) katılımı ile oluşmuştur. Budizm Kuzeybatıya doğru yayılmış, Orta Asya'ya girmiş ve 5. yüzyılın başında ne Taoizmle ne de Konfüçyüsçülükle tam anlamı ile çatışmayarak Çin'e yerleşmiştir. Sonraki yüzyılda Kore ve Japonya'ya giren Budizmden birçok okul doğmuştur. Bunlardan Avrupa'da en çok tanınanı oturarak yapılan meditasyona dayanan Zen'dir. 7. yüzyılda Tibet'e ulaştıktan sonra burada, Şamanizm ile ustadan çırağa geçen ezoterik öğretiye sahip Tantra okulunun etkilerinin karışması sonucu *Vajrayana* (Elmas aracı) adlı özgün bir biçim gelişti. 11. yüzyıldan beri Tibet'i yöneten ruhani liderler *bodhisattva*nın sürekli olarak yeniden doğan suretleridir. 1950'den beri Çin işgali Tibet'teki Budizmi yok etmeye çalışıyor. Fakat Budizm, yöneticileri Hindistan'a, Avrupa'ya ve Amerika'ya sürülmesine rağmen, özellikle Dalay Lama'nın kişiliği sayesinde bu ülkelerde öğretilerini yayarak direnişin ruhu olarak kaldı.

Taoizm, Konfüçyüsçülük ve Şintoizm herbiri farklı hatta zıt inanç ve ibadetleri içeren genel terimlerdir. Bunlarda din aşkın bir kutsallık veya insan biçiminde tanrılar üzerine inşa edilmez ve bir dine aidiyet diğerini dışlamaz. Böylece Japon dinselliği, yerli geleneklerle Japonlaştırılmış yabancı geleneklerin tam bir karışımı ile kendine has bir yapı kazanır. Çin'de Hanların egemen kültürü üç yolu karşı karşıya getirir ya da bağdaştırır: Doğanın yolu (Taoizm), toplumun yolu (Konfüçyüsçülük) ve dışarıdan getirilen ama Çinlileştirilen Budizmin yolu.

TAOİZM eski Çin'in dinsel mirasını (natüralizm, atalar kültü, şamanizm) ve Lao-Tzu (Yaşlı Usta) öğretilerini M.Ö. 6. yüzyılda birleştirir. Bu din büyücülüğe ilişkin halk ibadetleri ile tanımlanamaz ve anlaşılamaz varlık Tao'nun mistik arayışını kapsar. Doğayı tanımaya dayanan dünya ve insan anlayışı Qi'yi (temel enerji) ve karşıt fakat birbirinin içine geçmiş iki ilke olan Yin ve Yang'ı merkez alır. Bu anlayış, bilimler tarihini, beden hareketlerini, tıbbı ve yerleşim biçimini (toprak falı) derinden etkilemiştir.

KONFÜÇYÜSÇÜLÜK bir vahye, bir imana, bir metafiziğe değil, insan doğasını tanımaya dayanan bireysel, toplumsal ve siyasal bir ahlaktır. Bu anlayışa hayatın büyük aşamalarını gösteren törenler eklenmiştir. Konfüçyüsçülük Dört Kitap üzerine kuruludur, bunlardan biri Konfüçyüs'ün (M.Ö. 604-531) deyişleri ve öğütlerinin derlemesinden oluşan Seçme Eserler, bir diğeri de Mengzi'nin (M.Ö. 370-290) yazdıklarıdır. Dört Kitap haricinde bir de Beş Klasik adlı eserler bütünü Konfüçyüsçülüğün temelini oluşturur. Aile içinde sevgi, doğruluk, dürüstlük ve güvenilirlik, iyi yüreklilik, devlete sadakat Konfüçyüsçülüğün temel değerleridir.

ÇİN'DE DİNİN GÖRÜNÜMLERİ

ÇİN'DEKİ AZINLIKLAR. Çinlilerin %90'ı bir tarım uygarlığını (çeltik ekimi), bir yazıyı ve toprakların %60'ına yerleşmiş etnik ve dilsel azınlıklara karşı ortak bir aşağılama duygusunu paylaşan Hanlardan oluşur. Bu azınlıklar dini boyutu azımsanmayacak jeopolitik sorunlar doğurur. Sinkiang'daki Türkçe konuşan Müslümanlara Ningsia dışında dağınık şekilde yerleşmiş olan Huiler ("Müslüman Hanlar") eklenir. Lama Budizmi, başka toplumla hızlı bir bütünleşmeye olduğu kadar, bir toplumun içinde yavaşça erimeye de direnen Tibetlilerin kimliğinin önemli bir öğesidir. Güneydoğudaki etnik mozaik büyük bir dinsel çeşitlilik sunar: Yerel dinler, Budizm, Hıristiyanlık vs.

KYOTO'DA TAPINAKLAR

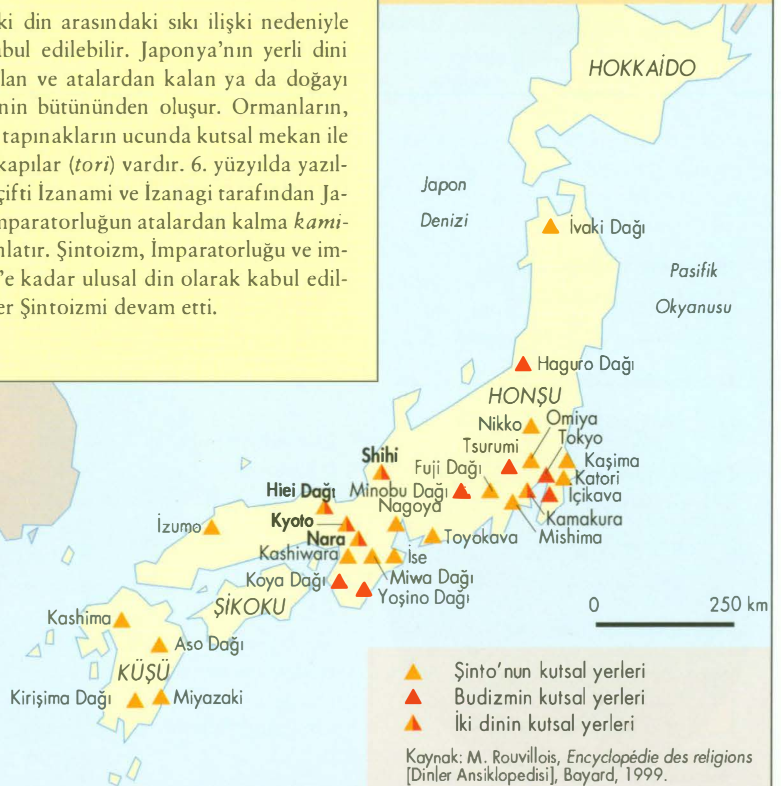
KITA-KU
Daitoku-Ji
Kinkaku-Ji
Shimogamo-Jinja
Ryoan-Ji
UKYO-KU
SAKYO-KU
KAMIGYO-KU
Ginkaku-Ji
Heian
Koryu-Ji
Katsura-gawa
Kamo-gawa
NAGAGYO-KU
Yasaka
HİGAŞİ
Kiyomizu-Dera
SHIMOGYO-KU
YAMASHINA-KU
0
2 000 m

Budist tapınağı
Şintoist tapınağı
Yerleşim bölgesi
Parklar ve bahçeler
Ticaret bölgesi
Ormanlar ve korular

Koynok: *Complete Atlas of Japan* [Eksiksiz Japonya Atlası], Teikoku-Shoin Co., Tokyo, 1991.

JAPON DİNSELLİĞİ. Japonya'da iki din arasındaki sıkı ilişki nedeniyle %80 Şintoist ve %80 Budist olduğu kabul edilebilir. Japonya'nın yerli dini olan Şintoizm, insandan üstün varlık olan ve atalardan kalan ya da doğayı temsil eden *kami*lere tapınma biçimlerinin bütününden oluşur. Ormanların, kaynakların, kayaların yakınına yapılan tapınakların ucunda kutsal mekan ile insanların dünyasını birbirinden ayıran kapılar (*tori*) vardır. 6. yüzyılda yazılmış mitolojik kronikler en önemli *kami* çifti İzanami ve İzanagi tarafından Japonya'nın ve Japonların yaratılışını ve İmparatorluğun atalardan kalma *kami*-si olan Güneş Tanrıçası'nın hikayesini anlatır. Şintoizm, İmparatorluğu ve imparatoru meşrulaştırarak 1858'den 1945'e kadar ulusal din olarak kabul edildi. Devlet Şintoizminden sonra mezhepler Şintoizmi devam etti.

JAPONYA'NIN KUTSAL YERLERİ

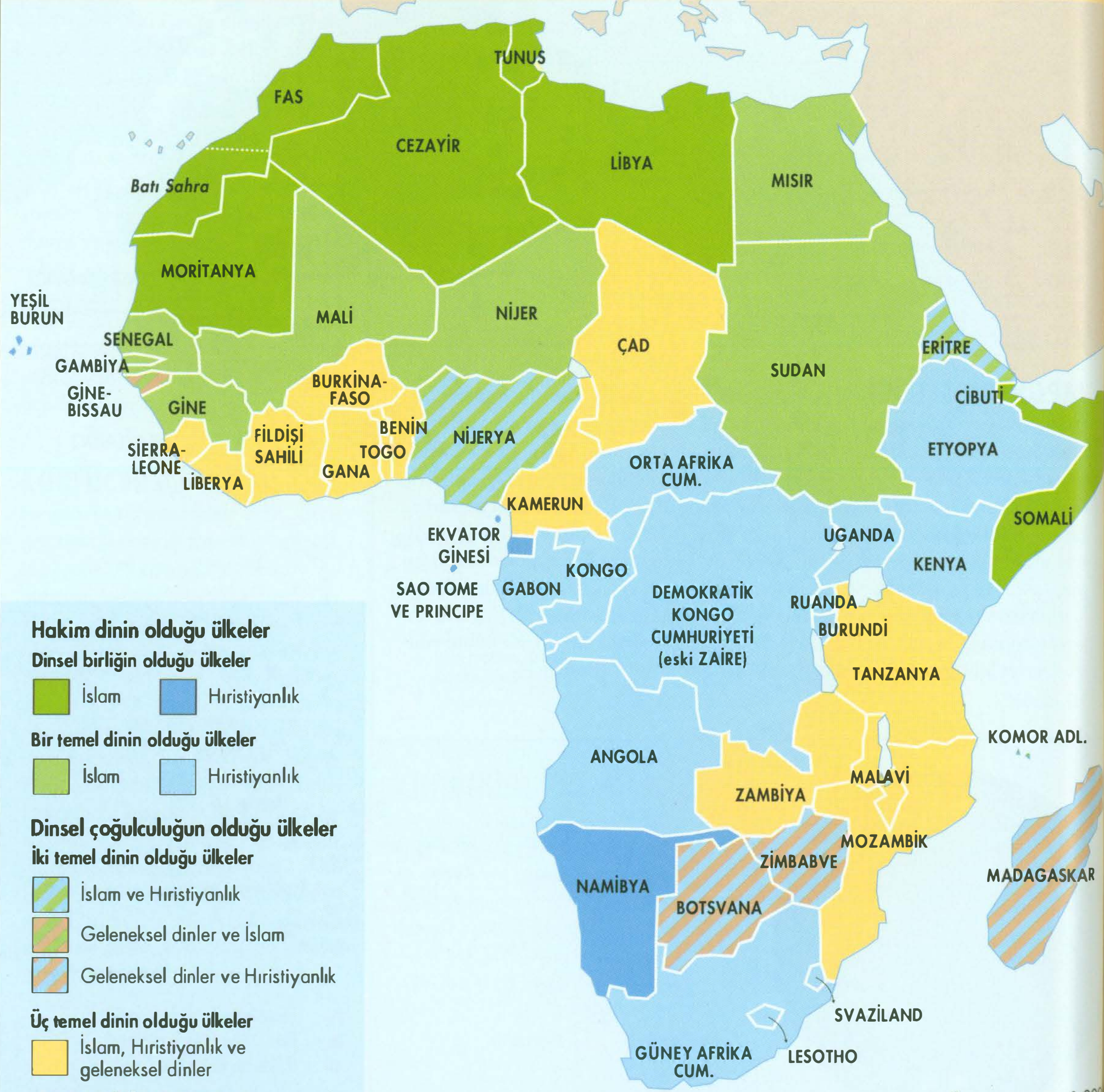

> *Ne kadar tapılası düşünmeyen 'hayat geçici' diye bir şimşeği görünce!*

Afrika Kitasinin Dinsel Coğrafyasi

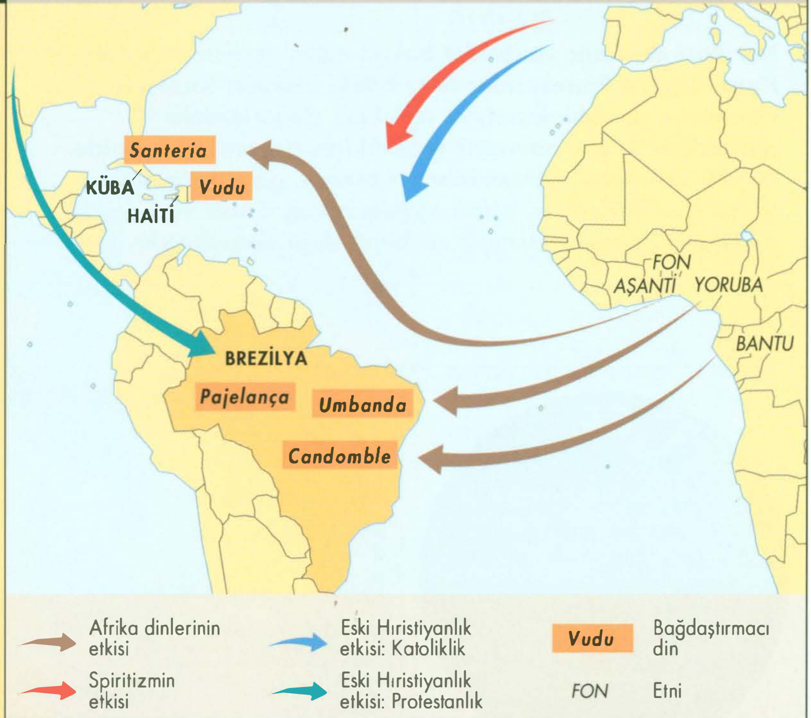
Afrika geleneksel dinleri genel olarak, yüce, uzak, her yerde bulunduğu halde insanlara nispeten ilgisiz bir Tanrı'ya değil, öte dünyada bulunan birçok Ruha başvurur. Bu Ruhlar, dünya düzenini korumak için uzlaşılması gereken, iyiliksever ya da düşmancıl aracılardır. Onlara dua edilir, toprağın mahsülleri ve içkiler sunulur, hayvanlar kurban edilir. Tapınılan güçler kendilerine aracılık işlevi görecek kişileri seçer ve seçtiklerine, düzenlenen ayin sırasında sahip olurlar. Her etnik topluluğa kutsanması ve saygı duyulması gereken bir güçler birleşimi denk düşer.

Afrika'da Mezhep Çeşitliliği

Kaynak: J.-C. Barbier, E. Dorier-Apprill, *Annales de géographie* n° 588, Mart-Nisan 1996.

AFRİKA-AMERİKAN BAĞDAŞTIRMACI DİNLERİ

ÇOĞULCU BİR KITA. Dünya haritası (bkz. s. 10-11) Kuzey'de Mağrip'in merkezde olduğu Müslüman ve güneyde Kongo havzasının merkezde olduğu Hıristiyan bir Afrika'yı karşı karşıya getirirken, daha ayrıntılı bir harita kıtanın dinsel karmaşıklığını gösterir. Aslında, geleneksel yerel dinler Afrika'da hiçbir ülkede çoğunlukta olmasa da inananlarını gelenekçi (gelenekçiler) veya yenilikçi (yenilikçiler) biçimlerde muhafaza ediyor ve İslamiyet ile Hıristiyanlığı etkiliyor. Ayrıca, bazı Müslüman ülkeler Hıristiyan, bazı Hıristiyan ülkeler ise Müslüman azınlıkları barındırırken, birtakım ülkeler de iki ya da üç mezheplidir.

Kuzey Afrika'da ve Afrika Boynuzu denilen Somali yarımadasının bulunduğu Doğu bölgesinde İslamın mutlak üstünlüğü (%95 Müslüman) görülür. Çoğunluğun Müslüman olduğu diğer ülkelerde, bazen tehdit altında olan Hıristiyan azınlıklar bulunur. Aslında hoşgörülü olan Afrika İslamı, Hıristiyanlık ile yan yana olduğu bölgelerde İslamcılığa doğru evriliyor. Sudan'da (%73 Müslüman, %17 gelenekçi, %10 Hıristiyan) Hartum'un İslamcı yönetimi, petrol kaynakları bulunan güneydeki Müslüman olmayan nüfusu güç bela kontrol ediyor. Hükümet hak taleplerini bastırmak için şiddet kullanıyor. Bir ateşkes ile, etnik ve dil farklılıklarının dinsel uyuşmazlıklarla birbirine karıştığı bu iç savaşa şimdilik son verildi. Sadece Hıristiyan olan az ülke var. Gelenekçi azınlıklar (nüfusun %10 ile %40'ı arası), kiliselerin çok dağınık olduğu Hıristiyan ülkelerde varlığını sürdürüyor. Fildişi Sahili'ndeki Harizm gibi yerli Hıristiyan kiliseleri geleneksel ibadet biçimlerini benimserken, Gabon'daki Bwiti gibi bağdaştırmacı inançlar Hıristiyanlığın sembollerini almıştır. Aynı şekilde, Senegal'deki Müritler gibi Müslümanlar, İslamın dinsel vecibeleri ile geleneksel toplum kurallarını birleştirir.

KÖLELİK VE BAĞDAŞTIRMACILIK. Yoruba, Fon ve Aşanti'lerin (Togo, Benin ve Nijerya'nın Güneybatısı) tanrıları Atlantik Okyanusunun öteki kıyısına geçtikten sonra da korudukları bir uyuma sahiptir. Bu tanrılar Antiller ve Brezilya'ya ayak basan esirlerin sığınağı olarak varlığını devam ettirebilmek için Hıristiyan bir görünüme bürünmüştür. Bu bağdaştırmacı inançlar, kıta üzerinde çeşitli ve değişken görünümler sergilediği halde, Antiller'de (Haiti Vudusu, Küba *Santeria*sı) aynı kaldı. Amazonlar'daki *Pajelança* yerli öğelerle birleşmiş, Bahia eyaletinin *Candomble* mezhebi Bantuların kültlerinden esinlenmiş, *Macumba* yerini ruhçuluğun etkili olduğu *Umbanda*ya bırakmıştır. Vudular (ruhlar) kültü Benin kökenlidir ve burada Müslüman ve Hıristiyan etkisine maruz kalmadan özgün halini korumuştur. Vudu kültü köle ticareti ile Antiller'e, özellikle de bugün her yerde kendini gösterdiği Haiti'ye yayılmıştır. Haiti Vudusu cinlerle bağlantı, transa geçme, büyü ayinleri gibi ritüellerine Katolikliğin bazı unsurlarını katar. Vaftiz, dine dahil olabilmek için gereklidir.

> *Nüfusunun %50'sinden fazlası Muhammed ya da İsa'ya inanan ülkeler hemen Müslüman ya da Hıristiyan olarak tanımlanıyor. İkiye bölünmüş bir Afrika olduğu sonucuna çok çabuk varıldı. [...Aslında,] kara Afrika'daki ülkelerin çoğu dinsel çoğulculuk içinde yaşıyorlar.*

AVRUPA'DA KATOLİKLİK VE PROTESTANLIK

Her ikisi de inanç ve ibadet bakımından gerilemekte olan Katolikler ve Protestanlar arasındaki ilişkiler, Kuzey İrlanda dışında artık sakinleşmiştir. Nitekim, değerlerdeki ayrılıklardan çok davranış farklılıkları devam ettiği halde, büyük ekümenik buluşmaların başarısı, mezheplerarası diyaloğun ilerlemesi, ortak ayinlerin çoğalması ve karışık evliliklerin sıradanlaşması da bunu doğrulamaktadır.

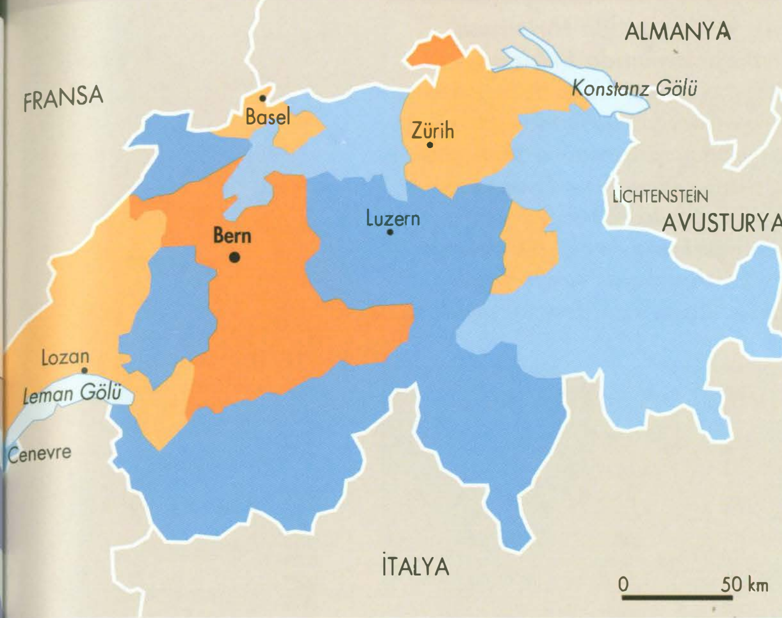
> *Protestan bir Kuzey Avrupa ile Katolik bir Güney Avrupa'yı birbirinden ayıran sınır [...] günümüzde şüphe yok ki keskinliğini kaybetti, fakat toplumsal, siyasal, kültürel ve hatta ekonomik davranışlar üzerindeki dolaylı etkisini devam ettiriyor.*

AVRUPA'DA DİNSEL SINIRLAR

KATOLİKLİK VE PROTESTANLIK ARASINDAKİ SINIR, güç ilişkileri ve hükümdarlar arasındaki anlaşmalar doğrultusunda saptanmış ve 16. yüzyılın ortalarından beri hemen hemen hiç değişmemiştir. Halk prensin dinini kabul etmek zorunda olsa da, bölge ve döneme göre değişen kaderleriyle dinsel azınlıklar hem Katolik hem de Protestan ülkelerde varlıklarını sürdürmüştür. Bazen aniden, bazen aşama aşama değişen dini sınırlar siyasi sınırlarla her zaman örtüşmüyor. Bazı ülkeler iki mezhep arasında bölünmüş durumda. Almanya'da, özellikle kuzeyde ve eski Demokratik Almanya Cumhuriyeti'nde yaklaşık 30 milyon Protestan, güneyde ve Ren nehri civarında 28 milyon Katolik bulunuyor. İsviçre'de, İsviçreli vatandaşlar arasında nispeten azınlıkta olan Katolikler, büyük bir İtalyan topluluğu barındıran göçmen nüfus içinde çoğunluktadır. Mezhep ve dil sınırları da birbirleri ile çakışmıyor. İsviçre'deki dinsel mozaik Fransızca ve Almanca konuşanlar ayrımı ile örtüşmez. Belçika'da Flamanlar ve Valonlar Katoliktir. Oysa, aynı dilin konuşulduğu Hollanda'da Katolik olan güney ile Kalvenist Hollanda arasında karşıtlık vardır.

İSVİÇRE MOZAİĞİ

Kaynak: J.-C. Boyer, age.

HOLLANDA KARŞITLIĞI

FRANSA'DA PROTESTAN OLGUSU. Nadir görülen bir şiddetteki din savaşları ile (1572'deki Aziz Bartolomeus katliamları) parçalanan Fransa'da, Protestan bir prens olan Henri de Navarre, IV. Henri adıyla Katolik Kral olduktan sonra 1598'deki Nantes Fermanı ile dinsel hoşgörüyü yerleştirmiştir. 1685'te, XIV. Louis'nin yönetimi sırasında bu ferman yürürlükten kaldırılınca, bazı bölgelerin (Cévennes) direnişine rağmen, Huguenot'lar* din değiştirmek ya da sürgüne gitmek zorunda kaldı. Aydınlanma çağından itibaren Protestan cemaati azınlıkların özgürleşmesi ve laikliğin yerleşmesinde önemli bir rol oynadı. Bugün, 900.000 kişi Fransa Protestan Federasyonu'na üye 16 kiliseden birine dahil ve bunların dışında 200.000 kişi de Protestan olduğunu belirtiyor.

Vestfalya antlaşmalarından (1648-1649) beri Fransa'ya bağlı olan Alsace ise 1685'ten sonra da ibadet özgürlüğünü korudu. %12 oranında Lutherci Protestanın bulunduğu bu bölge, Moselle gibi, bugün hâlâ 1801 Konkordato'sundan miras kalan bir istisna oluşturuyor. İnançları düzenleyen anlaşma Katolik ve Protestan papazların ve hahamların maaşlarını vermeye imkan tanıyor, din eğitimi okula bırakılmış durumda ve Strasbourg Üniversitesi'nde İlahiyat fakülteleri bulunuyor.

* 16 ve 17. yüzyıllarda Fransız protestanlarına verilen ad (y.n.).

Taize cemaati

Bu ekümenik tarikat kardeşliği cemaati 1940'ta kuruldu. 25'ten fazla milliyetten tarikat kardeşini barındırır. Taize her yıl, beş gün boyunca 100.000'e yakın genci toplayabilen bir Avrupa buluşması düzenliyor.

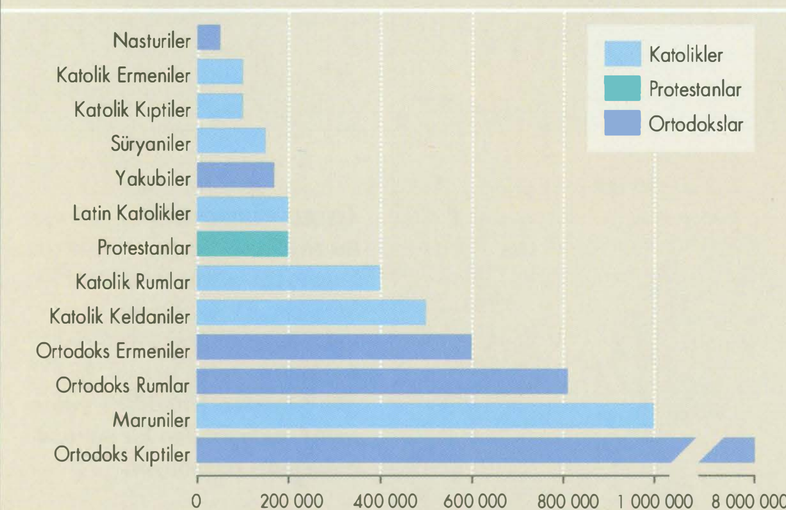
Arap Dünyasının Dinsel Coğrafyası

Arapça vahyolunan İslam, ilk aşamada, batıda Hıristiyan bölgeleri ile doğuda İran Zerdüştlüğü arasında bulunan, çoktanrıcılığın hâkim olduğu çöl halkının dinsel ifadesidir. Kuzey Afrika ve Yakındoğu topluluklarının Araplaştırılmasına rağmen Arap unsuru Müslüman yayılması sürecinde azınlık olarak kaldı. Günümüzde, Asya kıtasının güneyi ve Endonezya'nın nüfus ağırlığı, Arapların dünyadaki Müslümanların sadece dörtte birini temsil ettiğini açıklamaya büyük oranda katkıda bulunuyor. Nasıl ki tüm Müslümanlar Arap değilse, tüm Araplar da Müslüman değildir: Doğu Araplarının yaklaşık %10'u Hıristiyandır.

Doğu Arap Hıristiyanları

Mezhep / Bölge	Roma'dan ayrılmış kiliseler: Yaygın adlandırma/ *Doğru adlandırma*	Ayrıldığı tarih	Roma'ya bağlı kiliseler: Yaygın adlandırma/ *Doğru adlandırma*	Bağlandığı tarih
Kıpti Mısır	Kıptiler/ *Ortodoks Kıptiler*	451	Katolik Kıptiler/ *Katolik Kıptiler*	1742
Rumi Ürdün, Lübnan, Suriye, Filistin	Bizanslı Rumlar/ *Ortodoks Rumlar*	1054	Melkitler/ *Katolik Rumlar*	1709
Maruni Lübnan			Maruniler/ *Maruniler*	başlangıcından beri
Keldani Irak	Nasturiler/ *Doğu Kilisesi*	431	Keldaniler/ *Katolik Keldaniler*	1552
Ermeni Mısır, Irak, Lübnan, Suriye	Grogeryen Ermeniler/ *Ermeni Kilisesi*	491	Katolik Ermeniler/ *Katolik Ermeniler*	1740
Süryani Irak, Lübnan, Suriye	Yakubiler/ *Süryani kilisesi*	451	Süryaniler/ *Katolik Süryaniler*	1662

Tahmini rakamlar

Kaynak: B. Dumortier, *G ographie de l'Orient arabe*, A. Colin, 1997.

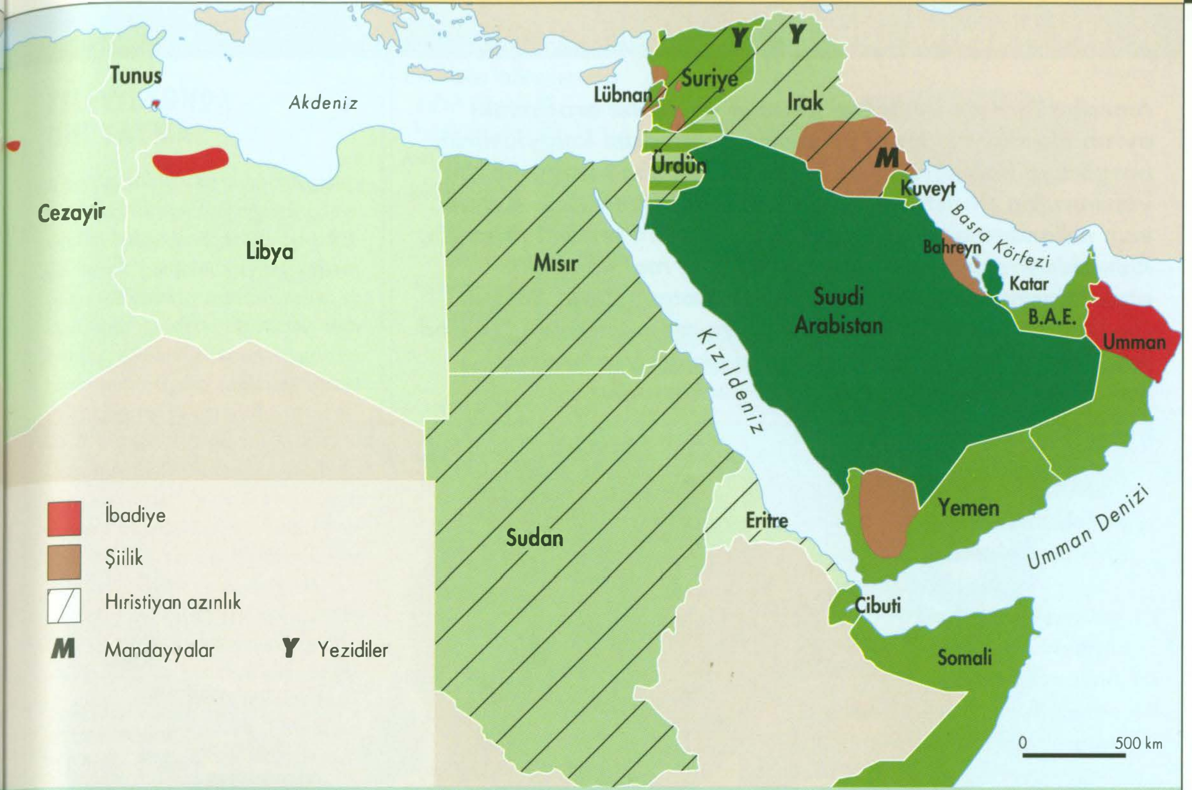
Maliki Sünniliği
Hanefi Sünniliği
Şafi Sünniliği
Vahhabi Sünniliği

Kaynak: B. Dumortier, *Géographie de l'Orient arabe*, A. Colin, 1997, Kahire Hukuki Belgeler ve Araştırmalar Merkezi'nde toplanmış belgeler.

DOĞU HIRİSTİYANLIĞININ BÖLÜNMESİ.

5. yüzyıl Konsilleri ayrı görüşte kiliselerin oluşmasına neden oldu, sonra da Doğu bölünmesi (1054) Ortodoks Yunan kilisesinin doğmasına yol açtı (bkz. s. 16-17).

Günümüzde, yerel farklılıkları kapsayan dinsel çatışmalardan doğmuş altı Doğu ayin usulü iki temel kol oluşturmuştur. Bunlardan biri Papalık otoritesini tanımazken diğeri kendi Patriğini muhafaza ederek bu otoriteyi tanır. Bu çeşitliliğe, Batılı misyoner varlığının sonucu olarak Protestanlar ve Latin ayin usulünü uygulayan Katolikler de dahil olmuştur.

HÂKİM İSLAM, HIRİSTİYAN AZINLIKLAR VE BAĞDAŞTIRMACILAR

> *Maşrık (Doğu Arap) çok sayıdaki Hıristiyan kilisesinin ve İslamın dalları ve ufak kollarından birçoğunun varlığı ile mezhepsel bir çoğullukla farklılaşır, oysa ki Mağrip (Batı Arap) büyük bir dinsel türdeşlik ile tanımlanır.*

ARAP-MÜSLÜMAN BİR DÜNYA?

İslamdan önce, bugünkü Arap dünyasının geniş toprakları Hıristiyanlaştırılmış ya da Yahudileştirilmişti. İslamlaştırma hızlı oldu fakat tamamlanamadı. Bazı Hıristiyanlar dinlerinden dönmedi ve Yahudi toplulukları İslam topraklarında kaldı. Yanlış olmasına rağmen, Arap ve Müslümanın sıkça birbirine karıştırılması iki kavram arasındaki ilişkinin belirsizliğini yansıtır ve azınlıklar sorununu ortaya koyar. Yahudi toplulukları yahudiliklerini ilan etmek için araplıktan vazgeçtiler ve böylece Yahudi-Arap kimliği imkansız hale geldi. Arap-Müslüman çoğunluk, ilk önce Araplığa vurgu yaptı, sonrasında kendilerini gittikçe daha fazla İslam ile tanımladı. Bu çoğunluk karşısında, bazıları kendilerini Arapça konuşan Hıristiyan olarak hisseden Hıristiyan Arapların geleceğini zaman gösterecek.

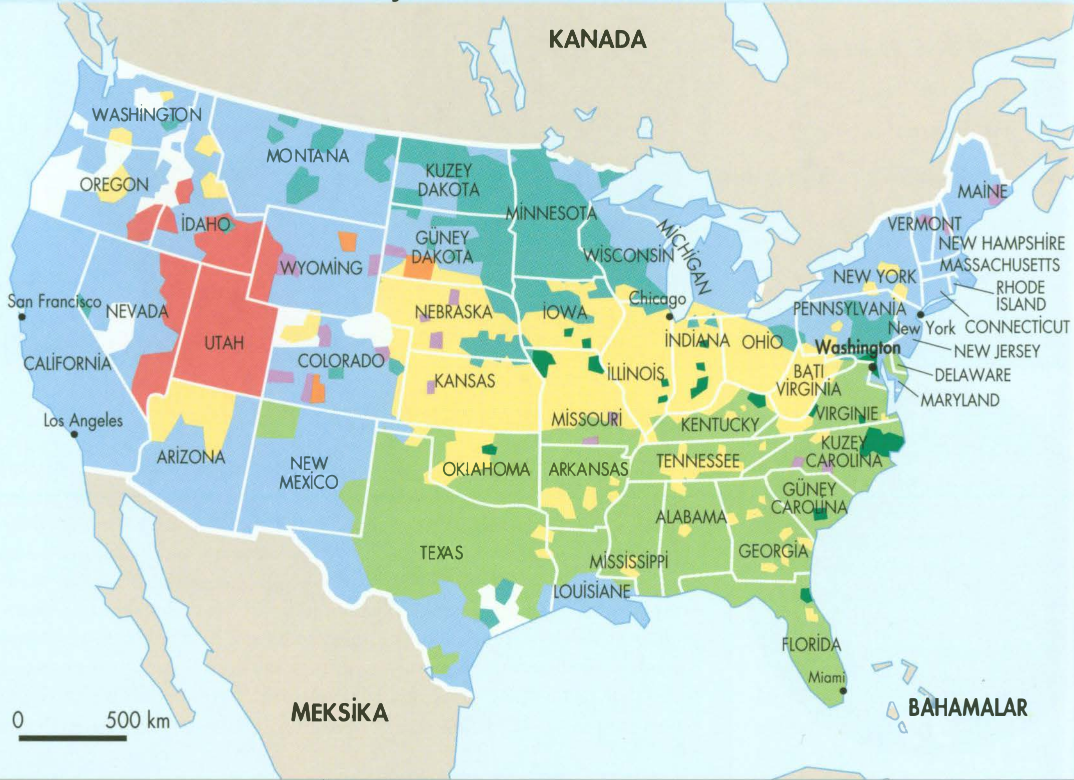
YEZİDİLER VE MANDAYYA DİNİNE İNANANLAR.

Yezidiler, Yahudiliğin ve Hıristiyanlığın unsurlarını Zerdüşt geçmişlerinden kalan anılarıyla karışmış bir Müslümanlıkla birleştiren bağdaştırmacı bir dinin gereklerini yerine getirirler. (bkz. s. 52-53). Bu kapalı cemaat için Şeytan (Yezid), tövbe ettikten sonra Tanrı tarafından bağışlanıp meleklerin lideri yapılmış ve cemaate, Müslümanlar tarafından "Şeytana tapan" adı haksız yere verilmiştir. Mandayya dinine inananlara ve Sabiilere gelince, bunların Hıristiyanlıktan esinlenen dinleri Vaftizci Yahya'yı en büyük peygamber kabul ettiği için genellikle Aziz Yahya Hıristiyanları olarak tanımlanırlar.

KUZEY AMERİKA DİNSEL ÇOĞULCULUĞU

Amerika Birleşik Devletleri kiliseler ile devlet arasındaki ayrım ilkesine ve dinsel grupların gelişmesini kolaylaştıran hoşgörüye bağlıdır. Dinsel aidiyete dair söz hazinesi bunu yansıtır: Din (Hıristiyan, Budist, vs.), kol (Protestan, Katolik, vs.), adlandırma (Baptist, Lutherci, vs.) dini cemaat (örneğin, Riverside Presbiteryen kilisesi). Yüksek mahkemenin oturumlarını "God Bless the United States" (Tanrı Birleşik Devletleri Korusun) sözü ile açtığı, paranın üzerinde "In God we Trust" (Tanrıya İnanırız) yazan bir ülkede, ateizm Amerikan karşıtlığı olarak şüpheyle karşılanır.

ÇOK MEZHEPLİ ABD

% 25'ten fazla:

- Katolikler
- Baptistler
- Metodistler
- Lutherciler
- Presbiteryenler
- İsa'nın müridleri
- ABD Anglikanları
- Mormorlar
- Hiçbiri

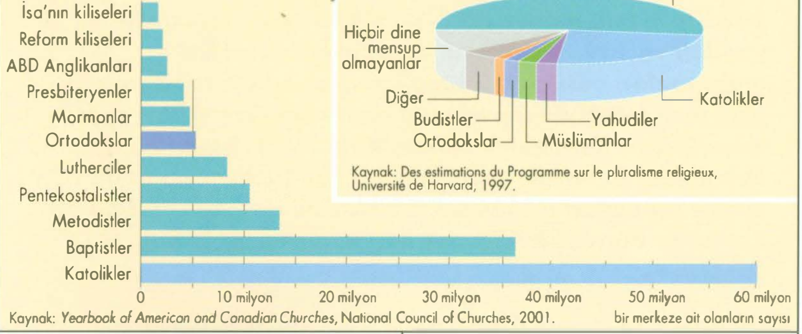
Kaynak: M. Rouvillois, *Encyclopédie des religions*, Bayard éditions, 1997.

BİNBİR ADLANDIRMA ÜLKESİ. 1998'de *Amerika Dinler Ansiklopedisi* Amerika Birleşik Devletleri'nde 1.562 tane mezhep adı belirledi. Harita bu aşırı parçalanma ışığında yorumlanmalı, zira hiçbir ad çoğunlukta değil. Bu durum, %52'si Protestan olan bir ülkede Katolik kilisesinin en fazla oranda inananı topladığı tezatını açıkladığı gibi, haritayı göreceleleştirmeye de zorluyor, çünkü bazı bölgelerde hiçbir mezhep %25 eşiğine bile ulaşamıyor. Göçle gelen İrlandalı, İtalyan, Polonyalı, Meksikalı... toplulukların yerleşimi, baskın olan Katolikliğin coğrafi dağılımını ve Protestanlığın parçalanmasını yansıtıyor. Luthercilerin varlığı Alman ve İskandinav göçmenlerle bağlantılı. Bazı Protestan kiliselerinin tarihi bir coğrafi dayanağı olsa da (Güneyde Baptistler, Utah'ta Mormonlar), dinsel aidiyetin genelde coğrafi olmaktan çok toplumsal bir anlamı vardır.

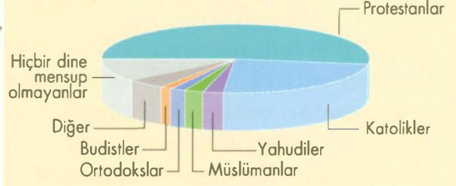
TELEVİZYONDA DİN YAYMA.

Misyonerlik coşkusu, din değiştirmeye teşvik için cehennem çilelerinden bahsederek ateşli bir şekilde kendi inancını yayma çabası, bağış talepleri, insanseverlik ve kötülüğü şiddetle kınama, tüm bunlar, reklam, iletişim ve gösteri toplumuna uyum sağlamış dinsel geleneğin parçalarını oluşturuyorlar. Kiliseler, değişik araçlarla reklam mesajları vererek, telefonla tek tek evleri arayarak, çeşitli ürünler (afişler, tişört), internet siteleri vs. ile taraftar toplamak için rekabet ediyor. Televizyonla din yayma, mali imparatorluklarını sade insanların ve yaşlı kişilerin saflığı üzerine kuran yıldız vaizlere ilgiyi arttırıyor. 200'den fazla televizyon kanalı 10 milyonun üzerinde düzenli izleyici tarafından takip edilen dini programlar sunuyor.

AİDİYETLER VE ADLANDIRMALAR

Kaynak: *Yearbook of American and Canadian Churches*, National Council of Churches, 2001.

Kaynak: Des estimations du Programme sur le pluralisme religieux, Université de Harvard, 1997.

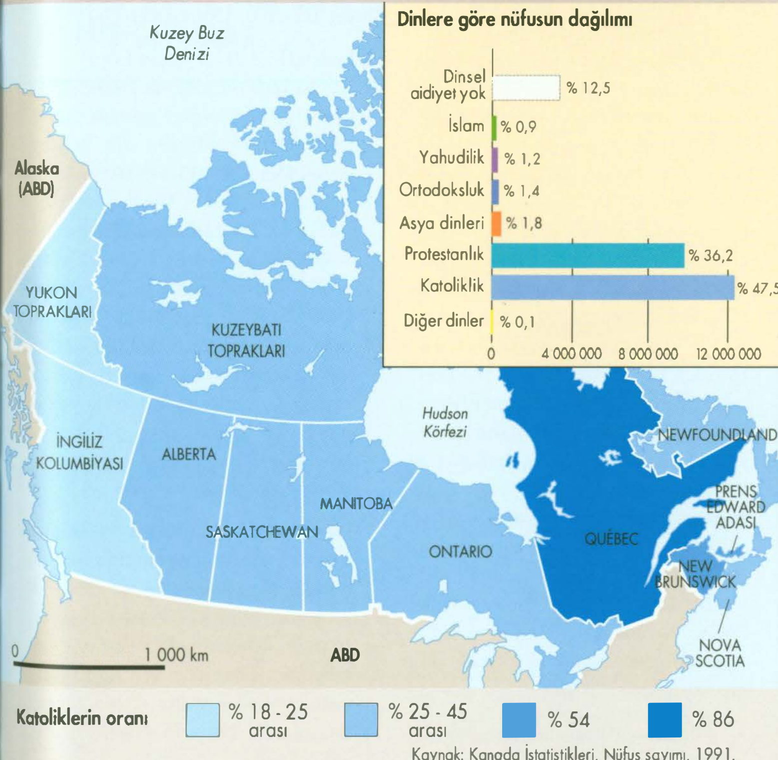
> "Kongrenin yapacağı kanunlar ne bir dinin yerleşmesini ne de o dinin özgürce yaşanmasını engellemeye yönelik olmalıdır."

İBADETTE GERİLEME

ABD'de, Avrupa'dan daha geç olsa da, ibadetteki gerileme artıyor.

- ***1990'da 2 Hıristiyandan 1'i ibadetini gerçekleştiriyordu.***
- ***2000'de 3 Hıristiyandan 1'i Kanada'da 5 Hıristiyandan 1'i Avrupa'da 10 Hıristiyandan 1'i.***

İKİ MEZHEPLİ KANADA FEDERASYONU

Kaynak: Kanada İstatistikleri, Nüfus sayımı, 1991.

BEŞİKLERİN MÜCADELESİNDEN SAKİN DEVRİME.

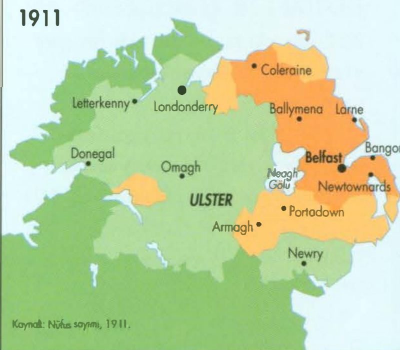
Tartışmasız şekilde Fransızca konuşmayla bağlantılı olan Katoliklik olgusu, İngilizce konuşan devletlerdeki İrlanda kökenli toplulukları unutturmamalı. Protestanlar ve Katoliklerin nüfusla ilgili tutumları arasındaki fark, Fransızca konuşan Katoliklerin doğurganlığı efsanesinin yıkılması ile yok olmaya başladı. Bu durum, Quebec'te 1960'lı yıllara kadar çok güçlü olan Katolik din adamlarının toplumsal ve ahlaki etkilerindeki gerilemeye bağlıdır. Yeni göçler dinsel aidiyetlerin çeşitlenmesinin ilk adımlarını oluşturuyor.

KUZEY İRLANDA SORUNU

1973'te Sunningdale, 1985'te Hillsborough ve Dublin'de yapılan ve 1998'de referandum ile kabul edilen antlaşmalar, çözümün iki toplum arasında bir uzlaşma ile sağlanabileceği Kuzey İrlanda'daki çatışmayı siyasi açıdan düzenlemek için önemli aşamalardır. Ne laikliğin ne de ekümenizmin yaşam alanı bulabildiği Kuzey İrlanda'da eğitim kurumlarının sadece %5'i karmadır, yani sadece bu kurumlar öğrencileri din ayrımı yapmaksızın kabul etmektedir.

ULSTER'DE DİNİ AİDİYET

- Büyük oranda Katolik çoğunluk
- Katolik çoğunluk
- Protestan çoğunluk
- Büyük oranda Protestan çoğunluk

0 40 km

1911
- ***İrlanda'da Katolikler %74***
- ***Ulster'de Protestanlar %56***

1991
- ***İrlanda Cumhuriyeti'nde Katolikler %96***
- ***Kuzey İrlanda'da Protestanlar %62***

ÇATIŞMANIN TEMELLERİ. Sorunun kökleri 1609'daki Ulster Yerleşmesine kadar gider. Yerel topluluklarının toprakları, yeni toprak sahiplerinin buralara çiftçi yerleştirilmesi ve savunma amaçlı yapılar inşa etmesi koşuluyla hisseler halinde dağıtıldı. Bu işlem puriten ahlakı ile şekillenmiş 100.000 İskoçyalı küçük koloninin İrlanda'nın kuzeydoğusuna gelmesi ile sonuçlandı ve yeni gelenler, ormanları tarıma elverişli hale getirdiler, bataklıkları kuruttular ve şehirler kurdular. Toprakların bu şekilde değerlendirilmesi Katolik İrlandalıların fakirleşmesine ve sürülmesine yol açtı. Baskı ve isyan çarkları dönmeye başladı ve Kalvenistlerin seçilmişlik duygusu (bkz. s. 18-19), yobaz bir önyargı halini aldı. 1795'te, Ulster'de Protestan bir anayasayı yürürlükte tuttukları sürece İngiltere kralını ve onun varislerini savunmak için Oranj düzeni kuruldu.

19. yüzyılda, Ulster, adanın geri kalan kısmından farklı olarak endüstri devrimine katıldı. Protestan emekçiler kırsal bölgelerden akın eden sefalet içindeki Katolikleri rakipleri olarak gördü ve Büyük Britanya'ya bağımlı olan burjuvalar İrlanda'nın özerkliğine karşı çıkarken, Dublinli liberal Protestan elitler ulusal bağımsızlığa katkıda bulundular (Bayrağındaki yeşilin Katolikleri, portakal renginin Protestanları ve bunları birleştiren beyazın uzlaşmayı simgelediği İrlanda Cumhuriyeti'nin birinci başkanı bir Protestan olacaktı: Douglas Hyde.)

Londra, 1921'de İrlanda'ya şartlı bağımsızlık verdiğinde, mezhepsel coğrafya adanın paylaşımını gerekçelendirmeye yaradı, zira adanın genelinde Katolikler bariz şekilde çoğunluktayken Ulster'de Protestanlar az bir farkla üstün durumdaydı. Fakat, Kuzey İrlanda'nın sınırı Ulster'inkiyle örtüşmüyordu: Ulster'i ezici çoğunluğu Katolik olan üç bölgeden ayırmak Protestan hakimiyetini korumaya imkan veriyordu, ancak Katoliklerin az bir farkla çoğunlukta olduğu iki bölge de çıkarıldığında Kuzey İrlanda yaşanılmaz bir hale geldi.

Her nüfus sayımında Katoliklerin oranı ve onların çoğunlukta olduğu bölgelerin sayısı artıyor. Yerleşik Protestan kiliseleri (Presbiteryenler, İrlanda kilisesi) azalırken ayrılan kiliseler (Evanjelistler, Baptistler) çoğalıyor ve kendini dinsiz olarak tanımlayan kişilerin sayısı gittikçe yükseliyor.

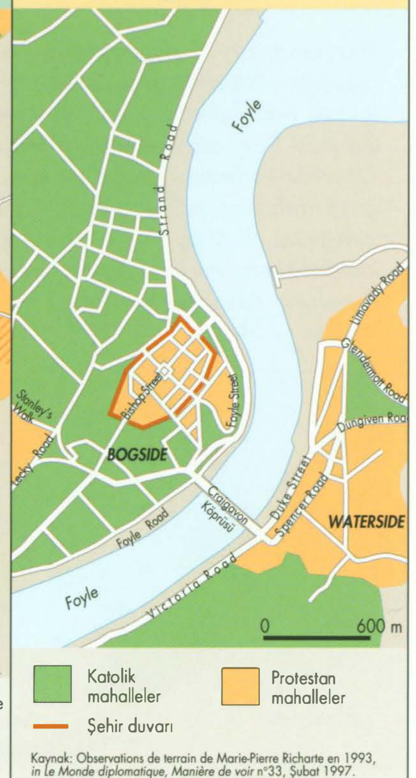
BELFAST

Fortwilliam
Cliftonville
Ardoyne
Mur de la paix
Shankill
Duncairn
Havaalanı
Sydenham
Belmont
Clonard
Falls
Bloomfield
Orangefield
Knock
Willowfield
Windsor
Cregagh
Andersontown
Ladybrook
Malone
Finaghy
Four Winds
Twinbrook
Lagan
0 2 km

Kaynak: *Le Monde diplomatique, Manière de voir* n°33, Şubat 1997.

Katolik çoğunluklu mahalleler
Protestan çoğunluklu mahalleler
Presbiteryenler baskın
Anglikanlar baskın (İrlanda kiliseleri)
Karışık mahalleller
Ticaret ve liman bölgeleri
Demiryolu ve garlar
Otoyol

DERRY

"BARIŞ HATTI" İLE AYRILMIŞ GETTOLAR.

Ayrımcılık Kuzey İrlanda'nın başkentinde gettoların oluşmasına yol açtı. Dikenli tellerle kaplı ve İngiliz askerlerinin gözetimi altındaki Barış Hattı (Peace Line), Katolik gettolar (Falls Road) ile Protestan gettoları (Shankill Road) ayırıyordu. Bu hattın yerine sembolik olarak bir Barış duvarı yapıldı.

Katolik ve Protestan mahalleler birbirlerinden değişik toplumsal ve ekonomik göstergelerle, ama özellikle görünüm ve ortam farklılıklarıyla ayrılıyor. Barış için mezheplerarası girişimler ya da somut topluluklararası ilişkiler çoğunlukla iki cemaatin hoşgörülü ilişkiler içinde yaşadığı karışık mahallelerde doğuyor.

> *"Din savaşı, sınıf mücadelesi, sömürge savaşı, ulusal bağımsızlık mücadelesi, ekonomik krizin yol açtığı sonuçlar... İrlanda dramı hem bunların hiçbirisiyle ilgili değil hem de biraz bunların hepsiyle ilgili."*

BİR ŞEHİR İÇİN İKİ İSİM: Katolik Derry, Protestan Londonderry.

London-derry, birbirine dik iki eksende yapılandırılmış, kesişimleri pazar meydanını oluşturan yolları ve şehir suru ile, Ulster Yerleşmesi çerçevesinde yaratılan kentlerin mükemmel bir örneğidir. Foyle ırmağı, aktığı yöne göre sağ yakasında bulunan Protestanlar ile sol yakasındaki Katolikleri ayırır.

1968'de Oranjistler ile yurttaş hakları militanları arasında patlayan şiddetli olaylar, 3.000 ölüye sebep olacak otuz yıllık kargaşa dönemini başlattı. 30 Ocak 1972'de İngiliz paraşütçü birlikleri; seçimlerde, üniversiteye girebilmede, iş ve ev bulmada eşitlik ve Protestan polisin reformu için toplanan Katolik göstericiler üzerine ateş açtı. Bu Kanlı Pazar (Bloody Sunday) hakkında 1998'de açılan soruşturma devam ediyor.*

* 7 yıl süren, 155 milyon pounda malolan ve 921 tanığın dinlendiği soruşturma kapsamında son duruşma 2004 yılının Kasım ayında yapıldı ve soruşturma sonuçsuz kaldı. Soruşturma raporu, hazırlık aşamasında olduğu gerekçesiyle hâlâ yayınlanmış değil; bu konuda 12 Ağustos 2005 tarihinde yayınlanan son açıklamada, Mahkeme'nin çok büyük miktarda malzemeyi incelemesi gerektiği ileri sürülerek raporun ne zaman bitirileceği konusunda kesin bir tahmin vermenin mümkün olmadığı bildirildi (y.n.).

Eski Yugoslavya ve Endonezya: Din Kavgaları mı?

Parçalanmayı kolaylaştıran bir coğrafya, yabancı güçlerin ağırlığını hissettirdiği bir geçmiş, yakın tarihli federal yapı içinde merkezkaç güçler yaratan kültürel bir çeşitlilik... Hepsi de Eski Yugoslavya ve Endonezya'da etkisi olan unsurlardır. Otoriter rejimlerin sona ermesi azınlıkların taleplerini dile getirmelerine imkan verdi. Siyasal, ekonomik, stratejik ve simgesel çıkarlar etrafında şekillenen gerginlikler, silahlı çatışmalara ve soykırıma varan katliamlara dönüştü. Din, kitlelerin fanatikleştirilmesi için liderlerin elindeki bir araç haline geldi.

> *Müslümanlar azınlık da olsa, çoğunluk da olsa, her ülkede aydınlar dinin giderek artan bir oranda araçsallaştırılması tehlikesinden endişe duymaktalar.*

Endonezya Takımadalarının Dinsel Coğrafyası

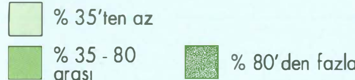
Müslümanlar

% 35'ten az

% 35 - 80 arası

% 80'den fazla

Hıristiyanlar

% 15 - 60 arası

% 75'ten fazla

Budistler

% 10 ve daha fazla

Hindular

% 75'ten fazla

Dinsel nitelikli çatışmalar

▲ Hıristiyan karşıtı eylemler

▼ Müslüman karşıtı eylemler

Diğer çatışmalar

◈ Etnik nitelikli çatışmalar

✳ Kentsel kargaşa (fiyat artışı, öğrenci ayaklanması)

Mülteciler

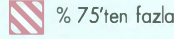
Maduralı

Hıristiyan

Timorlu

Müslüman

Çinli

Kaynak: O. Feillard, *L'Islam en Asie* [Asya'daki İslam], 2001; O. Sevin, *Îles rêvées* [Muhteşem Adalar], PRODIG, PUPS, 20

ÇOĞUNLUĞU MÜSLÜMAN OLAN BİR TAKIMADA. Nüfusun %60'ının toprağın %6'lık kısmında (Cava ve Madura) yaşadığı Endonezya'da Müslümanların oranı %87'dir. Hindu-Budist temel üzerine eklemlenen İslam'ın yanısıra Avrupa sömürgeciliği de Hıristiyanlığı getirmiştir. Kimi adalarda (Borneo, Yeni Gine) natüralist geleneksel dinler varlığını halen sürdürüyor. Endonezya İslamında İslam-öncesi yerel adetler de yer alıyor. Buna karşılık, Vahhabilik (bkz. s. 22-23) etkisindeki bir akım köktenci bir İslam'ın savunuculuğunu yapıyor. Ancak din faktörü diğer parametrelerin gözden kaçırılmasına yol açmamalıdır: Etnik ve dilsel çeşitlilik; vahim toplumsal eşitsizlikler ve bölgesel farklılıklar; bir adadan diğerine göç; bağımsızlık sonrası Sokarno (1945-1968) ve Suharto (1968-1998) yönetiminde hâkim olan katı üniter zihniyet ile milli birlik ve çağdaşlık adına dayatılan kültürel baskıya boyun eğmeyen taşra bölgelerinin ayrılıkçı eğilimleri.

MERKEZKAÇ ÇEVRELER. Doğal gazdan yana zengin Açe'de, yeni bir Brunei olmanın hayalini kuran İslamcılar askerlerce bastırılan bir bağımsızlık hareketine giriştiler. 1963'te İrian Jaya adıyla Endonezya'ya bağlanan Batı Papua'da, maden ve orman zenginliklerine sahip bu merkezden uzak konumdaki geniş taşra bölgesinin ayrılmasından korkan hükümet yatıştırıcı tavırlar sergilemeyi sürdürüyor. Zira orada aşağılanan ve marjinalleştirilen Melanezyalılar örgütlenmeye başladı. Mulakka Adaları ve Kalimantan'da yerli halk ile Cava ve Madura'dan gelen Müslüman göçmenlerin karşılaşması dinlerarası çatışmalar yaratıyor. Eski bir Portekiz toprağı olan Doğu Timor ise, 1975'te birleşmesinden sonra savaş hali yaşadı. Katolik ruhban sınıfı 2002'de kabul edilen bağımsızlık savaşını destekledi.

MÜSLÜMANLAR, ORTODOKSLAR VE KATOLİKLER ARASINDAKİ UYUŞMAZLIĞIN

MÜSLÜMANLAR, ORTODOKSLAR VE KATOLİKLER ARASINDAKİ UYUŞMAZLIĞIN kökleri Balkanlarda hâkim olmuş Türk, Rus ve Avusturya-Macaristan emperyalizmleri arasındaki yüzlerce yıllık çatışmalara dayanır. Engebeli arazinin bölümlere ayırdığı bu coğrafyada dinsel ve etnik ayrışmalar her zaman birbiriyle örtüşmez. Öyle ki, Hırvatlar ve Sırplar aynı dili konuşurlar; Katolik Hırvatlar bu dili Latin alfabesiyle yazarken, Ortodoks Sırplar Kiril alfabesini kullanırlar. Bosna Müslümanları Slav'dır, Kosova'dakiler ise Arnavut.

1918'de imparatorlukların dağılması sonucu doğan Yugoslavya, Tito'nun ölümünden on yıl sonra 1990'da parçalandı. Slovenya ve Makedonya bağımsızlıklarını ilan etti; Hırvatistan ise bağımsızlığını Sırplarla yaptığı savaş neticesinde elde etti. Bosna'da, Sırplar ve Müslümanlar arasındaki çatışmalar uluslararası topluluğun tepkisini çekti ve 1995'te Dayton Anlaşmaları'nın ortaya çıkmasına neden oldu. Sırbistan, Voyvodina ve Kosova'nın özerkliğine son verdiğinde, Bosna'dakilerin ardından Kosovalı Müslümanlar da Sırp Devlet Başkanı Slobodan Miloşeviç'in liderliğindeki "etnik temizlik" harekatının kurbanı oldular. Miloşeviç 1999'da insanlığa karşı suç işlemekten hüküm giydi. Yugoslavya'da artık sadece Sırbistan ve büyük ölçüde özerk olan Karadağ bulunuyor.*

Mezhebe dayalı bir ayrışma mantığından kaynaklanan nüfusun yerinden edilme hareketleri neticesinde toprakların homojenliği sağlandı. Bir ulusu tatmin edecek şekilde yaratılan her ülke yeni azınlıklar yarattı; bunun bir örneği de Bosna-Hersek'i oluşturan iki toprak bütünlüğünde görülebilir.

* 2006'da Karadağ'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle Yugoslavya tamamen tarihe karışmış oldu. (ç.n.)

YUGOSLAVYA FEDERASYONU'NDAN...

... ESKİ YUGOSLAVYA'YA

LÜBNAN'IN ÖZGÜNLÜĞÜ

Lübnan bir geçiş ve karışma mekânı, Doğu Hıristiyan kiliselerinin karmaşıklığı ile İslam'ın kollarının çeşitliliği arasında bir kavşaktır. Kurumsal mezhepçiliğin ardından Lübnan yirmi yıldan uzun bir süre boyunca mezhepiçi ve mezheplerarası çatışmaların yol açtığı kanlı bir iç savaş yaşadı. Açılan yaralar bugün hâlâ tam olarak kapanmış değildir.

LÜBNAN'DAKİ DİNİ CEMAATLER

LÜBNAN MEZHEPÇİLİĞİ. 1926 tarihli Lübnan Anayasası'nda, dini cemaatlerin sayısal ağırlıkları oranında güçleri bölüşebilmeleri kurumsal olarak kabul edilmiştir. 1943'teki Ulusal Antlaşma da bu mezhepçiliği pekiştirir: Cumhurbaşkanı'nın Maruni olması gerekirken, Konsey başkanı Sünni, Meclis başkanı ise Şii olmalıdır. İdari yapıdaki görevlerin dağılımı ve seçim sistemi de aynı ilkeye uyar.

1960'lardan itibaren, giderek daha kırılgan bir hale gelen ulusal birliğin paramparça olması yolunda İsrail-Arap çatışması tetikleyici rol oynadı. Hıristiyanlarla Müslümanların uyum içinde birarada yaşadığı çokmezhepli bir ülke olmakla övünen Lübnan 1975'te "iç savaş"a sürüklendi. Mezhep temelli milisler, mezhep açısından homojen bölgeler üzerinde kontrol sahibi olma çabasına girişti, bu da nüfus hareketlerine ve kanlı çatışmalara yol açtı. 1980'li yıllardan sonra Lübnan'ın en büyük partisi, Suriyeli Arap Caydırıcı Gücü'nün etkisi altına girdi; güney Lübnan'da ise, Lübnan İçin Birleşmiş Milletler Geçici Gücü (FINUL-UNIFIL) bölgenin kontrolünü ellerinde bulunduran Filistin kuvvetleri ile sınır hattını tutan İsrailliler arasında simgesel bir tampon görevi görüyordu. 1990 Taif Anlaşması, Lübnan'daki soruna herhangi bir çözüm getirmeyen bir *pax syriana* (Suriye hakimiyetinde barış) oluşturmak suretiyle savaşa son verdi. Hıristiyanlarla Müslümanlar arasındaki çatışmaların yanısıra, Katoliklerle Ortodokslar veya Sünnilerle Şiiler arasındaki mezheplerarası çatışmalar ile çeşitli Maruni fraksiyonları arasındaki veya Hizbullah'ın (Allah'ın Partisi) İslamcı Şiileri ile Amal (Umut) hareketinin daha fazla laiklik yanlısı taraftarları arasındaki çatışmalar ülkeyi yıkıntı içinde, halkın bir kısmı tarafından terk edilmiş bir halde bıraktı. Öyle ki ülkenin fiziki olarak yeniden inşası ile ekonomik yeniden yapılanmasının bir kimlik krizi ortamında yapılması gerekiyor; zira savaş, yaratılmış klişeleri ve dini önyargıları pekiştirdi.

BEYRUT

BEYRUT, YARILMA...

1970'te Hıristiyanlar, Müslümanların çoğunlukta olduğu batı mahallelerinden ziyade daha homojen bir yapıya sahip doğu mahallelerinde hâkim durumdaydı; ayrıca gerçekten karışık mahalleler de bulunuyordu. Savaş sırasında mezheplere bağlı milislerin başkentteki hakimiyeti, kent içinde nüfusun gönüllü veya zorunlu olarak göç etmesi, yeni gelenlerin dindaşlarının yanına sığınma arayışına girmeleri neticesinde birbirinden sınır çizgisi ile ayrılmış –ki bu aynı zamanda çatışma hattı idi–, Müslüman bir Batı Beyrut ile Hıristiyan bir Doğu Beyrut ortaya çıktı. Kenar mahallelerde ise başıboş bir kentleşme hüküm sürmekteydi. Savaşla daha da keskinleşen toplumsal ve mezhepsel ayrımlar 1990'dan bu yana yavaş ve yarım yamalak bir iyileşme dönemine girdi. On yıl önce yıkıntılardan ibaret olan şehir merkezi tepki toplamaktan geri kalmayan bir yeniden inşa faaliyetine sahne oldu. Camiler, kiliseler, katedraller ve sinagogların yanyana durduğu Eski Kent'in simgesel işlevine saygı göstermek adına, kentin mezheplere göre bölümlenmesini öngören ilk projeden vazgeçildi.

“*Her bir cemaatin ortak tarihi ve kültürü özel cemaat kimlikleri yarattı [...]. Devletin kabulüyle bu cemaatler artık toprak parçaları için değil, önemli mevkilerde temsilci bulundurmak için kavga ediyor.*”

BAZI SAYILAR

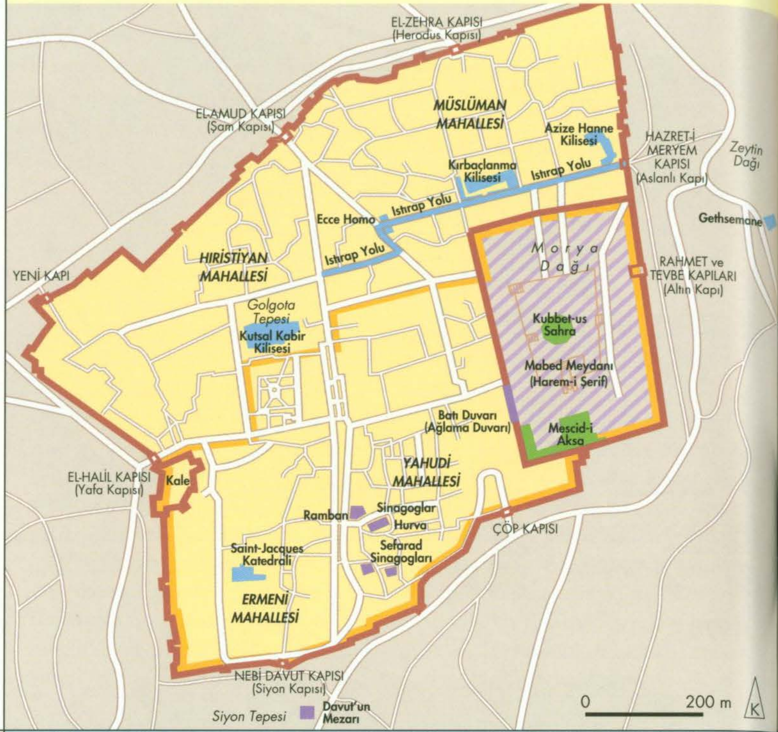
Lübnan'da resmi olarak tanınan 18 dini cemaat bulunuyor:

- ***6 Müslüman cemaati***
- ***1 Yahudi cemaati***
- ***11 Hıristiyan cemaati***

HAC YERLERİ, KUTSAL ŞEHİRLER VE KUTSAL MEKÂNLAR

Hac, kutsal bir mekâna gitme ibadetidir. Mekânın kutsallığı doğaüstü bir güce, bir kutsallaştırıcının varlığına ya da kozmik veya simgesel bir boyuta dayanabilir. Hacları güdüleyen etkilerden önde gelenleri dua etme ve dilekte bulunma, tapınma edimleri ve ruhsal yenilenme ihtiyacıdır. Hacı akımları, tıpkı turist akımları gibi, "tapınak tacirleri"nin ötesinde önemli bir ekonomik etkiye sahiptir. Genellikle mevsimlik olan din turizmi, hac şehirlerinde turistik şehirlerde de görülen düzenleme ve yönetim sorunlarını ortaya çıkarır.

KUDÜS

TARTIŞMALI BİR UYGULAMA. Birçok dinde bulunan hac ibadeti Reform hareketinin eleştirilerine maruz kalmıştır: "Tüm hacları kaldırmak gerekir. Bunlar günahtır ve Tanrı'nın buyruklarına karşı gelme vesilesidir [...]. Bir adamın Roma'ya hacca gidip 50, 100 florin harcarken, evinde karısını, çocuklarını veya en azından yakınlarını sefalet içinde bırakması mümkün olmaktadır" (Luther, Alman Ulusunun Soylu Hıristiyanlarına Çağrı, 1520). İslam'da Vahhabilik, Mekke dışındaki tüm hac faaliyetlerini putperestlik ve Allah'ın tekliğini inkar olarak görür. Buna karşılık, Şiiler için ziyaret (mezarlara yapılan hac), hem insani bir doğası olan hem de Allah'ın varlığını temsil eden kutsal kişiler vasıtasıyla Allah'a ulaşma yoludur: Necef (Ali'nin mezarı), Kerbela (Hüseyin'in mezarı), Meşed (İmam Rıza) ve Kum (İmam Rıza'nın kardeşi Fatma'nın mezarı) tapınma mekanlarıdır.

Kutsal mekân veya tapınma yeri

- Yahudi
- Hıristiyan
- Müslüman
- MS 70'e doğru şehrin sınırları
- Şehir surları

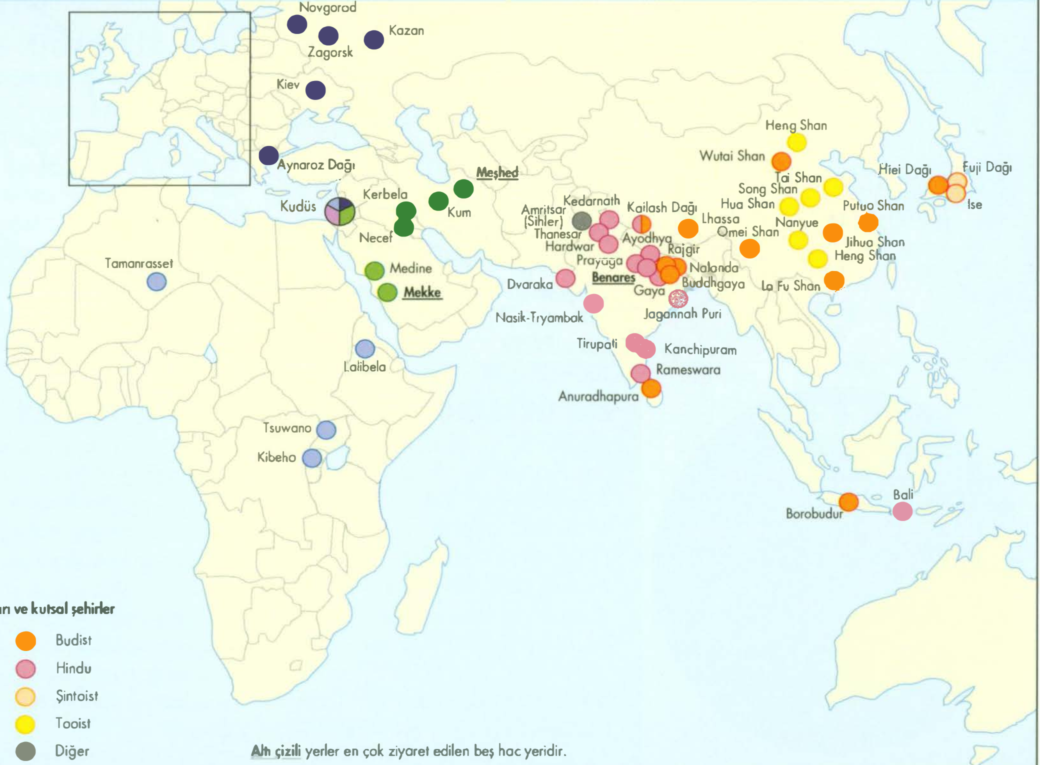
> *Dindar kişi için dünya homojen bir yer değildir: Bir tarafta, gerçekten varolan tek mekan olan kutsal yerler, diğer tarafta ise onu çevreleyen belirsiz alan, yani tüm geri kalan yerler.*

ÜÇ TEKTANRILI DİNİN KAVŞAĞINDA. Yaklaşık M.Ö. 1000 yılında Davud, 3500 dolaylarında kurulmuş Urusalim kentini ele geçirdi, orayı krallığının başkenti yaptı ve Kutsal Ahit Sandığı'nı Morya Dağı'na koydu, halefi Süleyman da oraya Birinci Mabed'i inşa etti. M.Ö. 587'de Nabukadnezar Mabed'i yıktı ve İbranileri kentten sürdü. Pers Kralı Koreş'in (Cyrus) izin vermesiyle M.Ö. 515'te İbraniler Mabed'i yeniden inşa etti. M.Ö. 37'de aynı yerde M.S. 70'te Romalılarca yakılacak olan İkinci Mabed inşa edildi. Batılılarca "Ağlama Duvarı" olarak bilinen ve Mabed'in son kalıntısı olan Batı Duvarı (*kotel*) Yahudilikte önemli bir ibadet yeridir. Mabed'in önündeki meydan ise günümüzde Müslümanların Harem-i Şerif'ine tekabül eder. Müslümanlar 692'de Kubbet-üs Sahra'yı, 715'te de Mescid-i Aksa'yı inşa etmiştir.

638'de Halife Ömer, Arapça adı "Kutsal" anlamına gelen Kudüs şehrini ele geçirmişti. Mekke ve Medine'nin ardından İslam'ın üçüncü kutsal mekanı olan Kudüs, Muhammed'in "gece yolculuğuna" ve Miraç'a sahne olmuştur. Muhteşem bir binek hayvanıyla (Burak) Arabistan'dan Filistin'e getirilen Muhammed, Allah'ın yanına yükselip geri dönmüş, kayanın üstünde ayak izini bırakmıştı. Kaynağını İbrahim'den alan her üç dinin de sayısız sembolünü barındıran şehrin önemi Müslüman olmayanların hakimiyet dönemlerinde Müslümanlar için iyice artar. Bu, Hıristiyan döneminde de (1099-1187 arasındaki Kudüs Haçlı Krallığı), Eski Şehrin işgal edilip (1967) İsrail başkentinin Tel Aviv'den Kudüs'e taşındığı zaman da (1980) böyle oldu.

Hıristiyanlık açısından, İsa'nın yeryüzündeki hayatının en önemli olaylarının geçtiği Kudüs'te çarmıha gerilme ve diriliş olayları yeni bir çağ başlatmıştır. 335'te, İsa'nın çarmıha gerildiği yer ile mezarını çevreleyen yere bir mabet yapıldı: Kutsal Kabir Kilisesi. Oraya ulaşmak için hacılar *via dolorosa*'yı (ıstırap yolu) katederek, hac yolunun 14 durağından simgesel olarak geçmiş olurlar. Bu yolda Hıristiyan mezheplerinin herbirine ait sayısız manastır, düşkünler evi, yetimhane ve kilise bulunur.

DÜNYADAKİ HAC YERLERİ, KUTSAL ŞEHİRLER VE KUTSAL MEKANLAR

Üç Hac Güzergâhı

Bütün haclarda bir yola çıkma sözkonusudur; kendini seyahatin zorluklarıyla sınamaya itecek kadar iman coşkusuyla dolu bir yola. Eskiden yolculuk yürüyerek gerçekleştirilirdi; halen de kutsal mekana doğru veya etrafında yapılan yürüyüş (ayin alayı, tavaf) hacla özdeşleştirilen dini bir edim olarak kabul edilir. Hacının önünde uzanan güçlüklerle dolu maddi yolculuk, içsel bir tinsellik arayışının dışavurumundan başka bir şey değildir. Modern ulaşım araçlarının ortaya çıkışı seyahatin zorluğunu azaltarak haccın anlamını değiştirmiş, fakat bu dini ibadetin demokratikleşmesini sağlamıştır. Dünyadaki önemli hac mekanları her yıl milyonlarca hacıyı ağırlamaktadır.

Aziz Yakup'un (Saint-Jacques) Güzergâhları

> *Tanrım, bir hacılar gürubu*
> *olmak isterdim,*
> *Uzun bir kafile halinde sana doğru*
> *gelmek*
> *Ve senin büyük bir parçanı*
> *oluşturmak:*
> *Yolları kalabalıklarla dolu bir*
> *bahçe.*

BİR ORTAÇAĞ HIRİSTİYAN HACCININ YENİDEN DOĞUŞU. Kudüs'teki Aziz Yakup Katedrali'nde Havari Büyük Yakup'un mezarı yer alır. Bununla birlikte, daha sonra yerleşen bir geleneğe göre, havarinin öldürülmesinin ardından bedeni müritlerince alınıp Galiçya'ya getirilerek, 9. yüzyılda yeniden bulununcaya kadar uzun süre unutulan bir mezara defnedilmiştir. Bu, Ortaçağda en önemli hac ziyaretini teşkil etmekteydi. Çok sayıda hacı, yanlarında bir kese ve bir asa ile arınma ve hakikat yolculuğuna çıkar. Avrupa'nın dört bir yanından gelen hacılar, Pirenelerin kuzey eteklerinde birleşerek, Saint-Jean-Pied-de-Port veya Sainte-Christine-du-Somport'da dağı aşarlar. 11. yüzyılda oluşturulan *camino frances*'in (Fransız yolu) başlangıç noktası olan Puente la Reina'da toplanırlar. Uzun süre hafızalardan silinmiş olan bu hac seyahati, son otuz yıldır bir yeniden doğuş yaşıyor.

İSLAM'IN TEMEL TAŞLARINDAN BİRİ: HAC. Bu farz, Kameri aylardan onikincisi olan Zilhicce ayının 7. ve 13. günleri arasında, Mekke yakınlarındaki çölde yerine getirilir. Mecburi geçiş noktası olan Cidde'den gelen hacılar, abdest almak ve ihrama girmek (dikişsiz beyaz giysi) suretiyle kendilerini hac ibadetine hazırlar. İslam öncesinde dahi kutsal bir niteliği olan siyah taşı (Hacer-i Esved) barındıran Kâbe'yi yedi kez tavaf ettikten sonra Zemzem suyunu içerler. Bu su, Yahudilerin atası İshak'ın (İsrail) annesi Sara tarafından kovulan Mısırlı Hacer (Arapların atası İsmail'in annesi) için mucizevi bir şekilde topraktan fışkırmıştır. Tüm hacıların birarada dua ettikleri Arafat vakfesi haccın önemli bir durağıdır. Hacda ayrıca Müzdelife vadisinden toplanan 49 taşla şeytanların taşlanması ve İbrahim'in kurban edilişini anmak için bütün İslam dünyasında kutlanan Kurban Bayramı da (*Ayd el-Kebir*: Büyük Bayram) bulunur.

MESCİD-İ HARAM (HAREM-İ ŞERİF)

KUTSAL TOPRAKLAR

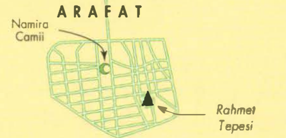

Kaynak: S. Zeghidour, *La vie quotidienne à la Mecque*, Hachette, 1989.

MEKKE

MÜZDELİFE

KURUKŞETRA

BİNLERCE YILLIK BİR HİNT HACCI. Sarasvati ve Drişadvati nehirleri arasında yer alan Kurukşetra (Kuru'nun Tarlası) çok eski zamanlardan beri kutsal bir ovadır. Efsane derlemesi Vanana Purana'ya göre, bir yarı-Tanrı olan Kuru, Tanrıça Şiva'nın boğasını ve Tanrı Yama'nın öküzünü kendi kağnısına bağlayarak "ahlaki davranışlar tarlasının sekiz boyutunu sürmüştür: Ağırbaşlılık, doğruluk, hoşgörü, şefkat, saflık, yardımseverlik, meditasyon, bekarlık." M.Ö. 1. binyılda bölge Veda dininin merkezi haline gelirken (bkz. s. 28-29), Sarasvati de en kutsal nehir ve Arilerin en büyük Tanrıçası oldu. M.Ö. 2. yüzyılda Kurukşetra din kastlarının savaşçı kastlar karşısında kazandığı zafere sahne olmuş, böylece iyinin kötü üzerindeki zaferinin sembolüne ve Hindu haccının önemli bir mekanına dönüşmüştür.

Arilerin M.Ö. 500'den itibaren Ganj yönüne doğru göç etmeye başlamasıyla birlikte bu nehir Sarasvati'nin tahtını ele geçirdi. Yılda 15 milyon hacıyla günümüzde dünyanın en çok ziyaret edilen hac mekanı olan Benares de önem kazandı. Bununla birlikte, Kurukşetra da tapınakları, su havzaları ve arındırıcı yıkanma yerleriyle tüm Hindistan'dan dindarları çekmeye devam eder. Bu çoktanrılı ve bağdaştırmacı haccın durakları Brahma, Vişnu ve Şiva'ya adandığı gibi daha küçük tanrılara, hatta yerli halk kahramanlarına da adanmıştır. Bu haccın saflaştırıcı ve günahlardan arındırıcı gücü vardır; ayrıca başka olumlu etkiler de getirir: Uzun ömür, sağlık, zenginlik gibi. Tavafın kozmik bir simgesi vardır: Ritüel turu atmak evrenin turunu atmayla özdeşleşir. Manevi bir kapalılık oluşturan döngü, tıpkı bir tapınağın duvarı gibi kutsal mekanın iyicil güçlerini dünyevi mekanın kötücül güçlerinden ayırır. Geleneksel döngünün durakları Hindu yılının günleriyle aynı sayıdadır: 360. Daha kısa bir iç tur atmak da mümkündür.

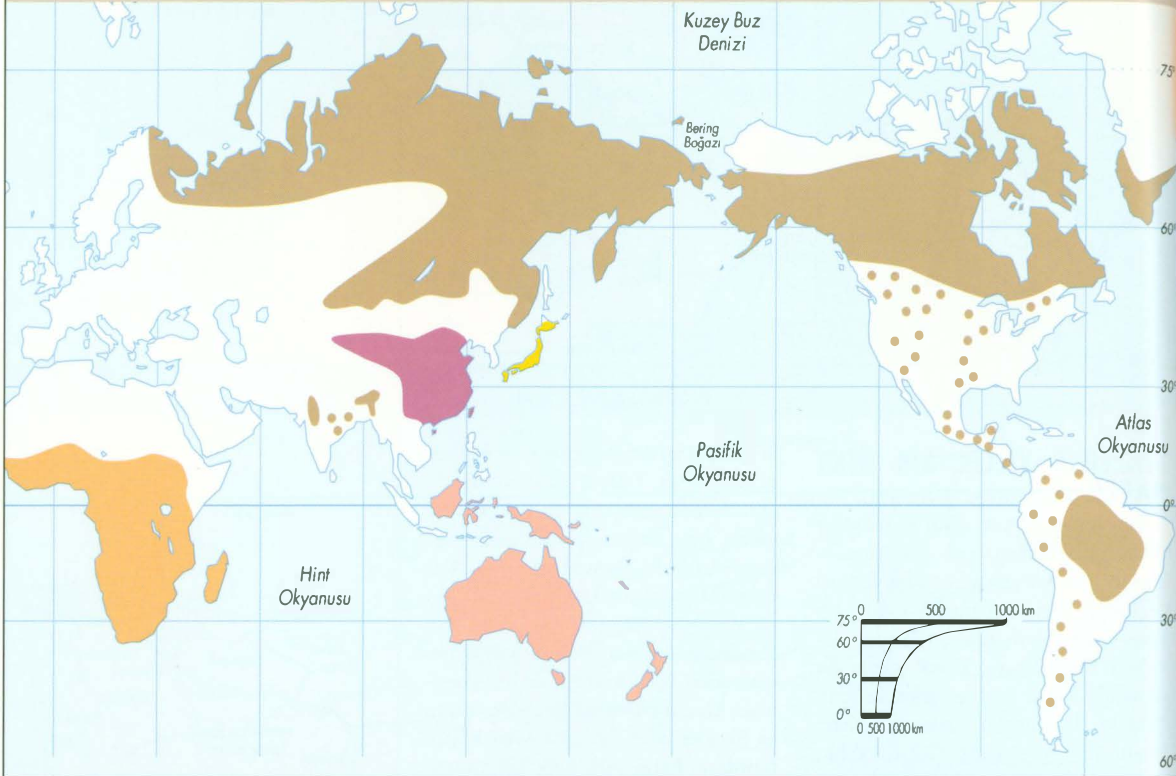

Kaynak: J.-P. Singh, M. Khan, "Marques divines dans le paysage du Kurukshetra [Kurukşetra'nın Manzarasında Kutsal İzler]", *Géographie et cultures*, n°35, 2000.

YERLİ DİNLER VE AZINLIK İNANIŞLARI

Yerli dinler genellikle ilkel veya geleneksel olarak nitelendirilir, zira dünya çapında yayılmış büyük dinlerden önce oluşmuşlardır. Bir yere veya bir ortama ait olan bu dinler, tanımları gereği, son derece çeşitlidir: Her bir etnik grubun, kabilenin kendine özgü inançları ve ritüelleri bulunur. Bununla birlikte, biçimlerin çeşitliliğinin ardında genellikle ata ve doğa kültleri bulunmaktadır. Az çok tanrılaştırılmış kahramanlar zengin bir mitoloji meydana getirir. Yaşayanların ve ölülerin dünyası etkileşim halindedir. Ruhlar insanların dünyasını ziyaret edebildiği gibi (etki altına alma); insanlar da ruhların dünyasına gidebilir...

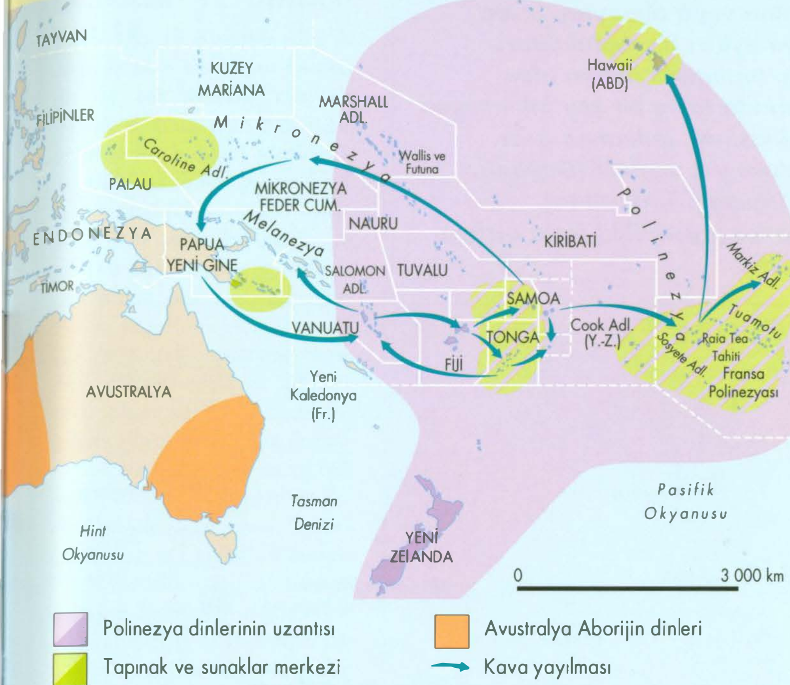
GELENEKSEL DİNLERİN YAYILMA ALANLARI

ŞAMANİZM, Asya'da doğup 40.000 yıl kadar önce Bering Boğazı'nı geçmiştir. Bugün hâlâ Sibirya ve Amerikan yerli halkları arasında varlığını önemli ölçüde korumaktadır. Şaman, sahip olduğu bilgi ve güçler sayesinde görünmeyen dünya ile bağlantı kurabilir; bunu, etkisizleştirebildiği veya yönetebildiği maddi bedeni ile tinsel bedenini birbirinden ayırarak yapar. İnsanlarla ruhların arasında bir aracı rolü oynadığı için korkulan ve saygı duyulan bir kişidir. Topluluğun kilit kişiliğidir; doğanın güçleri üzerinde egemenlik kurmak için kendi güçlerini kullanarak iyileştirici, büyücü, kâhin ve cadı gibi iş görür. Şamanın işlevi genellikle ırsidir: Ölmüş ataların ruhları, uzun aylar boyunca topluluktan ayrı kalmayı gerektiren zorlu öğrenme sürecinde torunlarına yol gösterir. Şintoizm'in, Taoizm'in ve Tantrik Budizm'in popüler biçimleri, kaynağını kadim şamanist dinlerden alan çok sayıda büyücülük, kehanet ve iyileştirici uygulamaları içerir.

- Afrika ve Madagaskar geleneksel dinleri
- Okyanusya Aborijin kültleri
- Yaygın Şamanizm
- Yöresel Şamanizm
- Taoizm
- Şintoizm

OKYANUSYA DİNLERİ

Kaynak: N. Smart (hazırlayan), *Atlas des religions dans le monde* [Dünya Dinleri Atlası], Könemann, 2000.

ZERDÜŞTÇÜLÜK. 2. binyıl başlangıcına tekabül eden Vedalardaki Tanrı hiyerarașisinde en yüksekte Asura Varuna ve yardımcısı Mitra bulunur. Bu çizgide yer alan Zerdüştçülük, M.Ö. 1. binyılda İran'da yaşamış Zerdüşt'ün öğretisine dayanır. Tek Tanrı Ahura Mazda ("Bilge Efendi"), biri iyi diğeri kötü olan karşıt ikizlerin babasıdır. Zerdüştçü unsurlarla Yunan-Roma etkilerini karıştıran bir gizem kültü olan Mitraizm Roma İmparatorluğu'nda yayıldı. Zerdüştçülük ile Hıristiyanlığın karşılaşmasından Manikeizm doğdu. Mani'nin müritleri Zerdüştçülerin saldırısına uğradı ve Hıristiyanlarca sapkın olarak nitelendirildi. İyi ve kötü sorununun merkezi bir önem taşıdığı ikili öğreti, Ortaçağ Hıristiyanlığında çeşitli biçimlerde yeniden ortaya çıktı; bunlardan en çok bilineni Katarlarınkidir (*cathare*: saf). Katar tarikatının kökü Albililere karşı girişilen Haçlı seferi esnasında kazındı. Günümüzde, gizli akımlar yanlış bir biçimde Katarların takipçileri olduklarını iddia etse de, Pirene vadilerindeki eski Foix Kontluğu'nda aile hatıraları saf geleneği devam ettirir. Zerdüştçülük İslam'la karşılaşmasının ardından, Yezidilik gibi bağdaştırmacı inanışlara nüfuz etti ve Şii teolojisinde izler bıraktı.

Dünyada yaklaşık 200.000 Zerdüştçü bulunuyor. 651'deki Müslüman fethine kadar Perslerin hâkim dini olan Zerdüştçülük İran'da halen vahalarda, özellikle de Yezd'de varlığını sürdürüyor. 1980'de 30.000 civarında oldukları tahmin edilen Zerdüştçülerin (Gabarlar) ülkeyi terk etmeleriyle bugün sayılarının 10.000'den az olduğu düşünülüyor. Zerdüştçülerin çoğunluğu Hint alt-kıtasında yaşıyor: Hindistan'da 100.000, Pakistan'da 50.000. Karaşi ve Bombay'da yoğun bir şekilde yaşayan Farsi grubunu oluştururlar ve tapınaklarında (*agiyari*) daima kutsal ateş yanar.

OKYANUSYA ADALARI DİNLER SİSTEMİ pek fazla bilinmez. Polinezya bölgesinde, rüzgar ve deniz tanrılarına merkezi yer atfeden bir mitolojiye sahip sayısız din arasında gözlenen akrabalık, denizci bir milletin göç hareketlerine işaret eder. Avustralya Aborijinleri'ne göre yeryüzü "rüya zamanı"ndaki atalar tarafından, ilk kaostan hareketle yaratılmıştır. Onların torunları bunu korumak ve ritüeller yoluyla yeniden canlandırmak zorundadır. Pasifik'e beyazların gelişi kargo kültünün* ortaya çıkmasına neden oldu. Yaygın bir mite göre beyazlar çok uzaklara gitmiş atalardı ve maddi zenginlikler yaratan yeni güçlerle donatılmış bir şekilde geri dönmekteydiler. Okyanusya dinleri özgün biçimleriyle hemen hemen yokolmuş durumdadır, ancak toplumsal düzen ve insanların yaşadıkları topraklarla ilişkileri üzerindeki etkileri devam eder. Melanezya'da, yaşanan coğrafyanın her unsuru belli bir sihirli güç ve gizil anlamlarla yüklüdür. Vanuatu'dan kaynağını alan *kava* bir tür toplumsal düzenleme işlevi görür. Bu törensel içecek, hafif bir esrikleştirici etkisi olan bir bitkiden elde edilmektedir.

* İletişim araçları kullanan beyazlara kargo yoluyla mal, yiyecek, ilaç sevkiyatının yapıldığını gören yerlilerin dal, yaprak vs. ile imal ettikleri kendi aygıtlarını kullanarak talep ettikleri kargoları beklemeleri [ç.n.].

> *Kökenlerin geldiği coğrafya ile toplumun adetleri arasında zamandan bağımsız ve kutsal bir bağ vardır; olmasaydı toprak ölürdü ve insan da halatını bağlayacak yeri olmayan bir kayık olurdu.*

TARİKATLAR VE YENİ DİNİ HAREKETLER

Tarikat tarihsel olarak başkaldıran dinsel grup anlamına gelir. Kimileri için dini kökeni olan veya olmayan, insan haklarına ve toplumsal dengeye aykırı bir topluluktur. Kimileri içinse böylesi bir tanım, toplumda hâkim olan fikirleri paylaşmayan ve haklarında fazla bir şey bilinmeyen bu gruplara karşı kuşkuyla yaklaşmak anlamına gelir. Tarikat oluşumları bazen dramlara yol açabilir (Guyana, Waco, Cennetin Kapısı, Güneş Tapınağı Tarikatları). Tarikatlar ile yeni dinsel hareketler arasındaki farkı ortaya koymak her zaman kolay değildir.

BİRKAÇ TARTIŞMALI GRUP

TERMİNOLOJİ SORUNU MU HOŞGÖRÜNÜN FARKLI YORUMLANMASI MI? Amerikalılar tarikatları (*sect*) yakın tarihte kurulmuş, bir Kilise'ye (*church*) kıyasla daha az müridi olan veya daha az kabul görmüş dini bir grup olarak tanımlıyor. Kült (*cult*) ise, üyeleri üzerinde kuvvetli bir baskı uygulayan, zaman zaman suç niteliğinde işlere bulaşan bir dini grubu betimliyor. Amerika Birleşik Devletleri Anayasası'nda yapılan birinci değişiklik tarikatların yayılmasını teşvik eden sınırsız bir hoşgörüyü güvence altına alır. Fransa ise özgürlüğün "başkalarına rahatsızlık vermeyecek herşeyi yapmak" şeklindeki tanımını benimseyerek tarikatlara karşı önlem ve eyleme dayalı bir siyaset güder. Bu siyaset Atlantik'in diğer yakasında hoşgörüsüzlük olarak nitelendirilse de, Avrupa Konseyi'nce desteklenir.

> *Tarikatların ne olduğunu tanımlamak gereksizdir [...]. Önemli olan, dinsel, batını veya ruhsal nitelikli bu grupların faaliyetlerinin bizim demokratik toplumlarımızın ilkeleriyle uyum içinde olmasıdır.*

BAHAİLER VE UNİTARYENLER. 18. Yüzyılda ABD'de doğmuş olan Unitaryen hareketin ve bir sonraki yüzyılda İran'da doğmuş olan Bahailiğin evrensel bir hoşgörü ideali vardır. Bu ideal ilkinde çokmezhepli bir hümanizmle sağlanırken, ikincisinde geniş bir bağdaştırmacılık buna imkân verir. Unitaryenlerin her biri inancında hürdür ve teolojik bir sisteme değil, bir değerler sistemine bağlıdırlar. Dogmacılığa ve softalığa karşı çıkar, başkaldıranlara değer verirler: İsa'nın insan doğasını vurgulayan ve cehennemi reddeden Origenos; Reform'un öncüsü, yakılan Jean Huss; Teslis'i inkar eden ve Calvin'in Cenevresi'nde öldürülen Michel Servet... Bahailer de inançların göreceliliğini kabul eder ve insanlığın büyük dini kişiliklerini özümser, cinslerin ve ırkların eşitliğini savunur, bilimsel bilgiyle ruhsal arayışı bağdaştırmaya çalışırlar. 189 ülkede yaklaşık 6 milyon oldukları tahmin edilen Bahailer İran'da sert bir zulme uğramıştı.

NEW AGE bir din değil, küresel bir kişilik geliştirme modelidir. Kesin çerçevesi bilinmeyen bir California ortamında doğmuş, 1980'de Marilyn Ferguson tarafından belli bir şekle sokulmuştur. *Kova'nın Çocukları* adlı kitabında dinlerin, özellikle de Hıristiyanlığın yokoluşunu –ki bu yokoluş kurumlar ve dogmacılık tarafından dışavurulmaktadır–, ayrıca evrensel sevginin enerjisiyle maddenin dönüşüme uğrayacağı yeni bir çağı haber vermektedir. Hıristiyanlık ve Doğu dinleri arasında gezen, astrolojiye büyük bir yer atfeden, biraz astrofizik ve nümerolojiden, biraz da organik tarım ve psikoterapiden esinlenen bu çok veçheli hareket modaya benzer bir etki gösterdi.

ABD'DE SCIENTOLOGY TARİKATININ YERLEŞİM YERLERİ

Kaynak: Tarikatlarla mücadele için oluşturulan Bakanlıklararası çalışma grubu, Fransa, 2002.

SCIENTOLOGY, tarikatların ulusötesi niteliğine, ABD'deki başarılarına, sahip oldukları ekonomik ağırlığa, Orta ve Doğu Avrupa'da yayılmalarına, eğitim ve terapi alanlarına –bu tarikatta dianetik adı verilen tartışmalı psikoteknik yolundan yararlanılır– yatırım yapmadaki başarılarına iyi bir örnek teşkil eder. Adli takibattan kurtulmak için hareket önce bir filoyla ülke dışına çıkar, daha sonra da Florida'ya merkez teşkilatını kurar.

JAPONYA'DA MEZHEPLER

Japonya'daki yüzlerce tarikatın çoğu dürüst ve barışçıldır; sadece bazıları endişe uyandırır (Aum'un Tokyo metrosuna yaptığı saldırı gibi). Bazıları oldukça hızlı bir şekilde yayılır: 1960'ta kurulan Sukyo Mohikori'nin 500.000 müridi vardır. 1930'da kurulmuş olan Soka Gokkai bir Japon Budist okulunda doğmuş, onunla yolunu 1989'da ayırmıştır. Çok zengin ve 10 milyonu Japonya'da olmak üzere 15 milyon müride sahip olan tarikatın siyasal bir rolü vardır. Batı'ya yerleşerek teknoloji kuruluşlarını ve önemli okulları hedeflemektedir.

DİN DEĞİŞTİRME MİSYONLARINDAN İNSANİ ÖRGÜTLERE

İsa'nın müritleri ilk zamanlardan itibaren doğru sözü yaymak için dünyanın dört bir yanına dağıldılar. Misyoner faaliyet uzun bir süre, yabancı bir kültür modelinin dayatıldığı halkların dinlerini değiştirmelerini amaçladı. Her zaman sağlık ve okur-yazarlık faaliyetinde bulunmuş olan misyonerler, günümüzde daha fazla diyalog arayışındadır ve inançlarının gereğini insancıl faaliyetler aracılığıyla gerçekleştirirler. Misyonerlik Hıristiyanlığa özgü bir din yayma çabasıdır, fakat diğer dinlerde de, özellikle de İslamiyet ve Budizm'de, mümin sayısını arttırma ve etki alanını genişletme çabası vardır.

BİR MİSYONERLİK TOPRAĞI

Kaynak: N. Smart (hazırlayan), *Atlas des religions dans le monde*, Könemann, 2000.

KEŞİFLER VE HIRİSTİYANLAŞTIRMA. İncil'in varlığından habersiz halkların bulunduğunu ortaya çıkaran Büyük Keşifler sonrasında misyonerliğin ufku köklü bir değişime uğradı. Daha sonra, Avrupa ülkeleri arasındaki sömürgecilik kavgaları, kadın veya erkek Katolik misyoner tarikatları ile Protestan misyoner toplulukları arasındaki rekabette yansımasını buldu. Bu durum misyonerlerle daha geç bir dönemde tanışan Pasifik Adaları'nda hâlâ devam etmektedir. Burada, pareodan namus timsali misyon elbisesine, veya penis kılıfından bol İngiliz şortuna geçiş misyonerlerin gözünde uygarlığın ilkellik karşısındaki zaferini simgeler.

DÜNYADA MİSYONERLİK OLGUSU

Hıristiyan misyonerliği

1000 kişi başına 0,04'ten fazla misyoner

- Gönderen ülke (Giden misyonerlerin sayısı gelenlerinkinden fazla)
- Alıcı ülke (Gelen misyonerlerin sayısı gidenlerinkinden fazla)

1000 kişi başına 0,04'ten az misyoner

- Misyonerlerin az olduğu ülke
- Misyonerlik faaliyetlerini engelleyen veya yasaklayan ülke

Kaynak: *World Christian Encyclopedia*, D. Barett, 2001.

İNSANİ ÖRGÜTLER

Kaynak: CCFD (Açlığa Karşı ve Kalkınma İçin Katolik Komitesi); Uluslararası Kızıl Haç ve Kızıl Ay Kuruluşları Federasyonu.

> *Misyon: Bizi kabul eden insanlar tarafından alt üst edilmeye, din değiştirmeye hazır olmak.*

ACİL YARDIMLAR VE KALKINMA DESTEKLERİ. 1863'te Henri Dunant Cenevre'de, Uluslararası Yaralılara Yardım Komitesi oluşturdu; amblem olarak da tersine çevrilmiş İsviçre bayrağını seçti. 1876'da Osmanlı İmparatorluğu bunu kızıl hilale uyarladı; İsrail ulusal kuruluşu ise kızıl bir Davud yıldızını benimsedi. Daha yakın dönemdeki çatışmalarda, bu tarafsızlık sembolleri savaşın taraflarınca dini simgeler olarak algılandı ve yardım faaliyetleri aksadı. Acil tıbbi yardım alanında uzmanlaşan örgütün bugün 178 ulusal kuruluşu, 97 milyon dolayında üye ve gönüllüsü, 300.000 maaşlı çalışanı bulunuyor. Yılda 2 milyondan fazla insana yardım sağlayan örgüt en yoksul kesimler nezdinde sağlık faaliyetleri yürütüyor. Kalkınma desteği sağlayan çok sayıda örgüt arasında bazıları dini bir temele dayanıyor; ancak bu durum onların, din yayma çabasına girişmeksizin diğer dinlere mensup insanlara yardım etmelerine engel oluşturmuyor. Açlığa Karşı ve Kalkınma İçin Katolik Komitesi (CCFD) buna örnektir.

LAİKLEŞMENİN FARKLI GÖRÜNÜMLERİ

Felsefi açıdan iman, aklın "doğal ışığı"na değil "doğaüstü ışığı"na dayanan bir kesinliktir. Bu kesinlik, iman ve akıl arasındaki ilişkinin metafizik olarak sorgulanmasına engel oluşturmaz. Tanrı'nın varlığını inkâr eden ateizm (tanrıtanımazlık) doktrini, agnostisizmden (bilinemezcilik) ayrılır. Agnostik, yeterli miktarda somut delil olmadığını öne sürerek Tanrı'nın varlığı veya yokluğu arasında bir tercih yapılamayacağını düşünür. Kişilerin kendi içlerindeki inançları veya bireysel nesnel kesinlikler haricinde, inançların nasıl yanyana varolacağı, yani hoşgörü sorunsalı vardır. Bu konu, dinin toplumdaki yeri ve din ile devlet arasındaki ilişkiler konusuna bağlıdır.

"*Dinsel dahi olsa kimse fikirleri için rahatsız edilmemeli.*"

DİNLE DEVLET ARASINDAKİ İLİŞKİLER karmaşık ve çeşitlidir. Dinsel ifade, kültürel ifadeyle ve dolayısıyla –kentin örgütlenmesi anlamında– siyasal ifadeyle yakından ilişkili olduğu için, din ile devlet arasında radikal bir bağıntısızlık yoktur. Bağımlılık ilişkisinden karşılıklı inkara kadar her çeşit ilişki gözlemlenebilir. Ayrıca, dinin kurumsal statüsü ile dinsel hoşgörü konuları birbirlerinden ayrı olmakla beraber bağlantılıdır. Öyle ki, resmi bir dini olan Kuzey Avrupa ülkelerinde geniş bir hoşgörü vardır. Oysa, laiklik her zaman böylesi bir hoşgörüyü garanti altına alamıyor; zira bazı durumlarda, eğer demokrasi ve çoğulculukta gedikler varsa, laik bir kurumsal görünümün altında son derece farklı gerçeklikler yatabilir.

İdeolojik olarak maddeci ateizmi benimseyen rejimlerde dinsel özgürlük bulunmaz. Eski Sovyetler Birliği ve Mao'nun Çini'nde durum buydu. Resmi olarak ateist olan Kuzey Kore, Vietnam ve Küba'da da halen böyledir.

Gerçek teokrasiler, örneğin Çin işgaline dek Tibet'te olduğu gibi, artık yok olmuştur; fakat resmi bir dine sahip olan ülkeler hâlâ vardır ve buralarda dinsel hoşgörü güvence altında değildir (Birmanya, Suudi Arabistan).

Kuran siyasal bir sistem dayatmaz. Yönetim istişareyle çalıştığı sürece her tür rejim mümkündür. Buna karşılık, İslam'da dinsel hukuk ve laik hukuk ayrımı yer almaz. İslam hukuku (şeriat) genellikle kişisel statü alanında uygulanır ve aile hukuku gibi işlev görür; kişilerarası ilişkiler ve kamu hukuku konuları ise çoğunlukla Batı hukukundan kaynaklanır. Şeriatın uygulanması özellikle ceza hukuku, kadının statüsü ve dinlerarası ilişkiler konularında olumsuz etkisini gösterir.

Batı ülkelerinde, din ve siyaset arasındaki ilişki çok farklı görünümler alabilir ve bunda en büyük pay tarihe aittir. Dinin önemli bir unsur olduğu Kuzey Amerika kültürü, dinsel özgürlük ve Kilise ile devletin ayrılığı esaslarına dayanır. Québec sivil toplumunun Katolik Kilisesi tarafından denetlenmesi olgusu 1960'larda (Sessiz Devrim) sönüp gitmiştir. Aydınlanma ideallerinin yarattığı Fransız Devrimi Fransa'da laik bir geleneğin ortaya çıkmasını sağlamıştır: III. Cumhuriyet önce okulu laikleştirdi, sonra da 1905'te tam bir Kilise ve devlet ayrılığı getirdi (Alsace-Moselle istisnai bir konuma sahiptir).

Kuzey Avrupa ülkelerinde Luthercilik resmi dindir. İngiltere'de Anglikanizm "belirlenmiş din" statüsüne sahiptir; ülkenin lideri aynı zamanda Anglikan Kilisesi'nin de lideri sayılır. Almanya'da, Devlet Kilisesi (*Reichskirche*) 1803'te kaldırıldı ve laiklik ilkesine rağmen Kiliseler devlet desteği elde ediyorlar. Katolik geleneğe sahip Avrupa ülkelerinden Belçika ve İrlanda'da kiliselerle devletin ayrılması rejimi kabul edilmiştir. İtalya, İspanya ve Portekiz'de ise konkordato (Papalık makamıyla hükümet arasında yapılan anlaşma) bulunur. Katolikliğin siyasal hayat üzerindeki etkisi artık zayıflamıştır. Polonya ve İrlanda da dahil olmak üzere bu ülkelerde boşanma, doğum kontrolü veya kürtaj hakkındaki yasal düzenlemelerde Kilise'nin yaklaşımı etkilidir. Üç ülkede kurumsal laiklik sözkonusudur: Fransa, Belçika ve Hollanda. Bu son iki ülkede mezheplerin herbirinin kendi okulları, medya organları, sendikaları bulunur ve laiklik de tüm bunların yanında bir diğer "sacayağını" oluşturur.

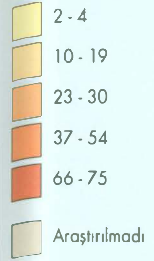
Doğu Avrupa'da, Ortodoksluk daima siyasal iktidarla sıkı ilişki içinde olmuş, siyasal iktidar da dini konularda yasal düzenleme yapmaktan geri durmamıştır. Bölgelere göre ayrılmış olan Ortodoks Kiliseleri siyasal yaşamda her zaman önemli bir rol oynar. Bunu Yunanistan'da olduğu gibi, Kiliselerin eski konumunu yeniden kazanmaya gayret ettiği Sırbistan, Bulgaristan ve Rusya'da da görmek mümkündür.

Kara Afrika'da, geleneksel dinlerin rolü genellikle göründüğünden daha fazladır. Hıristiyan veya Müslüman yöneticilerin elindeki siyasi mekanizmanın arka planında, geleneksel dini eşraf ve liderlerin önemli bir rol oynadığı yerel iktidarlar bulunur.

Ayrı bir durum olan İsrail devleti ise etnik-dini bir devlettir.

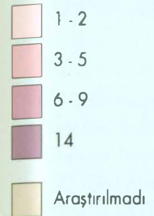
BATI AVRUPA'DA DİNSELLİK

"Dinsiz" olduklarını ifade edenler (%)

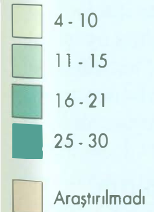

"Düşüncesinden emin ateist" olduklarını ifade edenler (%)

Tanrı hakkında "ne düşüneceklerini" bilmeyenler (%)

Kaynak: Yves Lambert, "Religion: l'Europe à un tournant [Din: Avrupa Bir Dönüm Noktasında]", P. Bréchon ve J.-F. Tchernia (haz.), *L'évolution des valeurs des Européens* [Avrupalıların Değerlerinin Evrimi] içinde, Futuribles, özel sayı, Temmuz-Ağustos 2002 (Avrupalıların değerleri üzerine anket).

LAİKLİK DÜZEYLERİ VE ETMENLERİ. Laikliğin üç göstergesi (dini bir aidiyete sahip olmama, tanrıtanımazlık, bilinemezcilik) değerlendirildiğinde, ülkeleri azalan oranda dinsellik açısından şu şekilde sıralamak mümkündür: Katolik ülkelerde İrlanda, Portekiz, İtalya, Avusturya, İspanya, Belçika ve Fransa; karışık inançlara sahip ülkelerde Almanya, İngiltere, Hollanda; Protestan ülkelerde İzlanda, Finlandiya, Danimarka, Norveç, İsveç. Dinin konumu ile dinsellik düzeyi arasında en ufak bir bağ dahi bulunmamaktadır: Lutherci Kuzey Avrupa ülkelerinde Luthercilik devlet dini olduğu için dinsel aidiyet oranı epey yüksek, buna karşılık dinsellik düzeyi oldukça düşüktür. Tarih faktörü, özellikle de modernlik ve sanayileşmeyle olan ilişki bu farklılıkları açıklamakta temel bir rol oynar. Sanayileşmeye daha erken tarihlerde başlamış olan ülkelerde laiklik de hem daha önce ortaya çıkmış hem de daha ileri bir düzeye erişmiştir.

Ancak bu sıralama değişmez değildir. İrlanda'da Katolikliğin gerilemesiyle İtalya ve İspanya'da yükselmesi birbirine karşıt iki süreçtir. Aynı şekilde İzlanda'da dinin öneminin azalması Danimarka'da artmasıyla tezat oluşturur.

BAĞDAŞTIRMACILIK (SENKRETİZM).
Farklı dini doktrinlere ait unsurların birleştirilmesi.

BATINİLİK (EZOTERİZM, İÇREKÇİLİK).
Ölümlülerin vakıf olamadığı içrek bir bilgiye ulaşma; sadece bu öğretiye giriş yapmış olanlara açık olan bir geleneği işaret eder.

BÖLÜNME (DİNSEL TOPLULUK İÇİN).
Bir dini otoriteyle görüş ayrılığında bulunan grubun başkaldırması. Bölünme kültle ilgili olabileceği gibi iktidar kavramıyla da ilgili olabilir. Bölünme doktrine dair ise, hâkim konumdaki veya orijinal grup başkaldıran grubu sapkın olarak nitelendirir.

KONGREGASYONALİZM.
Yerel ve özerk cemaatin kilisenin üstünde yer almasını öngören örgütlenme ilkesi.

DİN YAYMA.
Din değiştirmeyi sağlama amacıyla yapılan eylemler bütünü. Tabirin, din propagandası anlamında daha olumsuz bir kullanımı da mevcuttur.

EHL-İ KİTAP.
İslam inanışına göre bu kavram, putperestlerin aksine Yahudi ve Hıristiyanları, yani kendilerine yazılı vahiy inmiş olanları tanımlar.

EKÜMENİZM.
Hıristiyan kiliseleri arasında yakınlaşma girişimi. Bu tabir daha ziyade kurumları belirtmek için kullanılır: Katolik olmayan Kiliseler Birliği (Ekümenik Kiliseler Konseyi), Bizans (Konstantinopolis Ekümenik Patrikliği) veya Katolik (tüm Piskoposların biraraya geldiği Ekümenik Konsil) Hıristiyanlık Birliği. Farklı dinlerin yakınlaşması durumu için "Dinlerarası Diyalog" tabiri kullanılır.

EVANJELİZM (HIRİSTİYANLAŞTIRMA).
Katolikler için bu eylem İncil'den habersiz halklara onun tanıtılması anlamını taşır. Protestanlar ise evanjelik eylemin iki hedefi olduğunu kabul ederler: İncil'den yüz çevirmiş Hıristiyan halklara İncil'i yeniden yaygınlaştırma ve Hıristiyan olmayan halklara yönelik misyonerlik faaliyetleri.

HAÇLI SEFERLERİ VE KUTSAL SAVAŞ.
Demografik, ekonomik, politik ve psikolojik sebepleri ne olursa olsun, Haçlı Seferleri bir yandan Doğu Hıristiyanlarına yardım amacını taşırken, diğer yandan da kutsal topraklara hac ziyareti ve İsa'nın mezarını kâfirlerin elinden kurtarma girişimi niteliği taşır. Çarpışmaların vahşeti ve haçlıların Doğu'nun zenginlikleri karşısındaki gözüdönmüşlükleri Müslümanların derin bir rahatsızlık duymasına ve kutsal savaş ideolojisine daha sıkı sarılmalarına yol açmıştır. Bu ideoloji cihat kavramına indirgenemez, zira tercihe bağlı cemaatsel bir görev olan cihadın en önemli dayanağı savaş çabası değildir.

HAVARİ.
Hıristiyan geleneğine göre İsa'nın, müritleri arasından seçtiği on ikisi havari (gönderilmiş kişi) adını almıştır. Sonradan Pavlus ve Yakup'un da eklendiği Onikiler İncil'i yayma görevini üstlenmiştir. Katoliklere göre havariler İsa'dan özel bir yetki almıştır ve Piskoposlar ve Papa bu görevi devralır. Protestanlara göre ise bu yetki müminler cemaatine verilmiştir. Ortodokslar için Havari Kiliseleri beşli bir idari yapı oluşturur: Roma, Antakya, Kudüs, İskenderiye, Konstantinopolis. Katolikler için ise Havari Petrus Roma'nın üstünlüğünün sebebidir: "Sen Petrus'sun (Kaya) ve bu kayanın üzerinde Kilisemi inşa edeceğim."

İSABİLİM (HRİSTOLOJİ).
Hıristiyan ilahiyatının İsa ile ilgili kısmı. 451'deki Kalkedon Konsili'nde monofizit (İsa'nın tekil bir doğası olması) ve difizit (İsa'nın birbirinden ayrı iki doğası olması) doktrinleri

reddedilerek hipostaz (İsa'nın kendi kişiliğinde biri ilahi diğeri insani olan iki doğayı birden barındırması) dogması kabul edilir.

KONSİL VE SİNOD.
İlki Latince, ikincisi Yunanca olan bu terimler etimolojik olarak "toplanma" anlamına gelir ve kiliselerin dini konuları tartışmak amacıyla toplanmasını ifade eder. Dönemlere bağlı olarak farklı gerçeklikleri ele alır ve her kilise tarafından farklı bir şekilde kullanılırlar. Konsil kavramı sadece Hıristiyanlığa özgü değildir; Budizm'de de yeri vardır. Papa bir Konsil tarafından değil, bir Konklav tarafından seçilir. Konklav, sadece 80 yaşın altındaki Kardinallerin katılabildiği dışarıya kapalı toplantı anlamına gelir.

KONSTANTİNOPOLİS.
330 yılında Bizans, Konstantinopolis adını alarak Roma İmparatorluğu'nun başkenti oldu. Doğu Hıristiyan aleminin bu başkenti Müslüman Arapların sayısız kuşatmasına direndikten sonra 1204'te Dördüncü Haçlı Seferleri sırasında baştan aşağı yağmalandı. 1453'te Türklerin fethi sonrası Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olan Konstantinopolis İstanbul adını aldı.

NEO-PAGANCILIK.
İsa'dan önceki dinlerin güncel yeniden doğuşlarını, özellikle Kelt (neo-druidizm, wicca) ve İskandinav (astarus) olanları ifade eder. Amerika Birleşik Devletleri'nde, ruhsal referansları arasında Hollywoodvari bir firavunculuktan Harry Potter'a kadar pek çok farklı unsur bulunan neo-paganların sayısının bir milyon kadar olduğu tahmin ediliyor. Büyü ve cadılık takıntısı olan bu grup kendini, Kötülüğün sembolik güçleriyle özellikle de Şeytan'la özdeşleştiren Satanistlerden ayırt etmeye bilhassa dikkat eder.

PEYGAMBER.
Hıristiyanlık ve İslamiyet'in de bağlı olduğu Yahudilik geleneğine göre peygamber ilahi sözü ve isteği aktaran kişidir. Peygamberlik çoğunlukla bir düzene davettir, hatta ceza tehdidine kadar gidebilir.

TESLİS.
Yahudi ve İslam inançları katı bir tektanrıcılığa dayanır (Allah'ın tek olması). Hıristiyanlıkta ise üç kişilikte (Baba, Oğul ve Kutsal Ruh) varolan tek bir Tanrı sözkonusudur. Katolikler için Kutsal Ruh, Baba ve Oğul'dan doğar; Ortodokslar için ise Baba'dan kaynaklanır. Protestan Pentekostalistler ve Katolik Karizmatikler Kutsal ruha vurgu yaparlar.

VAHİY.
Allah'ın, insanlarla aşamalı bir şekilde iletişime geçmesi.

VEDACILIK.
Eski Hindistan'da, M.Ö. 1400-800 arasında Arilerin dini. Veda ismindeki kutsal metinler aracılığıyla öğretilir. Hinduizm ve Zerdüştçülük Vedacılığın kollarıdır.

YENİ DİNSEL HAREKET.
1800'den sonra ortaya çıkmış dinsel kökenli veya öyle bilinen grup. Bu tarih kolaylık olsun diye tercih edilmiş olup herkesin üzerinde uzlaşmaya vardığı bir tarihi ifade etmez; bazı kimseler bu terimin sadece daha yakın zamanlı akımlar için kullanılması gerektiğini düşünmektedir.

YİN VE YANG.
Taoizm'de bütün gerçekliği oluşturan karşıt fakat bütünleyici iki unsur. İkili bir birliğin iki biçimi, evrenin iki veçhesi. Yang (*adret*) saflığa, hafifliğe, gökyüzüne, güneşe, sıcaklığa, etkinliğe, erilliğe, neşeye, bilgeliğe vs. dair iken, Yin (*ubac*) matlığa, ağırlığa, yeryüzüne, aya, soğukluğa, edilgenliğe, dişilliğe, hüzne, deliliğe vs. dairdir. Sonsuz çeşitlemeleri olan bu çift, çelişkiden ziyade dinamizme işaret eder ve Çin tıbbının, eczacılığının ve beslenme rejiminin temelinde yatar.

Hıristiyanlık ve yayılması, s. 12-13

B. de las Casas (Fransızca çevirisi), *Las Casas et la défense des Indiens*, Julliard, 1971.

Roma Katolik Kilisesi, s. 14-15

Catéchisme de l'Eglise catholique, 1992.

Ortodoks Hıristiyanlık, s. 16-17

Marguerite Yourcenar, *Présentation critique de Constantin Cavafy (1863-1933)*, Marguerite Yourcenar ve Constantin Dimaras (çevirenler), *Poèmes* içinde, Poésie-Gallimard, NRF, Güncelleştirilmiş İkinci Baskı, 1978, sf.107.

Çeşitliliği içinde Protestanlık, s. 18-19

Annuaire de la France protestante, 2001.

İslam, s. 20-21

Kelime-i şehadet

İslamın çeşitliliği, s. 22-23

Şii *Hadisi*

Yahudilik, s. 24-25

Hezekiel, 37. Bölüm, 1-7.

Yahudi halkının hafızası ve toprağı, s. 26-27

Primo Levi, *Si c'est un homme*, Pocket, 1988.

Hinduizm, s. 28-29

F. Landy, *L'Union indienne: une géographie*, Editions du Temps, 2002.

Budizm, s. 30-31

Buda'nın Dört Soylu Hakikati.

Çin ve Japonya Dinleri, s. 32-33

Hayku, aktaran Roland Barthes, *L'Empire des signes*, Flammarion, 1980.

Afrika kıtasının dinsel coğrafyası, s. 34-35

J.-C. Barbier, E. Dorier-Apprill, *Annales de géographie*, Sayı 588, Mart-Nisan 1996.

Avrupa'da Katoliklik ve Protestanlık, s. 36-37

J.-C. Boyer, "La frontière entre protestantisme et catholicisme en Europe", *Annales de géographie*, 1996/2.

Arap dünyasının dinsel coğrafyası, s. 38-39

B. Dumortier, *Géographie de l'Orient arabe*, A. Colin, 1997.

Kuzey Amerika dinsel çoğulculuğu, s. 40-41

Amerika Birleşik Devletleri Anayasası'nda yapılan birinci değişiklik, 1791.

Kuzey İrlanda sorunu, s. 42-43

Denis Dumortier, *D'autre part*, 1990.

Eski Yugoslavya ve Endonezya: Din kavgaları mı?, s. 44-45

A. Feillard, *L'Islam en Asie*, La Documentation française, 2001.

Lübnan'ın özgünlüğü, s. 46-47

F. Azar, *Construction identitaire et appartenance communautaire au Liban*, L'Harmattan, 1999.

Hac yerleri, kutsal şehirler ve kutsal mekanlar, s. 48-49

Mircea Eliade, *Le Sacré et le Profane*, Paris, Gallimard, 1965.

Üç hac güzergahı, s. 50-51

Rainer Maria Rilke, *Le Livre du pèlerinage*, Tüm eserleri içindeki çeviri, La Pléiade, 1997.

Yerli dinler ve azınlık inanışları, s. 52-53

J. Bonnemaison, *Le Voyage inachevé*, 1998.

Tarikatlar ve yeni dini hareketler, s. 54-55

Avrupa Konseyi'nin 1412 Sayılı Tavsiye Kararı, 1999.

Din değiştirme misyonlarından insancıl örgütlere, s. 56-57

"Dünyayı gezmiş dost bir papazın hatıraları", aktaran Rahip G. Wybo (Saint-Merri papazlık bölgesi)

Laikleşmenin farklı görünümleri, s. 58-59

İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi, 1789.